Ірена Книш

Смолоскип у темряві

diasporiana.org.ua

IRENE KNYSH

A TORCH IN THE DARKNESS

THE WORK OF NATALIA KOBRYNSKA FOUNDER AND LEADER OF THE UKRAINIAN WOMEN'S MOVEMENT

with Foreword by

OLENA KYSILEWSKA

WINNIPEG, 1957

Published by Author

ІРЕНА КНИШ

СМОЛОСКИП У ТЕМРЯВІ

НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА
Й
УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ

з передмовою

ОЛЕНИ КИСІЛЕВСЬКОЇ

ВІННІПЕҐ, 1957

Накладом авторки

Обкладинка роботи
Іванни Нижник-Винників

Друк. "Нового Шляху", 184 Alexander Ave., Winnipeg. Тираж 3,000

Printed in Canada

" . . . Іти крок за кроком, добиватися вищого розвою людства, поборювати назадницькі переконання, доказувати силу і спосібність дану жінці природою; пробивати свіжі шляхи в майбутнє . . ."

НАТАЛІЯ ОЗАРКЕВИЧ-КОБРИНСЬКА

(1851 — 1920)

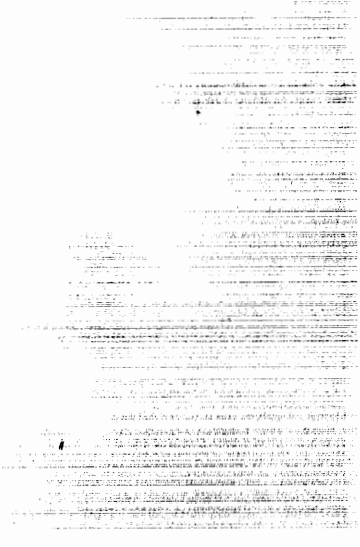

ПЕРЕДМОВА

Нетільки українське жіноцтво, але все наше громадянство повинно бути вдячне авторці книжки п. н. "Смолоскип у темряві", проф. Ірині Книш за її цінну, солідно опрацьовану й цікаво написану працю про піонерку й першу провідницю українського жіночого руху а водночас і першу талановиту письменницю Галицької землі — Наталію з роду Озаркевичів Кобринську.

Книжка, яку оце передає авторка українському громадянству, опрацьована на підставі всебічно використаних, мало кому знаних і доступних праць і публікацій різних поважних українських авторів, та на підставі мало а то й зовсім незнаних ширшому загалові, бо досі не опублікованих, листів, родинних документів та спогадів визначних у культурному житті Галичини родин Озаркевичів - Окуневських - Кобринських. До того авторка вихіснувала спогади й матеріяли переселеної до Канади рідні та близьких людей як не самій Кобринській, то тим часам, в яких вона жила.

Завдяки цьому постала перша джерельна праця, що дає незвичайно вартісну характеристику не тільки великої української національної й культурної діячки, — але також тої епохи, в якій вона жила, творила й змагалась. Авторка наче справжнім смолоскипом кидає світло на той незвичайно важкий шлях і ті тверді умовини, в яких Кобринській та її послідовницям приходилось пробивати нові шляхи жіноцтву й кликати його до нового життя.

Окрему вартість цеї публікації становлять численні маловідомі й недоступні світлини самої Кобринської, її перших видань, її рідні, співробітниць і сучасників. Разом з оригінальними текстами й уривками тодішніх видань вони дозволяють глибше й виразніше проникнути ту цікаву добу нашого національного відродження.

Заслуга проф. Ірини Книш ще й у тому, що зуміла вона в може останній пригожий для такої праці мент — зібрати й зложити в цікаву й цінну цілість те, що повинно бути знане й вшановане сьогоднішніми й прийдешніми поколіннями українського жіноцтва так на еміґрації як, може вже в недалекому часі, і на рідних українських землях.

Слід при тому згадати Союз Українок Канади, що на своїх сторінках "Українського голосу" в 1951 році почав друк цеї праці та продовжав її через цілий 1952 рік аж до початків 1953 р. Книжка виходить коштом і стараннями самої авторки, за що належиться їй окремо признання й дяка.

В черговому 1954 році припадає 70-річчя заснування Наталією Кобринською в 1884 р. першої української жіночої організації "Товариства Руських Жінок" у Станиславові. Книжка "Смолоскип у темряві" буде визначним вкладом для цього небуденного ювілею українського жіноцтва, де б воно не жило.

Оттава, травень, 1953 р.

Олена Кисілевська

I.

Під небом Покуття

РОДИННИЙ ДІМ У БЕЛЕЛУЇ — ДИТЯЧІ РОКИ — СВІТ КНИЖОК — ТЕОФІЛЬ КОБРИНСЬКИЙ — УТВЕРДЖЕННЯ НОВИХ ПОГЛЯДІВ — НАЙТЯЖЧИЙ УДАР

"Хто не знає нашого розкішного Покуття у стіп карпатських гір, що підносяться буйно, високо і гинуть у далекій синявій мряці облаків? Хто не знає тих швидких потоків, що шумно вискакують з похилин і крутяться жваво по широких зарінках? Десь серед зарінку стане гейби наперекір жвавому потокові збитий у купу густий луг, а потік гнівний, що мусить його обходити, шумить і цоркає об великі ріняки. Де-не-де покажеться невеличкий дубовий лісок, а дальше тягнеться незмірена оком рівна просторінь орного поля. Там бачиш широкі лани, вузькі з високими межами ниви, що аж ясніють золотавою пшеничкою і ячменем, срібним колоссям жита та подвійним гнучким вівсом. Попри високі китиці кукурудзів підхоплюється широколистий тютюн, а часом мигне шматок зеленої млаки з червоними, синіми й жовтими квітами, мов коверець перетиканий Божою рукою" [1]).

Серед такої природи розкинулось біля Снятина село Белелуя. Тут на приходстві в о. Данила Адама Окуневського, при кінці літніх вакацій пам'ятного в історії 1848 року, в день 31 серпня — велике родинне свято: відбувалось вінчання 16-річної доньки Теофілі з 22-річним абсольвентом теології, Іваном Озаркевичем.

Та вже кілька тижнів пізніше відізвались у Белелуї похоронні дзвони. Молодята втратили батька й тестя, а Наталія з Панкевичів Окуневська залишилася вдовою з чотирьома малолітніми синами. Але рідня не покинула села. Парохію й опіку над тещею й сиротами

[1]) Н. Кобринська: "Ядзя й Катруся".

перебрав молодий, амбітний і підприємчивий о. Іван Озаркевич, що швидко відзначився в своїй окрузі як громадський діяч і організатор народніх шкіл, та добрий пастир для своїх парохіян.

І тут народилася 8 червня 1951 року[2]) Озаркевичам їхня перша дитина, донечка, що дістала ймення бабуні, — Наталія.

Теофіля з Окуневських Озаркевич,
мати Наталії

Щасливо й безтурботно минали дитячі роки серед більшенької й рухливої громадки старших Окуневських та молодших братів і сестри, серед прогульок у поблизькі ліси, луги, левади, сіножаті. А під ясним, прозорим небом, між запашним квіттям барвистих піль — найчастіші були мандрівки в чарівний край народніх казок, пісень і незрівняних розповідей бистрої й розумної няні: про сиві зозулі, про нечистого, що в млині сидить, про Саву, про козаків, татар і про людську недолю...[3])

Та згодом Наталю, вже старшу, найбільше приваблював світ книжок.

— Я від малої дитини любила читати — каже вона про себе[4]).

Хоча й незавжди було все для дитячої голівки доступне, але бралася читати кожну книжку, "яка була

---

[2]) В "Історії літератури рускої" Ом. Огоновського помилково подається рік 1855, що повторяється нераз і пізніше, напр. в "Історії українського письменства" С. Єфремова, (Київ - Ляйпціг, 1919, стор. 210), в статті Мих. Грушевського: Наталія Кобринська (ЛНВ, 1900), в статті М. Сумцова для енциклопедії Брокгавза..., а навіть в сучасних публікаціях нпр. Павло Ящук: Наталя Кобринська, журнал Жовтень, Львів, 1956, ч. 4, стор. 93.

[3]) Н. Кобринська: "Перша учителька".

[4]) Автобіографія (Іст. літер. О. Огоновського, Львів, 1893, ч. III, стор. 1265 - 1274).

вдома". А їх було доволі різних в о. Івана Озаркевича. Бо в домі Озаркевичів принялась уже родинна літературна традиція. Батько о. Івана, що був священиком у Коломиї, мав на тодішні часи славу діяча й літератора. Обох їх називає проф. Омелян Огоновський — "галицько-руськими письменниками"[5]).

Дід Наталі, також Іван — ентузіяст і перший організатор народного театру в Галичині — зладив для галицької сцени "Наталку-Полтавку" І. Котляревського та видав у Коломиї 1848 року п. н. "Дівка на відданні або на милування нема силування". Не жалуючи ні труду ні коштів, згуртував він зо своїх коломийських парохіян аматорську трупу, що відограла в червні 1848 року цю його перерібку оперети Івана Котляревського. Вистава здобула великий успіх, її повторяли кілька разів у Коломиї. Це й була перша українська театральна вистава у Львові, яку грали аматори о. Озаркевича з нагоди з'їзду "руских ученик" у музеї духовної семинарії, де відбувалися збори тих 99 патріотів в 1848 році. Захоплені учасники з'їзду повезли на провінцію запал до сценічних вистав і постанову організувати в себе такі ж театральні гуртки. А втім, письменницька й театральна діяльність о. Озаркевича на тому не вичерпується. Він переробив оперу Ст. Писаревського "Купала на Івана" і видав у Чернівцях 1849 року п. н. "Весілля або над цигана Шмагайла нема розумнішого (комедіоопера)", що ввійшла до коломийського театрального репертуару. Крім того аматори о. Озаркевича грали ще в його перерібці водевіль Івана Котляревського "Москаль-чарівник" (як "Жовнір-чарівник") і Квітчине "Сватання на Гончарівці"[6]). Опріч інших сценічних творів залишив він у спадщині вірші, а також переклад Езопових байок.

А батько Наталі писав епічні вірші, святочні й недільні проповіді та визначався непересічним оратор-

---

[5]) Омелян Огоновський: Іст. літер. рус., т. II, стор. 938 - 939.

[6]) Михайло Возняк: "Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії", Бібліотека "Нового Часу", Львів, 1924.

о. Іван Озаркевич,
батько Наталії

ським хистом. Остались ненадруковані його автобіографічні "Листи до друга" (шість томів), збірник поезій та історична віршована драма "Володимир"[7]).

Серед книжок батькової бібліотеки знаходила мала читачка Шевченкового Кобзаря, повісті Основ'яненка, дрібні видання 60-их років, фейлетони "Слова", твори польських поетів, Житія Святих, гомілії й церковні проповіді.

Раз батько прочитував велику об'ємом книгу і лишив її відкриту. Зацікавлена Наталя взялась за читання. Була це фантастична, середньовічна леґенда в "Листах з Кракова" Кремера. Гарячій приклонниці народніх казок леґенда та видалася похожою на них. З запалом перечитала всі три об'ємисті томи та й пізніше ще нераз верталася до тієї лектури. Під її впливом, здавалось, неначе пробуджувалось палюче прагнення естетичного образування, що тимчасом скінчилося... "студіюванням журналів моди й тілесними вправами".

Коли було прочитано всі жнижки, що знаходилися в хатній книгозбірні, став загрожувати брак лектури. Але на горищі, між старим шпарґаллям і непридатними речами лежало чимало книжок, непотрібних батькові. Туди спрямувала свої розшуки мала "книжниця". Як нагороджений труд знайшла Наталя для себе щось, що небувало притягнуло її увагу: невеличка книжеч-

---

7) о. Іван Ізаркевич у "Листах до друга" подає на 36 ст. І. частини перегляд ще й інших своїх писань. Крім спорадично поміщуваних праць у періодичних виданнях вийшли окремо: "Проєкт до статутів вдовичо-сиротинського фонду львівської архиєпархії" (1871), "Справоздання для виборців округи Коломия - Снятин - Косів" (1887), "Слова духовної правди" (церковні проповіді (1872), "Опис Белелуї" (1871). Ненадруковані: "Політичне ділання послов руских в раді державній віденській" (5 частин), збірник усіх власних промов, виголошених у Раді Державній, (два томи в німецькій мові).

ка, що подавала оцінку французької розвідки, говорила про жінку та її нижчість супроти чоловіків. Автор гостро осуджував цю несправедливість і доказував рівновартість обох статей. Ще більше, ніж автор, розгнівалась і до краю обурилася дванадцятирічня представниця понижуваних. А попри те це її дивувало, як щось неймовірне. Вона ж бачила в рідні й у найближчих приятелів вияви поваги й пошани до жінок: адже ж найбільш усіма поважана була бабуся, Наталія Окуневська, що жила ввесь час в Озаркевичів. А потім, у гостях завжди першенство мали жінки. Правда, серед селян важко знайти лицарське відношення до жінок, але ж, грубість — це їхня характерна риса, таке було вияснення.

І ця знайдена на горищі книжечка стала раннім передвісником, першим передчуттям пізніших думок, що склалися на світогляд майбутньої оборонниці прав жінки.

Невпинне читання розвивало з природи допитливий і шукаючий ум молоденької Наталі, в якій уже тоді відізвалася притаманна її вдачі незалежність думки, що її називають найбільш гордою з аристократій.

З інших книжок — що їх тепер Наталя визичувала у власниці села — найбільше зайняли її твори польської письменниці Клементини Гофманової з тематикою, для якої увага вже була насторожена. Але визнаний "авторитет" не знайшов признання в Наталі. Щобільше, "сервілістичний тон, ради, щоб жінка трималась утертих шляхів, а не рвалася на якісь нові дороги життя, дражнили й упокорювали". Проте розвинені релігійні почування наказували піддатися поглядам Гофманової. І хоч заперечував їх приклад власного родинного довкілля, хоч сама Наталя наближалася до часу дівочого розквіту, в якому найтрудніше відчувати "вищість другого пола" — вона піддалася релігійній науці: "Сам Бог сказав, що жінка має бути підданкою свого мужа"...

— А я була ексцентрично релігійна — признається вона в автобіографії — і хто знає, чи колись не скінчила б на релігійному фанатизмі.

Але для невтомної читачки мусіла знайтися книжка, що опрокинула б погляди Гофманової, для яких залишилися в глибині душі гнів і протест.

Сталося це пізніше, коли раз підчас гостини в знайомого священика завважила Наталя "Історію цивілізації в Англії" Г. Т. Бокля[8]), позичила її і перечитала з глибоким, незатертим враженням. Дальше вже пішла поважна лектура і поглиблювалося знайомство з творами клясиків европейської літератури, що їх привозив старший брат Володимир, гімназист, з чернівецької "Руської Бесіди"; між ними були й Державин, Жуковський, Тургеньєв, Гоголь... в російській мові.

Брати Наталії:
Володимир, Лонгин, Євген

Ровесниці Наталі, згідно з вимогами тодішнього виховання й освіти, що їх поручала К. Т. Гофманова, не переступали — в найкращому випадку — таких меж: "вміти добре написати листа, провадити домашні рахунки та бути для всіх домашніх покірною і невтомною прислужницею"[9]). Вони частіше навіть і до

---

[8]) Англійський мислитель, що, маючи 18 років, поставив собі завдання написати історію цивілізації, що охоплювала б цілу історію людства. Над тим працював по десять годин денно впродовж вісімнадцять років і вкінці обмежився до історії своєї рідної країни. В 1858 році появився перший том, а 1861 — другий. Надмірна умова напруга привела до смерти автора в 1862 році. Бокль зачерпнув з природознавства ідею про закономірність явищ, що відбуваються в світі, і поширив її на історію, що представлялася йому як **змінювання людини природою і природи людиною.** Він доказав м. ін. вплив на сторію таких природніх чинників, як клімат, ґрунт, їжа, яку дає фльора й фавна країни, загальний вигляд країни, котрі так чи інакше впливають на людську психіку. Його твір мав широкий розголос і займав увагу найвизначніших людей. (М. Кареев: Умовий рух у другій половині XIX століття, Львів, 1912).

[9]) "Про виховання".

них не доходили. Як далека була Наталя від темноти й обмежень у вихованні дівчат, що не важилися вийти поза проповідувані для них тогочасні засади!

Завдяки високоосвіченій атмосфері рідної хати[10]), товариським зв'язкам і постійній праці над собою, Наталя Озаркевич ярко вирізнялась своєю начитаністю, освітою та умовими зацікавленнями. Небуденною вдачею, музикальністю, грою на фортепіяні — вона звертала на себе загальну увагу. А що ці високі духові прикмети були власністю стрункої і незвичайної краси дівчини, то ж цілком зрозуміло, що причарували вони вродливого і з вражливою душею артиста — Теофіля Кобринського. Син пароха Яворова[11]), о. Івана і Магдалини з Назаревичів, мав покінчені теологічні студії, до того ще був здібний піяністом та визначався гарним голосом і композиторськими здібностями. Молодий суджений мав теж наукові зацікавлення і нахил до дослідної праці[12]), а надівсе — уважливість до проблем, що занімали Наталю. То ж і не дивно, що його вибрано з-поміж інших. І дня 31 серпня 1871 року в Белелуї Наталя Озаркевичівна вінчалася з Теофілем Кобринським.

Тепла блакить вкривала небо дитинства й дівочих років, а коли з'являлися на ньому хмарки, то мали "барву й запах квітів". Щасливе й незахмарене було подружнє життя, якого перші роки пройшли в родинному домі.

Подружжя це, зберігаючи родинну традицію, було без сумніву далеке від консервативних зразків, від тих банальних шлюбних зв'язків, у яких індивідуальність, ум, талант і покликання приносилися в жертву заста-

---

10) "Такий тямущий батько (о. Іван Озаркевич) міг подавати своїй дочці вдома годящу науку". Ом. Огоновський, стор. 1264.

11) Народжений 27 листопада 1848 року в Яворові коло Косова.

12) "Коляди гуцулів" — збірник Кобринського, можливо, батька або близького свояка Теофіля, друкований у "Меті" 1863, ст. 89. (Записки НТШ, т. 124) — Ів. Верхратський: "З перших літ народовців". Про недрукований збірник коломийського повіту — гл. "Перший вінок", ст. 71 - 72.

рілим поняттям "на задимленому вівтарі кухонної плити". До того, як засвідчує сама Наталя Кобринська, о. Теофіль не тільки респектував інтелектуальні потреби своєї дружини, він їм сприяв, помагав, ішов назустріч, як щирий друг. З радісним зворушенням згадує вона, між іншим, перший дарунок свого чоловіка: це були твори Гоголя й Тургеньєва, на той час її улюблених авторів. З переконанням і досвідом писала вона згодом у своїх статтях про потребу духової близькости в подружжі та про вартість і можливість такої обопільної духової зв'язи між чоловіком і жінкою — двома автономними індивідуальностями, яких єднала свобода почуття й спільні змагання за кращий зміст життя.

Для дальшого поглиблення й доповнення дотеперішньої освіти багато причинилися брати, що привозили книжки на наукові й соціяльні теми, твори німецької літератури й інших европейських клясиків. Тоді вже читалися такі твори, як Бюхнера "Сила й матерія", Гекля "Світові загадки", "Природна історія створення світу", Ренана "Життя Христа", "Історія жидівського народу"... Братам Євгенові й Лонгинові, що познайомилися у Львові з Франком, завдячує Кобринська пізнання писем Драгоманова, Чернишевського, Добролюбова, Писарева, Лимановського, Маркса й Лясаля, переважно в російській мові. З них особливо роман М. Чернишевського "Що робити?" з домінуючою постаттю Віри Павлівни, що вміла вибороти своє особисте щастя, суспільну позицію й незалежність — живо притягав увагу й уяву, спрямовану для розвязки "жіночого питання". Відомі їй були й деякі українські переклади, що друкувалися в 70-их роках у таких виданнях як "Громадський Друг", "Дзвін", "Молот", "Дрібна Бібліотека"... Приїзд братів, молодих студентів, відвідини їхніх товаришів створювали нагоду не тільки для товариських розмов, але й для голошення нових ідей, їх розгляду, дискусій і виміни поглядів. Навіть студіювали в Відні, молоді Озаркевичі Лонгин і Євген, не забували про книжки для сестри: присилали їх переважно з бібліотеки академічного товариства "Січ".

Тимчасом о. Теофіль Кобринський перебрався з дружиною до недалекого Снятина, де в їхньому домі перебувала постійно племінниця, Софія Окуневська. Молодий сотрудник виявився дуже діяльним патріотом. Він заложив у Снятині народну читальню, а при ній мішаний хор, якого був невтомним диригентом. Пописовою точкою цього хору був секстет Вербицького до слів "Заповіту" Шевченка. Цей могутній секстет співав хор о. Теофіля Кобринського традиційно через довгі роки, а десятки років не затерли в пам'яті його враження на слухачів[13]).

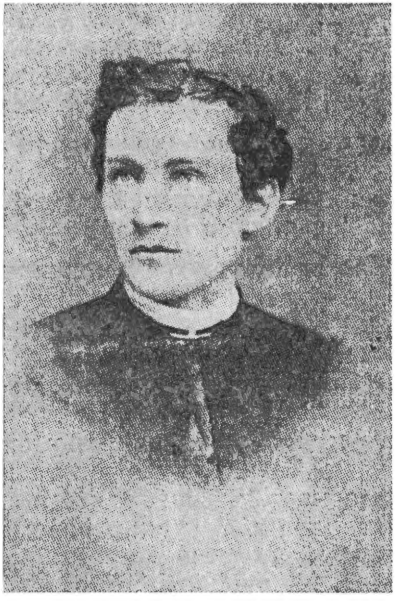

о. Теофіль Кобринський

Це був час, коли в духовому розвою Наталі наступав перелім. Дальші поглиблені студії ідей нового умового руху — позитивізму — читання творів його представників хвилювали глибоко.

"Твори цеї школи почали руйнувати не лиш мої релігійні переконання, але теж і погляди на життя та на суспільний лад, що мене окружав. Це не переходило в мене мирно, — я відчувала, що трачу під собою ґрунт, і сильна душевна боротьба до найвищого ступня дратувала мої нерви"...

Так щиро немов сповідається вона в пізнішій автобіографії.

І так серед шукань нових правд, у частих зустрічах противенств, в розпачливому хаосі суперечностей — щораз виразніше закреслювалося переконання: "людина в початках свого існування не була тим, чим є тепер; усе залежить від умовин життя; суспільний лад

13) Д-р Кирило Трильовський: "Наталія Кобринська і її найближчі", "Жінка", Львів, 1937, чч. 11 - 12.

не є чимсь непохитним, в ньому заєдно відбуваються зміни..." Та в тому засвоюванні нових ідей утривалювався й основний погляд: *лише на національних підставах може піднестися маса до загальної культури й цивілізації,* погляд, якому Кобринська залишилася вірна на все життя.

Завдячувати це треба свіжим творам Івана Франка, особливо його "Бориславським Оповіданням", що за свідоцтвом Кобринської мали для неї переломове значення:

"...Цікавий період у моїм житті комплетної апатії до всього, що українське. Тут щойно наступає заслуга Франка, його перші повісті про бориславське життя поразили мене і помогли вироблені вже в мене загальнолюдські ідеї сперти на національних підставах"[14]).

А втім почали ясніше формуватися й думки на становище жінки в суспільності. Переїзд до Снятина змінив форму зайнять у звуженому домашньому господарстві. Молода господиня завважила непродуктивність жіночої праці і страту часу на дрібниці. Стала придумувати можливості раціональної організації тієї праці і заводила в себе практичні зміни.

Та ці нові відкриття, свіжі напрямні наукових шукань, нові методи, увесь вислід наполегливої лектури творів, що внесли основні зміни в умовий рух другої половини XIX століття, все те, чим Кобринська ділилася в товариських розмовах, порізнили її з людьми. Щобільше, вона спостерегла, що зачинає бути для них — смішно. Повсякчасне явище, коли одиниця починає духово випереджувати своїх сучасників. Для чутливої і гордої вдачі залишилися відокремленість і замкнутість. Для людей треба було мати інші думки. Власні задуми, сумніви і спостереження залишити для себе та для одинокої спочутливої людини: о. Теофіля Кобринського. З глибокою вдячністю пише Кобринська про свого чоловіка, як про "терпеливого слухача її фантазій і сердечного потішителя по сумних досвідах, яких зазнала в зустрічах з людьми".

[14]) Михайло Возняк "Шляхом до Першого Вінка", Львів, Новий Час, 1937, (лист до Мих. Павлика).

Все те не позбавляло її впливу на молодше покоління в родині, особливо на Софію Окуневську, що повністю засвоювала погляди Кобринської, своєї на 14 років старшої кузини.

Питання соціялізму спонукували Кобринську розглядати становище жінки в родині та в загально-культурних рухах. І знову о. Теофіль Кобринський придбав їй книжку, що розвівала сумніви: "Про неволю жінок" Джона Стюарта Мілла в німецькому перекладі. Нічого краще від неї не могло придатися. Погляди одного з найвизначніших умів тогочасної науки стали власністю Кобринської, роз'яснили всі темні думки, заповнили прогалини і справили недомагання. З них черпала певність і силу. Захоплена тим твором Кобринська зачала навіть з участю чоловіка перекладати його, щоб видати в українській мові. Якою ж бо слабою і неконсеквентною видалася тоді книжка визначної польської письменниці Елізи Оржешкової — "Кілька слів про жінок"!

Здавалося, що вже близький час творчої, плодючої праці, що мала б ширший засяг, вплив і значення. Напередодні здійснення тих сподівань прийшла найтяжча проба: смерть о. Теофіля Кобринського дня 14 березня 1882 року.

Кажуть, найвищий ступінь болю, це отупіння для всього довкілля. Молода вдова вернулась у батьківський дім до Белелуї "в крайній розпуці" — як пише в своїй автобіографії про цей найстрашніший удар в її житті. "Крім пекучого болю я нічого не відчувала, і крім мого нещастя нічого більше мене не обходило". Навіть книжки, невідступні подруги від дитинства, стали байдужі. Це ж бо втратила Наталя справжнього друга, найвірнішого приятеля, щирого повірника своїх думок і замислів.

На свіжій могилі в Снятині станув пам'ятник у виді колюмни, а на його чотирокутній підставі вирізьблено напис, узятий зо "Сну" Шевченка з деякою зміною:

"Пращай світе, пращай земле,
Неприязний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.

Пращай і ти, моя мила,
Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову".

Але цей напис на могилі молодого о. Теофіля Кобринського тільки даремне передавав трагедію, бо доля безмірного горя не було потіхи під рідним небом.

II.

На овиді громадського життя

ПОЇЗДКИ ДО ВІДНЯ — "СІЧ" І ОСТАП ТЕРЛЕЦЬКИЙ — ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕБЮТ — ЛІТНІ ВАКАЦІЇ В БЕЛЕЛУЇ — "ЗАДЛЯ КУСНИКА ХЛІБА" — СТУДЕНТСЬКЕ ВІЧЕ В КОЛОМИЇ — — ПЕРЕЛОМОВИЙ РІК 1884

Зламана розпаччю по втраті чоловіка — Наталя стривожила батьків і рідню своїм душевним станом.

Треба було шукати рятунку.

Його приносять животворні ідеї, як для народу, так і для одиниці. І навіть тоді, коли втрачене все, коли здається, нема виходу з горя, їхня духова міць збірає життєві сили та не дає їм розгублятися марно по манівцях, а то й цілком нівечитись.

Найближчі Наталії старалися оживити в ній зацікавлення для ідей, що від давна занімали її ум. Сприятливим кліматом була б для них атмосфера приходства в Белелуї, де особливо підчас літніх місяців було гамірно від приїзду братів і свояків та їхніх товаришів-студентів, що привозили з Відня і Львова нові кличі, свіжі погляди, актуальні книжкові появи, як підклад для невгаваючих дискусій.

А втім душевні хворіння, недомагання нервів найпевніше губляться в гарній подорожі. Її здійснити для Наталії не було тяжко. Батько, о. Іван Озаркевич, посол до Державної Ради, часто їздив до Відня. Там студіював медицину наймолодший брат та улюбленець Наталі, Євген. Туди теж їздили на студії свояки Ярослав і Теофіль Окуневські.

В цю гарну столицю над Дунаєм, багату культурними пам'ятниками, архитектурою, здобутками науки й мистецтва, величавими музеями, пишними бібліотеками, театрами, чарівними парками, двірськими балями, мелодіями Шуберта, Моцарта й Штравса... — приїхала з батьком Наталя.

І склалося так, що в цьому важливому осередку европейської культури Наталя Кобринська не тільки зустрілася з блиском великої столиці, але і вперше спрямувала свої кроки в українське громадське життя.

На той час воно вже мало в Відні свою традицію. Найрухливішим осередком було академічне товариство, що існувало від кільканадцяти років[1]) і носило історичне ім'я: "Січ". З його бібліотекою була вже Кобринська подекуди обзнайомлена завдяки братам Лонгинові і Євгенові, що привозили книжки з "Січі". Перебуваючи в Відні, ходила вона пильно на всі збори, відчити, вечірки, що там часто відбувалися. Проте нагода для ближчого знайомства з колом січовиків була не тільки в скромній домівці товариства[2]). Віденське мешкання о. Озаркевича було таке ж гостинне й відкрите для приятелів і знайомих його дітей, як і галицьке приходство[3]).

д-р Євген Озаркевич
брат Наталії

Найбільше значення для Наталі Кобринської

---

[1]) Віденська "Січ" існувала від 1868 року, спершу як товариство з народовецькою маркою. Від 1873 року починається його живіша наукова діяльність під впливом поступовців. Іван Франко подає шляхи розвитку того товариства, характеристику його видатніших діячів, опис його бібліотеки в обширній статті: "Остап Терлецький — спомини й матеріяли", (Записки НТШ, том 50, стор. 1 - 64) та в "Нарис українсько-руської літератури", Львів, 1910, стор. 236 і наст.

[2]) Ярослав Окуневський згадує про свій прихід до "січової хати" — маленької кімнатки, до якої "мимоходом кажучи, треба було перелазити попід розвішену мокру білизну, що сушилась у кухні, бо хазяйка була прачка". (ЛНВ, 1902).

[3]) Напр. Михайло Драгоманів у зв'язку з переїздом доньки Ліди через Відень задумав, щоб їй "на день-два притулитися в якійсь галицькій родині" та при тій нагоді назвав у листі до Івана Франка — посла Озаркевича. (Михайло Драгоманов — Листи до Івана Франка й інших, 1887 - 1895, Львів, 1908, стор. 150).

мала зустріч з найголоснішим діячем "Січі" — Остапом Терлецьким, що тоді перебував у Відні для правничих студій.

Про того свого приятеля ось що пише Іван Франко, що жив з ним деякий час у Львові на спільній квартирі з Павликом:

"Де справа була чиста й розумна, де була правдива, безкорисна й свідома праця для добра народньої маси, для піднощення освіти й особливо для плекання науки на нашім рідним ґрунті, там можна було числити на симпатію і тиху поміч Остапа Терлецького. І хоча... не любив він реклями й ховався зо своїм іменем навіть там, де його праця робила його імені велику честь, то проте його особистий вплив давав себе чути особливо в хвилях вагань і сумнівів, бо тоді звичайно він своїм спокійним, але рішучим словом освітлював шлях і піддержував захитаних".

У скромності він не хотів підписувати своїх творів. А втім його ймення стало голосним після конфіскати в Відні соціялістичних видань[4]), а коли у Львові арештовано 1877 року польського емісара Котурніцкого з його транспортом книжок і листів Драгоманова, Остапа Терлецького привезено з Відня скованого в кайданах до Львова на великий процес, що відбувся в січні 1878 року[5]). Ця подія глибоко потрясла галицькими українцями. Після ревізій на провінції "по Галицькій Русі пішов пострах, якого досі не бувало", як стверджує Іван Франко — учасник процесу. Про відгук серед громадськости пише Ярослав Окуневський:

"Арешт", то було щось таке страшне, що люди й не питали, за що, за яку провину хто сидить в арешті, чи слушно, чи ні. Досить, що сидів у арешті, то й відпекувалися від нього, як від прокаженого, навіть рідня його цуралася... Вся наша

---

[4]) Під ученицьким псевдонімом Терлецького — В. Кістки — вийшли його заходом в роках 1875-1876 перші українські соціялістичні брошурки: "Парова машина", "Про багатство й бідність" С. Подолинського, "Про правду", "Правдиве слово хлібороба" Ф. Вільхівського. За те Терлецький, разом з власником друкарні Я. Ковачевим, на донос москвофілів мав процес 16 жовтня 1876 року, по якому його звільнено, але брошури заборонено. (Культура, Львів, січень 1929, "Про початки соціялістичного руху в Східній Галичині в документах австрійської охранки").

[5]) На судовій розправі ставали з Остапом Терлецьким: Іван Франко, Михайло Павлик, його сестра Анна Павлик, І. Мандичевський, М. Котурніцкі (поляк).

суспільність була така прибита, так політично безідейна, що не могла й зрозуміти того, що є й можуть бути люди, що за якусь там ідею дають засуджувати себе в арешт. Всюди був страх і пригноблення, а найбільше боліло серце тих батьків, що посилали своїх синів на університет та ще й до Відня. З Відня почався той нещасний рух, там проповідував Драгоманів, товариство "Січ" уважалося осередком революції, нігілізму й анархізму — цебто тих речей, за які молодий чоловік просто йшов до арешту"[6]).

Від тієї загальної психози, паніки й страху, незмірно далека молода Кобринська гляділа на цей перший український соціялістичний процес з перспективи нових ідей, живих суспільних струй, що їх знаходила в книжках. Вона його глибоко пережила, його герої будили подив у свободолюбній і гордій душі, "що і в нас є люди, невдоволені існуючим станом", в той час, коли здавалось, застій скував усе життя.

"Я майже не могла вірити, що й у нас такі питання порушуються!" признається вона пізніше.

Побачивши непоказного, похилого і здебільша мовчазного Остапа Терлецького, про якого стільки чула, слухаючи його "розважних, холодних і легким скептицизмом навіяних промов" у "Січі", Кобринська, що звикла відчужуватися й замикатися в собі — заговорила до нього щиро й одверто про загальні справи. Терлецький мав рідкий дар пильно й уважно прислухатися до своїх розмовців. З привички все перебирав лівою рукою свою русяву кучеряву бороду, а на його блідому худощавому обличчі блистіли сірі очі. Таким його з тих часів запам'ятав Ярослав Окуневський.

Вміліть Терлецького будити довір'я і приєднувати людей проявилася на Кобринській, що в частих розмовах з ним відкривала свої погляди на всякі актуальні, а зокрема соціяльні питання.

"Я запримітила, що Терлецький не вважає мене за якусь ексцентричну особу, а противно за таку, що в загальних питаннях має реальні погляди. Це було причиною, що я з ним говорила зовсім щиро..."

---

[6]) Я. Оський: "Пам'яті Остапа Терлецького", (ЛНВ, 1902, стор. 167 - 175) і "Листи з чужини", т. II, (Львів 1902, Видання Д. Лукія новича, стор. 254 - 65).

Те, що для галицьких загумінковців було "ексцентричністю" і "смішністю" — для Терлецького, що був "цілком європеєць по своїй науці й ідеям"[7]) виявилось, як реальні погляди, дар спостерігання, жива інтеліґенція, освіченість, вмілість розповіді, викливість... все те, що складається на письменницький хист.

То ж зовсім зрозумілим вислідом тих розмов був запит Терлецького, що сам відзначався літераторським талантом:

"Чи не пробували Ви коли дещо писати?"

Після того Терлецький намовляв і переконував, щоб конечно взятися за писання. Цей несподіваний зворот розмови мусів бути для Кобринської глибоко хвилюючий. Вона його передає в автобіографії в висказаних тоді уривчасто реченнях:

"Але про що і як писати?" запиталася я здивована.

"Про те, що говорите, і так, як говорите", відповів Терлецький ляконічно.

Вони саме вели розмову про становище матері в родині.

Такою "ляконічною" відповіддю не вдалося зразу перекреслити браку довір'я в свої сили. Зрештою Кобринська підозрівала братів, що це вони спробували тим разом при помочі поваги Терлецького те, що їм не вдалося самим: зайняли її увагу так близькими колись для неї літературними питаннями.

Але маломовний Терлецький, той, як окреслював Франко, "сухий педант і книжний міль, що не виходив на вулицю, не завинувши хусткою шиї, що жив усе для інших, для загалу", переміг усі сумніви.

І Наталя Кобринська почала писати про старшу попадю, що замість пообіднього сну взялася плести на дротах панчішку, а в її пам'яті відживали події її цілого життя, якого ціллю були — діти. Не виправдали вони материнських сподівань: всі сини, доньки, внуки пішли іншими дорогами, ніж вона думала й бажала. Всім заволодів незрозумілий їй і ворожий дух часу, що

---

[7]) Вислів Михайла Драгоманова, якому Терлецький при стрічі літом 1873 року "несказано подобався". (Австро-руські спомини, стор. 105).

руйнував усі дотеперішні звичаї, погляди, віру... І в творчій уяві Кобринської постала мистецько викінчена постать пані Шуминської з її трагічним конфліктом до поступового світу. Так розказувала б Кобринська Терлецькому про давній, пережитий світ священичої верстви в Галичині, якого аґонія відбувалася на її очах. Він уступав місце — новому, грядучому. Ця уявлена розповідь Терлецькому прийняла суцільну форму новочасної новелі, а авторка виявила обізнаність з вимогами композиції й стилю.

То ж не дивно, що "Пані Шуминська" Терлецькому "дуже сподобалась", як згадує авторка. Та все ж таки це високо авторитетне признання не вистарчило, щоб Кобринська явно виступила зо своїм твором. Невідомо, як віднесуться до того інші. Кобринська не хотіла признатися до авторства. Придумано псевдонім: Анна Струтинська. В "Січі" заповіджено, що сам Терлецький буде читати нове оповідання.

Наталія Кобринська

Завжди приявна на відчитах Кобринська пішла й тоді не тільки, щоб не звернути уваги на свою відсутність, але й щоб наочно переконатися, яке враження викличе на слухачів її "Пані Шуминська", як її сприймуть.

З відчиту верталась авторкою, з певною вірою в свої письменницькі можливості. "Інтерес, який це оповідання розбудило в слухачів, відкрив мені, що я дійсно можу писати" — згадує потім.

Так відбувся, хоч і під прибраним іменням, літературний дебют Наталії Кобринської. Було це під кінець 1883 року.

І вже в тому першому літературному творі Наталії Кобринської виявились ті ідеї, що давно приковували її увагу та які не покидали її ціле життя: це жінка, її особисте й суспільно-громадське життя, її становище в новому, поступовому світі, що неминуче йде на зміну дотеперішньому, застарілому недоречними й відшумілими пережитками давніх традицій... Ними ще наскрізь пройнята пані Шуминська, що шістнадцятилітньою вийшла заміж з вибору батьків. ("Чим борше дівчину віддати, — тим краще"). "Пібралися, як Бог приказав, а щоб ліпше пізнатись, мали досить часу по весіллі". Зрештою "добре морально вихована дівчина не кохається перед шлюбом". Коли першими родились їй доньки, молода мати, хоч ніжно їх любила, все таки воліла мати синів. "Хлопець щасливіший від дівчини... порівнювала себе з чоловіком, батька з матір'ю та інших знакомих жінок насупротив мужчин, та щось ніби укритий червак точило її коло серця". А втім, дім став для неї цілим світом. "Не бачила вона більше простору, лиш що з-за його вікон, не вибігала гадкою поза його стіни. В нім замикалося ціле її життя, вона нічого не бажала над те, що входило в його об'єм. Той дім, на вид такий тихий, був цілим її щастям, вистарчав їй у всім". Зате її доньки вже тим не вдоволялися. Одна постановила лиш з любови вийти заміж, друга, зачитуючися в нових книжках, хотіла мати за чоловіка — "цивільного", а ставши попадею, "все чогось невдоволена й несвоя". На думку пані Шуминської та донька була опанована якоюсь химерою новаторства і дикою фантазією, а головне — книжками, що "не знати звідки бралися завжди в її руках". Це найбільше дратувало паню Шуминську, "вона передчувала, що з тих книжок віяло чимсь чужим,... що це були висланці й знаряддя ворожого їй демона, що з них плила струя, яка щораз більше підмулювала беріг її тихої пристані". Та найбільшим ударом було, коли внучка, одинока дитина помершої доньки, зважилась їй признатися:

"Я хотіла б так учитися, щоб мати свій власний хліб — я хочу бути вчителькою".

Пані Шуминська впевнилася, що її молоде покоління не піде її давнім шляхом, бо його манить і пориває рвучка хвиля нового порядку, цей новий "дух часу". Його собі вона ясно не усвідомляла, про нього Кобринська натякає лише рефлексіями пані Шуминської. І в тому ця новеля, названа "образком з життя", мистецьки й життєво переконлива. Насправді легше розговорювати про щось загальниково, тільки поверховно торкаючись, ніж докладно й вірно помічувати. За багато розважань без достаточної обсервації веде на манівці, всебічна обсервація й оглядне розумування — ведуть до правди.

Кобринська її знайшла. Пройнята глибоко ідеєю відродження української жінки, вона в першому творі передала тільки те, що бачила й переживала пані Шуминська — жінка консервативних поглядів, вірна вікобим традиціям.

В той час, у частих розмовах з січовиками про ідеї всестороннього європейського поступового руху: культурного, політичного, соціяльного, економічного... головне місце займало так зване жіноче питання, що живо цікавило тодішніх теоретиків суспільних реформ. Прикласти ці європейські суспільні теорії до наших умовин — невідхильно насувалось.

Ці гарячі віденські дебати переносились у літніх вакаціях на приходство в Белелуї, тим легше, що головні співрозмовці проводили тут вакаційний час: Остап Терлецький і "залізний медик" Василь Полянський. Товариство збільшалося ще учасниками традиційних студентських мандрівок, теж переважно січовиками, яких запрошував наймолодший Озаркевич, Євген, студент медицини. Були це медики Іван Куровець і Нуцьо Бурачинський з Криворівні, Славко Бурачинський і молодий правник, пізніший провідник галицьких радикалів, Кирило Трильовський. Цей останній залишив про пам'ятні літні ферії 1883—1884 років свої спомини[8]), з яких можна хоч приблизно відтворити

[8]) Д-р Кирило Трильовський: "Наталія Кобринська і її найближчі", ("Жінка", Львів, червень, 1937).

атмосферу й гурт людей, з якими проводила Кобринська літні місяці в Белелуї, як довго брат "Ґеньо" студіював у Відні медицину.

Найповажнішим гостем був "січовий дід" — Остап Терлецький, покінчений філософ, тоді правник, що найчастіше "резидував" з привезеними книжками окремо в шпихлірі. Молоді січовики відносилися до нього з надзвичайною пошаною (це ж він відучував їх пустих фраз, наклонював до загальної освіти і фахових студій), кожний старався не закаламучувати його спокою

З черги йшов Василь Полянський, якого звали "чудотворцем", або "пророком". Найкращий мабуть його портрет подав знов Ярослав Окуневський:

"Його бліде лице з чорною бородою і довгими кучерями нагадувало образ Христа Спасителя, очі горіли полум'ям, а його милий голос так і вкрадався до серця... Він говорив так щиро, так від душі: Бюхнер, Джон Стюарт Міль, Лясаль, Маркс, західньо-европейська культура, емансипація жіноцтва, праця для народу — всі ті й інші кличі зливались в його бесіді в таку гармонію, відкривали такий широкий погляд для прибитого й приниженого рутенця, що терпить душею і не видить перед собою ніякого виходу, що ті його слова слухались як Боже об'явлення... Жіноцтво просто пропадало за Василем, він якби гіпнотизував усіх"... [9]).

Ось такий був найбільший прихильник жіночої рівноправности з-поміж січовиків і через нього Наталя Кобринська ввійшла в листування з Михайлом Драгомановом. В опінії Павлика цей одинак професора львівської ґімназії — Михайла Полянського був: "сердечний, і дуже сміливий, але зрештою мов солом'яний вогонь" (Переписка, т. III. стор. 6). Як військовий лікар він згодом поселився в Сербії.

З цілого гурту веселих і інтеліґентних студентів белелуйського товариства — ці два з "січового сінедріону" стояли найближче Кобринської, яку тоді жартівливо прозивали вульґо "жіночий рабін"[10]).

Пошаною й симпатією гостей утішався господар дому, о. Іван Озаркевич, високий, поважний панотець,

[9]) Альманах "Січ", 1908.

[10]) Д-р Іван Куровець: "Іван Франко в моїх згадках", Бібліотека "Нового Часу", Львів, 1926.

до якого подібна була рисами обличчя його найстарша донька, Наталя, особливо характеристичним горбком на носі, що його вона мала одинока з цілої родини. Отець Іван визначався високою товариською культурою та був надзвичайно спочутливий і толерантний для поступових поглядів своїх дітей і їх приятелів. Здалеку від розмов і дискусій держалася скромна, лагідна й добряча мати Наталі. Зате молодша сестра, Герміна (Єронима), що студіювала за спонукою Наталі музику, навіть деякий час у консерваторії в Парижі, вносила в дискусійну атмосферу відмінний настрій своєю грою на фортепіяні. Була це надхнення піяністка — Софія Охуневська — що її гру так високо цінила Ольга Кобилянська. Її відданість музиці не мала основ заграничних консерваторій, зате вона виростала в музикальному середовищі о. Теофіля Кобринського, а за першу вчительку гри на фортепіяні мала старшу кузину — Наталю. В часі тих вакацій Софія саме приготовлялася до матури й найчастіше вчилась, проходжуючися з книжкою по саду. Теж часто заглиблений у лектурі був поважний і зрівноважений середущій брат Наталі, Лонгин, д-р права. Старший брат, "о. Влодзьо", що по традиції скінчив теологію, розумний і тактовний, помагав батькові в душпастирстві. Його жінкою була гарна чорнявка, Ольга з Рошкевичів — перша перекладчиця чужомовних творів у виданнях Франка, Павлика, Белея.

Єронима Озаркевич-Величко,
сестра Наталії

Інтеліґентна, з умовими зацікавленнями Ольга давніше причарувала Івана Франка, що товаришував з її братом, Ярославом та в гурті прогульковців гостював на приходстві о. Рошкевича в Лолині (у стрийських горах), куди його "тягнула справа серця"[11]). Та батьки Ольги не допустили до подружжя з Франком, якого участь у львівському політичному процесі зробила не героєм, а "банітом у власному громадянстві". Літо проводила в Белелуї теж сестра Ольги, Михайлина Рошкевич, вульґо Довбиш, що була вже відома зо своїх літературних спроб[12]), якими особливо захоплювався Павлик, а й Франко бачив у неї поважні завдатки письменницького таланту.

Ольга з Рошкевичів Озаркевич

Та з-поміж усіх жінок і мужчин белелуйського товариства, як свідчить Кирило Трильовський,

"на перше місце вибивалася без сумніву молода вдова, п. Наталія Кобринська: чорно вдягнена, з чорною кружевою хустиною на голові, вона виглядала мов Мадонна на якомусь старо-італійському образі".

Настрій у белелуйському товаристві був здебільша поважний, деколи вносив туди веселість дотепний "Геньо". Найчастіше велися оживлені розмови про нові твори белетристичні й наукові. Тоді падали ймена Золі, Шпільгаґена, Чернишевського, Еберса... та "говорилося багато про рівноправність жінок". Картяна пошесть,

11) Василь Лукич: "Спомини про Івана Франка", Бібліотека "Нового Часу", Львів, 1926.

12) Її оповідання "Кума з кумою", що було друковане в "Молоті" (1878) дає дуже цікавий образок з життя жінок у Лолині. (Іван Франко, "Нарис літер." 248).

що здавна вдерлася в кола студентства й молоді, яка цілі ночі проводила за картами, (напр. академічне товариство "Дружний Ліхвар" стало за словами Франка формальним картяним клюбом), — була тоді головною товариською забавою в галицьких інтеліґентських домах. Тому Кирило Трильовський у своїх споминах підкреслив:

"признати мушу, що в нікого з родини Озаркевичів — ні тоді, ні пізніше — я не бачив цього сумнівного доказу культури".

Та про високу духову атмосферу, що завжди панувала в домі Озаркевичів, які захоплювали своїм тактом і товариською культурою, згадують і інші сучасники. Це був справді репрезентативний дім, куди львовяне (Франко і др.) впроваджували визначних діячів і закордонних гостей.

До тодішнього найближчого довкілля Наталії Кобринської треба віднести друге її оповідання "Задля кусника хліба"[13]), якого персонажі відзеркалюють подію в родині авторки. Це любовна трагедія брата, о. Володимира. Про неї згадує Кирило Трильовський:

"В сусідньому селі Русові жила бідна вдова по тамошньому парохові, о. Петровському. Мала вона дуже гарну, високого росту доньку і між нею та молодим Влодзем Озаркевичем зав'язалося щире кохання. Одначе мотиви "родинної політики" розбили це кохання і довели до подружжя Володимира з Ольгою Рошкевичівною, якої батькам було на руку віддати її якнайскоріше заміж, щоб раз на завжди зробити неможливою комбінацію зо "скомпромітованим" політичними процесами Іваном Франком".

---

13) В автобіографії Кобринська стверджує, що "Задля кусника хліба" написане в кілька місяців після "Пані Шуминської". Михайло Грушевський, якому Кобринська подала дати написання творів для його статті в ЛНВ, 1900, зазначує: "авторка для деяких повістей не могла найти ближчої дати". Натомість Ом. Огоновський помилково вважає "Задля кусника хліба" першим твором Н. Кобринської, певно тому, що воно перше появилося друком. Його помістив Іван Франко в "Зорі" в 1884 році, внісши туди свої поправки, над якими Кобринська в листі до нього "плакала". (Нпр. "Пані Шуминську" подає Ом. Огоновський в перегляді "повістей", як третю з черги, бо вона друкована щойно в 1887 році). В 1884 році появилася теж окрема відбитка "Задля кусника хліба".

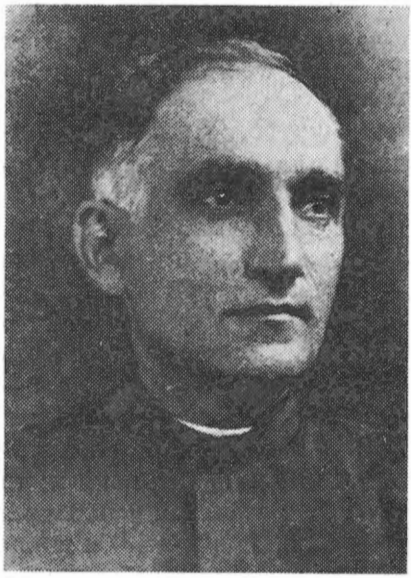

о. Володимир Озаркевич,
брат Наталії

Бездушна атмосфера родинного життя галицько - австрійської провінції, засипляючі затишки дрібничкових буднів, скучні, тихомирні глуш.. священичих приходств, гнітять своїм непорушним ладом вікової традиції кожний животворний, свіжіший порив. Серед запущених бур'янів громадського життя марніє жіноча молодь, цей, за висловом тогочасного письменника[14]), "дорогий цвіт", немилосердно кошений як жертва суспільного ладу й родинної тиранії. В тій затхлій безпросвітності жінка - невільниця, засуджена нидіти ввесь свій вік. Та вийти заміж — це ще чи не найкраще. А що, коли вона, молода дівчина, не має майна й не може діждатися пристойної "партії", що залежна від матеріяльних розрахунків жениха? Тоді в безмірному пониженні людської гідности поневіряються найшляхетніші почування, а гаремовий товар не має свойого відборця. Тоді вродливі Галі з розпукою кличуть: "О Боже, як тяжко жити, чи ж не десять раз краще було б — умирати!"

Галицьку нужду стократно дошкульніше відчували жінки, для яких одиноке запевнення еґзистенції давало заміжжя. Недарма народня сентенція філософічно заключала: "який-такий хай би був, щоб лиш хліба роздобув". Та для вбогих дівчат без приданого залишалася "найстрашніша" доля — довічне дівування, виже-

---

[14]) Володимир Барвінський: "Скошений цвіт — виїмки з галицьких образків", Львів, 1877 р.

браний, ласкавий хліб. І тут народня мудрість скомпонувала для жіночого роду окремий прокляття: "бодай би ти сивої коси діждалася!", цебто залишилася незаміжня.

Така доля ждала героїку другого оповідання Наталії Кобринської. Попадянка Галя, сирота без віна, помимо краси й успіху на забавах — не могла вийти заміж за теолога, як того прагнула. Навіть Степан, що, здавалось, щиро її покохав і бажав одружитися, мусів покинути, коли мати Галі не могла роздобути потрібних йому грошей. Болючі були думки Галі, коли прийшов його лист, в якому він "пращаючись з нею, пращався і зо своїм щастям навіки": — "Всі, всі вони однакові, що до одного... Вихваляються енергією і відвагою, а як прийде стати до боротьби з життям, то готові придавити в собі найсердечніші почування... Скільки ж то любовних слів він мені говорив, а втік, коли побачив, що не заплачу його довгів! Говорив, що не міг би дивитись на любу людину, якої долі не міг би забезпечити відповідно, а лишає ту людину саму собі, хай пропадає! О, висока логіка мужчин, до якої не може піднятися жіночий розум!"[15]).

Яке ж майбутнє чекало її?

"Лишатися старою дівчиною? Носити якби провину власний свій вік? Бути вічно предметом злословних уваг і насмішок, вічно даватися манити зрадливим надіям? Терпіти приниження й услугувати ціле життя своякам, яким тяжко було жертвувати по кількадесять левів? Не мати ніде власного кутка, приміщення, що не називалося б тягарем або ласкою?..."

Інших перспектив Галя перед собою не могла бачити. Тому постановила бути жінкою сільського вчителя, якого не любила, рішилась на те — "задля кусника хліба".

Такий фінал "без ідеалізації і сантименталізму" супроводжали рефлексії авторки:

"Сміються з тих жінок, що хотіли б зрівнятися з мужчинами... Та якщо б мама Галі не така була бідна і могла да-

[15]) Н. Кобринська: "Задля кусника хліба", (Укр.-Руська Видавнича Спілка), Львів, 1900.

вати доньку до вищої школи, як же то життя її було б інакше поплило! Вона умна й не каліка, — вона сильна і спосібна до праці, могла б остоятися на власних силах, а не жебрати і продаватися. Могла вправді вхопитися ігли, як дозволеного жінкам зарібку, але чи тоді не стояла б о ласку родини і знакомих?"

Ці міркування в нових виданнях пропущено, як зайву "моральну науку".

Тут уже виразно виступила зо своїми поглядами речниця жіночої емансипації. А попри те це безпретенсійне оповідання визначається глибокою життєвою правдою, як вірне зображення того безповоротно-заглухлого життя з його тодішніми трагедіями й невибагливими радощами.

"Задля кусника хліба" читав у "Січі" кілька місяців після "Пані Шуминської" теж сам Остап Терлецький. Повний успіх викликав навіть критичний розбір одного з січовиків на окремому відчиті. Та найвища оцінка прийшла в листі до Наталі Кобринської від — Івана Франка: "...Чи знаєте Ви, що це Ви написали таку штуку, якої рівної вся наша література досі не видала..."[16]). А втім Франко і в 1910 році назвав цей твір — найкращим з усіх її писань.

А коли це оповідання появилося в "Зорі", як засвідчує Грушевський, галицькі попадянки читали його зо сльозами. Але й для загалу жіноцтва "Задля кусника хліба" було просто сенсацією, якою зачитувалися всі, як згадує про ті часи Олена Кисілевська:

"А тоді, коли ми, молоденькі дівчата, на шкільній лавці зачитувалися оповіданням "Задля кусника хліба" — воно було для нас галичанок якимсь променем серед темряви, чимсь таким новим, нечуваним, що ми ночі проводили розмовляючи й застановляючись над тою справою. В нас враз із тим виростало якесь нове почування, нове бажання, нова сила, амбіція, запал до нової проголошеної ідеї: і жінка — людина, і вона має право до вільного, самостійного життя!" [17]).

---

[16]) Пор. О. Огоновський, стор. 1290.

[17]) Олена Кисілевська: "Спогад про Наталю Кобринську", "Жіноча Доля", 1930, ч. 4.

А втім розмови з січовиками про потребу емансипації українського жіноцтва мали ще й інший наслідок. На вічу українських студентів у Коломиї 7 серпня 1884 року[18]) скликаному в справі українських викладів у львівському університеті, катедри української історії та суплентур цивільного судоводства, а позатим у справі української викладової мови в гімназіях Галичини — виступив Василь Полянський з рефератом про жіноче питання. Так як у 1880 році відбулося з ініціятиви віденської "Січі" перше віче українських студентів, так і перший прилюдний голос у справі жіночої рівноправности вийшов від січовиків. І помимо протесту львівських студентів, Василь Полянський свій реферат виголосив, зібравши загальні оплески.

Це й був, без сумніву, вислід отих "гарячих розговорів" Кобринської з січовиками, не тільки в Відні, але й у Белелуї... Зрештою хочби сама приявність Кобринської на тому вічу вказує, що до тієї події вона була безпосередньо причасна.

Про коломийське віче Іван Франко як кореспондент львівського щоденника "Діло" подав у ньому основний звіт про збори й музично-декляматорський вечір пишучи м. ін.:

...Серед галицько-руської суспільности прокинувся вже той самий поступовий рух, що на заході Европи покликає жіноцтво нарівні з мужчинами в перші ряди борців за людське добро, за просвіту й за народні права... Швидко наша Русь може надіятися, що й в руських жінках найде собі дуже сильну й тривалу підпору та що огнища руського демократичного й поступового руху розпалені та піддержувані їх руками, освітять і огріють теж найтемніші закутини нашого життя та перетривають усякі ворожі напасті й незгодини...

Для Кобринської це віче мало ще один важний момент. Вона тоді перший раз побачила Івана Франка, з яким до того часу лиш "обмінялась була листами".

---

[18]) В автобіографії Наталі Кобринської помилково надруковано рік коломийського віча 1883. Пор. Осип Назарук: "Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові". (Історичний огляд життя студентських організацій) та І. Франко: "Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р." (Твори, т. XI, Київ, 1952, стор. 415).

При тому Кобринська додає в автобіографії, що Франко був тоді при редакції "Зорі" і в цім часописі зараз помістив оповідання "Задля кусника хліба". Водночас оцінка Франка давала їй "якнайкращі надії на дальші літературні подвиги".

З того часу датується теж знакомство Кобринської з найближчим співробітником Франка — Михайлом Павликом, тоді вже леґендарним "героєм" сенсаційного засуду: пів року турми за оповідання про нещасне поружжя Ребенщукової Тетяни, друковане в другій книзі "Громадського Друга" (травень, 1978). Такий нечуваний присуд завинив Павлик — висловивши на розправі, як подає Франко[19]), крайнє наївні погляди за одним з персонажів свого твору, щоб люди не в'язалися з собою церковним шлюбом, а "парувалися як птахи"... Ця "образа релігії й моральности" не мала, очевидно, нічого спільного ні з соціялізмом, ні з емансипаційним рухом новочасного жіноцтва.

А втім оповідання "Ребенщукова Тетяна" Кобринська високо цінила і тому рада була знакомству з його автором, якого вважала прихильником жіночої емансипації. Та на самого автора ця зустріч мала глибокий і тривкий вплив: зродила в душі демократичного Павлика любов, що довго й пристрасно жаріла для цеї гарної й так небуденної жінки — елеґантної, освіченої, талановитої, з товариськими прикметами світової дами.

Літературні успіхи остаточно закріпили віру в себе та в вибрану дорогу. Признання Франка і других були поважною запорукою для Кобринської так далекої від легковірности й поквапливости. Крім того вона впевнилася, що не тільки має про що говорити до загалу, але вона зуміє для своїх думок прихилити других.

І хоч коломийське віче не внесло видніших практичних наслідків заторкнення жіночого питання, та через те все ж таки справа актуалізувалася на форумі громадського життя. Під його впливом Наталія Кобринська рішилася виступити на шлях практичного здійснювання своїх ідей — громадською працею серед українського жіноцтва й для нього.

---

[19]) Михайло Павлик — замість ювілейної сильветки, (ЛНВ, 1905, стор. 160 - 185).

III.

Вибраним шпяхом

ЧОМУ З ПОСТУПОВЦЯМИ? — ГАЛИЦЬКЕ ЖІНОЦТВО — ЖУРНАЛ "ЛАДА" — ГОЛОС АЛЯРМУ ВОЛОДИМИРА БАРВІНСЬКОГО — ПІДГОТОВА ОРГАНІЗАЦІЇ — У СТАНИСЛАВОВІ 8 ГРУДНЯ 1884

Коли розвивався світогляд Наталії Кобринської та устійнювалися її погляди на національні справи — українське громадське життя під австрійською займанщиною в 70-их роках було таке вбоге й закостеніле в обскурантизмі, що вона тим дужче замикалася в світі книжок, бо в них вона бачила живі струї, а в житті стаґнацію.

Іван Франко писав про ті часи, як про добу "тяжкого перелому серед галицько-українського суспільства". На чоло громадського й політичного життя висунулися тоді дві партії: україно́фільська, або народовська, що вживання в пресі й книжках народньої мови вважала за головне завдання в обстоюванні окремішности української нації, та москвофільська, або старору́ська, що визнавала одноплемінність українського народу з московським, уживаючи в своїй пресі так званого "язичія", цебто мішанини української, церковнослов'янської, московської і польської мов. Народовці тужили за Україною, якої не знали, за козаччиною, бунчуками, могилами і водночас за такими ознаками національної окремішности, як борщ, вареники, галушки, українське сало й українські ночі . . . Позатим ґльорифікували унію. Зате москвофіли зідхали до православія і беззастережно тяготіли до Москви. На ділі, одним і другим потреби народних мас були чужі й да-

лекі, бо в публічному житті всевладно панував тип "рутенця", що в покорі й рабстві супроти влади боявся власної тіні. Коли патріотизм народовців обмежувався до життя в сяйві австрійської льояльности, за яку, як писав Андрій Чайковський, нам ніхто нічого не давав, а навіть не обіцяв, що ж тоді говорити про органічну працю над народом, про соціяльні питання — супроти заяв народовця Корнила Сушкевича типу "дайте мужикові поле, то він ляже під грушкою", "лихо наше — то п'янство й лінивство хлопа".

Не ближче народніх інтересів стояла ще одна аристократично-клерикальна, або так звана святоюрська група, що шукала потомків давньої шляхти, а то й давніх бояр. І хоча, як стверджує сама Кобринська, звільна почали накльовуватись і серйозні погляди та щиронародні змагання, але для того "треба було перейти через правдиве Дантове пекло найдивоглядніших спорів". Про цей тупосварливий шум і клекіт пише Остап Терлецький, як самовидець:

"В тій музиці приходилося підростаючому поколінню орієнтуватись і вибирати для себе найбільше припадаючий до серця інструмент. Якого направлення треба було йому триматись? Чи тих, що називали себе "ґенте рутені, націоне польоні", чи тих, що поклонялися одному рускому народові від Камчатки до Карпат? Чи народньої мови, якою говорив мужик? Чи унії з її рунцями й органами, — чи унії очищеної, без дзвінків, без органів? Стояти чи клякати при Причастю? Поклонятися "Конюшому" Дідицького, чи його "Буй-Турові"? Чи "Довбушеві" Федьковича і його мужицькій музі? Чи мові "Слова" чи "Вечерниць"?[1])

До цього уривку з життєпису Володимира Навроцького Кобринська додає:

"Та все таки в тім хаосі видний був один напрям — не датися полякам!"

В тому часі в Галичині, головно серед молоді, почали ширитися соціялістичні ідеї, з одної сторони під впливом Михайла Драгоманова й інших еміґрантів

[1]) Н. Кобринська: "Руське жіноцтво в Галичині в наших часах", ("Перший вінок").

з Росії, з другої через розчитування модних тоді соціялістичних авторів і взагалі творів з суспільно-політичною тематикою. На українському ґрунті цей соціялізм не мав чистої форми марксизму й історичного матеріялізму, перейшов він через призму своєрідних галицько-українських відносин і знаний був у своїх початках під назвою "поступовства", а його визнавців називали "поступовцями". Характеристичними прикметами того руху були: тяга до европейської суспільно-політичної літератури в теоретичній і політизація своєї діяльности в практичній ділянці, чим доволі різко відрізнявся він від обидвох панівних до того часу таборів галицького українства.

Під впливом цих "поступових" ідей стояла в великій мірі віденська "Січ" і група львівської молоді з Іваном Франком та Михайлом Павликом на чолі. Через часті зустрічі з січовиками і широке коло знайомства з ними та через те, що "поступовці" старалися спирати свої ідеї і суспільні тези на науковій підставі й заохочували своїх прихильників до поглиблення їхньої загальної й політичної освіти — Наталя Кобринська симпатизувала з "поступовцями" і втримувала з ними в початках жваві контакти. Сприяли їм чимало близькі товариські зв'язки молодих Озаркевичів-Окуневських з провідними поступовцями. Та найбільш епрішним було те, що всі ті знайомі поступовці й січовики — були прихильниками рівноправности жінок.

На невідкладну потребу жіночої емансипації вказували безрух і пасивність галицького жіноцтва, що в громадському житті нічим себе не проявляло, для якого не існував широкий світ з його новими ідеями й змаганнями.

Немов вийнятки з правила на галицькому овиді з'явилися сестри Михайла Павлика, гуцульські дівчата з Косівщини — Анна й Параска — яких поліція й суди безнастанно переслідували за їхні погляди й зацікавлення громадськими справами. Невтомні й впливові пропаґандистки нових ідей, на думку Михайла Грушевського індивідуальності далеко сильніші і яскра-

віші від свого брата, тільки наслідком галицької мізерії не відограли ширшої політичної ролі, для якої були створені[2]). Особливо старша Анна, учасниця першого соціялістичного процесу у Львові, з гідністю й відвагою, розумно й дотепно відбивала напасті поліцистів і слідчих у безконечних арештах і розправах. Вона й пробувала пера. Безпосередні, яркі оповідання Анни Павлик з тюремних переживань та в оживлених діялогах сцени сільського життя, писані в косівському діялекті, були друковані в львівському "Дзвоні" та в женевській "Громаді" (4, 1881, ст. 153 - 205) п. н. "Мої і людські гріхи, а панська та попівська правда". Пишучи про гніт польської адміністрації, про п'яниць жандармів і придуркуватих суддів, вона нераз жаліє, що боязкі жінки мало вмішуються до загальних справ, вона навіть у віршованій формі відмовляє їх держатись осторонь:

Анна Павлик

Ви, дівчата й молодиці,
До мужчин мішайтесь, —
Котрі мете правду знати,
Другим вповідайте.

Як дівчата й молодиці
Будуть сі мішати,
Тогди правду по всім світі
Борше будуть знати[3]).

Але ці бадьорі поклики Анни Павлик не могли дійти до загалу галицького жіноцтва, якого загальними рисами були приниженість, покірливість і заляканість перед будьякими змінами.

---

[2]) Михайло Грушевський: Михайло Драгоманов і женевський соціялістичний гурток, Відень, 1922, ст. 55.
[3]) "Громада", ст. 175.

"Смутна історія нашого народу і смутна доля його жіноцтва" — завважує Кобринська, пишучи про тогочасне українське жіноцтво в Галичині. При розгляді фолкльорного матеріялу знаходить вона в ньому "сліди давнього суспільного ладу, де жінка лиш підрядну грала ролю й була уважана за просту робучу силу". Це нижче становище від мужчини займає селянка не тільки в піснях, але й у щоденному житті: "старшим" у родині є батько, брат, чоловік, а навіть найстарший син. Груба поведінка з жінками випливає в чоловіків з таких "святих переконань": "коса не клепана, а жінка не бита — то все одне", "як чоловік жінки не б'є, то в ній утроба гниє". Та найбільше лихо — це темнота й безпросвітність селянки. Хоч у 1872 році заведено для дівчат шкільний примус і перед страхом кари вони ходили до школи, але вважають це за "річ цілком непотрібну". Звичайно, скінчивши ту науку читання й рахунків, "ніколи вже не заглядають до книжки та швидко забувають і ті початки, яких у школі навчилися".

Попадянки спершу не багато різнилися від селянок. Хіба, як каже Кобринська: нап'яленою по новій моді сукнею та вмінням читати і (неортографічно) писати. Цю близькість з селянками не могли змінити "дворічний курс читання й писання, рахунків і німецького фибля, та чотиролітнє студіюм ношення довгої сукні і поворотів по піввоскованих помостах наших інтеліґентних сальонів". Тяжкий був доступ до тих попівських "сальонів" для інших переконань. Про те залишив Володимир Барвінський доволі пластичні образки з галицького життя: ось дві деканові на весіллі нарікають на непотрібне збільшення "едукації" для дівчат.

"І на що те все придасться? Чи наші дочки будуть з тої науки хліб їсти? Чи мужа собі вишукає в тих книжках?"

Ті поважні турботи супроводять подібні хвилювання другої попаді:

"Але ж, прошу вас, на що придається та наука для наших дочок на селі? У фортепіяні буде курчата садити, а з качками по-німецьки розмовляти! Обсядуть діти, як мухи,

то від біди відганяйся, а не за книжками гляди. Знала я таких вже дуже вчених панянок, що за романсами пересиджували цілі дні і через те свою долю втопили..."

Не йнакше думали і їхні чоловіки:

"Чого нашим дочкам треба? Чи тої музики на фортепіянах?.. Кури, качки, гуси, ось музика для наших дочок, а мало їм того, то послухають, як скреготять жаби в ріці, як співають дяки в церкві, як свищуть пташки в садах! Може їм треба французької або німецької мови, щоб розмовлялись з Фесьнами й Палажками! Треба їм може романсів, поезій! Всі ті витребеньки не для наших дітей... З того всього беруться тільки фохи та шльохи, незгода з чоловіками, невірство. Най Бог боронить від тих емансипанток... Ґрунт для дівчини — вийти заміж, заміж вийти!.. Най усю філософію змудрує — без тої штуки: вийти заміж — банкерррот..."[4])

Така була пізніша реакція священичих, цебто найбільш освічених кол на зміни, що приходили під польськими впливами, коли потребу ширшого знання заступали при елементарних відомостях — науки чужих мов, музика, малярство... Були це відомості "пописові", що не багато впливали на вироблення світогляду і на поширення правдивої освіти. Вони були потрібні для частих подорожей і космополітичної сальонової консервації, зате мало придатні в щоденному, практичному житті. Тому постала проти того реакція, а з нею осуджувано найменший прояв самостійности жінок і накликувано до старих, патріярхальних звичаїв і традицій, де жінці лиш родинне щастя вистачало.

"Чого ж їм бажається, як не вигідного, спокійного життя?! Має хліб, має теплу хату, є попадею, може бавитись по празниках, весіллях... Чого ж більше бажати для жінки? Бути дитиною, а відтак стати матір'ю... доволі для неї!"

А до того:

"Що та едукація коштує!... Ще дитина не підросте, а вже давай до конвіктів, пансіонів та грішми розсипай по міських стежках, мов половою!"

І в висліді:

"Що вам з того, що маєте книжкову науку, можете грати і по фортепіянах, — що вам з того? Чи з'єднали собі через те женіха?!" [5]).

4) "Скошений цвіт", Київ - Ляйпціґ, 1910.

Виховницею польок у традиційному дусі була талановита письменниця Климентина з Танських Гофманова, а до галицьких попадянок уперше заговорив — Северин Шехович[6]), якого Кобринська окреслює як "ретроградного, а властиво більше темного і майже безграмотного". Він у 1853 році почав видавати журнал "Ладу — письмо поучительноє русским дівицам і молодицам в забаву і поученіє", де страшенним язичіям подавав ради "донькам святой Руси", як вони повинні старатися подобатися чоловікам, придбати і зберегти їхню любов і любов'ю їх ущасливлювати. Бо "женщина, котра не імєєт таланта подобатися, так як мужчина без розума й сили". Призначенням жінок є бути "прозорливими, любви достойними супругами", дбайливими матерями та ощадними господинями для прикладу донькам, яких не треба нічого вчити, бо "которий ли мужчина чувствующій достоинство мужа видержал би близь женщини мудрствуючей о строжайших знаніях, о которих она повтаряєт только слова не розумєючи рєч істинно, котру она знати *не должна*". Жінкам не треба вчитись, вони повинні глядіти, догадуватись, відчувати, але найважніше є вміти подобатись усім, старим і молодим, щоб кожний міг сказати: "якже пріятна сія особа!"

Те товариське образування полягало на тому, що "прилежніи читательници должни старати ся прилежно о украшеніе своей наружности", бо "такая принада есть особенно потребна для Вас, красавіци, ибо вашое то есть призначеніе дєлати на умах миліи впечатлєнія", а головні прикмети жінки, це "добродітель, розум і *приличное уложеніе*". Як дійти до "добродітелі і розуму", це Шеховича не обходить; головно обходить його "приличное уложеніе", для котрого він дає ось які вказівки: "Тому, красавіци, если желаете всєм подобатися, старайтеся пріобрєсти пріятний, плєняющій способ по-

[5]) Там же.

[6]) Редактор москвофільських журналів (Письмо до Громади. Семейная Библиотека...) та автор віршів і повісти "Попадя і попадеграфіянка", писаних мовою зближеною до народної. (Іван Франко: Нарис літер., ст. 171 - 172). (У правописі пропущено "єри", а "ѣ" і "ы" заступлено: е, и).

ступанія з кождим, уважайте прилежно на себе, даби ви никогда не преступили границу пристойного поведенія... Стойте, сидіте завсегда просто, а Вашое шествіе да будет легкое".

Ці псевдоаристократичні манери забезпечувала ще пересторога: "Передовсем не вдавайте ся со служанками!.. Належить Вам избєгати откровенности к ним... бо можно зараз по мові, по уложенію молодой особи познати, если она часто пребиваєт со служанками, а тогда тяжко уже імєти о ней доброе мнініе. Поступайте всегда с ними так, чтоби они никогда не осмілилися переступити границу, котра Вас от них отдєляєт"...

В цих проти волі автора гумористичних уступах "Лади" Кобринська вбачає правдиву відбитку тодішнього культурного стану; їх варто навести перед очі, "бо вони найкраще характеризують духа тої темної доби, коли такі люди, як Шехович, могли грати ролю вчителів, характеризують теж того духа обскурантизму, серед якого виростали й виростають цілі покоління наших "інтелігентних" жінок. Нехай побачуть, з якого джерела пили!"[7]).

Володимир Барвінський

В 1877 році друкувалася в "Правді" повість "Скошений цвіт" (виїмок з галицьких образків) провідного діяча народовців, письменника і знаменитого журналіста — Володимира Барвінського, що вжив літературного псевдоніму Василь Барвінок. Цього ж самого року "Скошений цвіт" вийшов окремою книжковою відбиткою. Трагічна доля героїні повісти, Мелані, що виросла мов цвіт серед бур'яну свого затхлого довкілля, може бути ілюстрацією умовин, в яких жило тогочасне жіноцтво. Обдарована красою тіла й душі Мела-

[7]) Н. Кобринська: Руське жіноцтво в Галичині в наших часах, "Перший вінок".

нія, приневолена вийти заміж за підлого нікчему й каналію, покінчила страшним самогубством. В її уста вложив автор слова протесту проти тодішнього становища жінки:

"Доки жінка не зможе стояти своєю силою і працею в світі, доки буде замкнений світ перед нею, доти все будемо мати безліч сліз і нещастя між нами. Без того все таки буде жінка невольницею. За лихим чоловіком мусить погибати в поганій поневірці, — а в сирітстві мусить гинути з жебручим патиком у руці. А най би вона мала належне образування й виховання, тоді дала б вона собі раду в світі".

Ці погляди засвоїла вона собі від дорогого їй Степана, студента прав, що теж стає по стороні жіноцтва:

"Ми внесемо світло нашої правди і для нашого жіноцтва, ми станемо за його права, за його честь, за його силу і жіноцтво привитає щиро нашу ідею, бо се ідея життя, свободи, волі. Образування, образування, дівчатам і жінкам, правдивого, основного образування, а вони стануть по нашій стороні. А коли мала дитина висисатиме наше життя, нашу ідею, змалку буде шанувати святість того чуття, за проводом матері возьметься до того діла — ми не пропадемо, а здвигнемось усі і ніхто вже не зможе нас поконати".

Цим двом постатям протиставлені інші, напр. Емілія, міська (городська) панночка-пустоцвіт, що її змістом життя є подобатися хлопцям; попадянка Галя, що "ховалась дома, при матері, у запічку. Батько привчив її трохи азбуки, навчилась молитов та "по книжці" читати. Мати приучувала панчішки робити, пошевки шити та господарства доглядати. От і вся її наука. "Нащо забивати дитині голову", мовляла стара мати, нащо тратити гроші на міські конвікти. Не возили мене по містах, а живеться, обійдеться і моя Галя без тих забаганок. Лучше най має готовий гріш..."

Коли ж на 35 році життя її спиталися зприводу приїзду жениха:

"— А заміж за його підеш?"

"Або ж я знаю! Мені ще ні тато ні мама нічого не говорили. Мама казали, що він старається о мою руку, але то ще далеко. А як скажуть піти, то я піду, а як ні, то ні..."

Тенденцію твору Володимира Барвінського в обороні української жінки маніфестують не лиш заголовок, дієві особи, події, картини, розмови, ліричні описи

й подекуди сатирично-саркастичний тон розповіді, але й виразно про те говорить сам автор у своїй передмові:

"І осталось наше життя непереісточене, а всяке праведне змагання уявилось гороїжним ідеалізмом. Не ожила наша природна правда в наших родинах, бо хоч слухалось кобзаревого ридання над дівочою недолею, то ніхто не подумав про те, щоб і в нашому громадському житті не дати мерніти сему дорогому цвітові, а довести його до повного розцвіту, до світла нашої народної правди, що такою сердечною, ніжною і гарною мовою проговорила за нашим жіноцтвом народніми піснями жіночими — тим найкращим плодом народньої лірики нашої. А без того цвіту чаруючого не причарувати нам людського серця для свого народу, не викохати чистих душ материнською любовю до свого народу прив'язаних..."

А після неї немов апострофа-заспів, де ще виразніше автор підкреслює свій виступ у цьому жіночому питанні:

"Можна безкарно топтати дівочу красу, в шматки роздирати жіноче серце, глумитися над неволею жінки! Можна, бо ніхто не здіймає голосу в твоїм імени, а тобі відібрали голос у нашій суспільності, зав'язали уста, не дали змоги знятися з власної неволі й недолі і власними силами стояти в житті..."

Володимир Барвінський пробував теж ширити ідею жіночої рівноправности листуванням з визначнішими сучасницями. Омелян Огоновський згадує, що "переписувався він з деякими патріотичними женщинами. Між сими письмами визначувались листи до гарячої патріотки, панни Ольги Гузарівни (нині подруги Володимира Лукича-Левицького)"[8]).

Безпросвітні обставини, хибна система виховання, польські впливи, що не допускали жінку ні до фахових зайнять ні до вищої освіти, встановили змістом її животіння візити, балі з їхніми легкими розмовами, веселими жартами, вишуканими строями та пописовими відомостями, а звідтіль тільки вже один крок до полонізації. А втім і голосний патріотизм польок найшов на-

[8]) Ист. літер. рус. Львів, 1893, ч. III, стор. 845. Тут теж згадано, шо Володимир Барвінський іменем Ольги підписав одну свою статтю п. з. Про руське жіноцтво, лист галичанки до редакції "Правди" (XI, 1878, том I, стор. 233 - 234).

слідувачок серед галичанок, що говорили народньою мовою і навіть одягалися в народні костюми, вишивані сорочки. Наперекір полькам, що на знак національної жалоби повтинали волосся, одягалися на чорно й уникали веселих розваг, — українки бавилися, танцювали і... волосся не втинали. Таких, що говорили попольськи в товаристві та носили підтяте волосся, іронічно прозвано "Вандами". Вихованні в польських конвіктах, читали "романси", грали на фортепіяні, не беручись за ніякі домашні роботи, ці "Ванди" були предметом загального насміху. Одначе між ними було чимало жінок з розбудженими бажаннями освіти й поступу. Це й були ті, що не хотіли стати попадями й "хлоповатіти" на селі, ті, що "бавылися в польки", щоб відрізнитися від гурту, ті нарешті, що в лектурі шукали збагачення власної освіти, хоч збивалися часто з дороги безпрограмовим читанням і сумнівної вартости творами.

Уляна Кравченко

Багатонадійні наголовки такої лектури занотувала в спогадах молоденької вчительки з перших років своєї шкільної практики — Уляна Кравченко. Це — "Бліда графиня", "Княжна сирена, цебто тайна кардинала", "Іван Собєський або сліпа невільниця з Шірас", "Симона й Марія або котяче око", "Маріянна", "Ізабелла", "Адріянна"[9]).

Щоб не допускати до польських впливів, українські родини перестали давати дівчат до польських конвіктів і вчили їх вдома. Згодом поставали виховні заведення для дівчат під кермою сестер Василіянок,

[9]) Уляна Кравченко: Спогади учительки, Коломия, 1936.

де опріч чужих мов, музики й ручних робіт навчано української мови й історії.

Та хоч були й інші прояви старання про жіночу освіту — але в дійсності її вага в житті не дуже кидалася ввічі. За словами Кобринської, жінка освічена і з певними поглядами — дуже мало знаходила поваги. То ж здібніші одиниці подвійно терпіли: не вдоволяли їх недостатні й хибно подавані жінкам наукові відомості, а з боку старших стрічав їх погляд, що жінка з вищою освітою не може бути ні доброю матір'ю ні жінкою, ні господинею. Згідно з такою рецептою — чоловіки шукали подруг не-"рисковних". Часто женилися з польками, на що Кобринська завважує: "Видно, що духова спільність у подружжі для них річ непотрібна".

Цей стан українського жіноцтва в минулому й тогочасному Кобринська виразно бачила і всебічно передумала. Звідтіль її завваження і прикрі заключення: для боротьби за існування природа обдарила людину силами тіла й духа, але тими силами користуються лиш самі чоловіки. В тому відношенні "жінки сходять майже до ряду окружаючих обставин, що змінюються відповідно до часових вимог"...

А втім тогочасне хибно заложене виховання й недостатня освіта дівчат не могли привести до інших висліпів. І досвід з праці над власним духовим розвитком навів Кобринську до ще одного висновку. Саме основний *брак освіти серед жіноцтва* є питанням найбільшої ваги і вона його поставила на перший плян.

Згідність думок Кобринської з поглядами січовиків вистарчали для витворення спільних переконань і взаємного довір'я. Потреба культурного, суспільного й політичного визволення українського народу була для всіх наявна. Але віденська студентська громада поділяла запал Кобринської і для справи відродження української жінки. І тема ця вийшла поза межі дискусії вже на коломийському вічу, що стало передвісником українського жіночого руху, до того при участі

й зацікавленні молоді, що завжди була головним рушієм кожної великої ідеї.

Тоді Наталія Кобринська постановила створити жіночу організацію.

У Львові від 1878 року існувало "Общество Русских Дам" при Успенській церкві. Поза філянтропійними завданнями нейпершою ціллю його було старатися про прикрашення церкви і про піднесення блиску церковного обряду. Товариство це з вузьким статутом гуртувало невелику кількість "дам" з москвофільських кол і зв'язувало культурну заскорузлість з псевдоаристократичними примхами й пересудами. Очевидно, що воно не могло мати ніякого впливу на загал міщанського й селянського жіноцтва і як громадська ілюстрація "Лади" Северина Шеховича було запереченням ідей і поглядів Кобринської.

"Того, що я сама осягнула, бажала я й моїм посестрам. Через літературу дійшла я до зрозуміння положення жінки в суспільстві, — то ж хотіла я і других повести на ту дорогу", — так мотивує Кобринська свій почин творити жіночу організацію.

На концертах і патріотичних вечірках у Львові, Коломиї і Станиславові, де Лонгин Озаркевич був адвокатським конципієнтом, познайомилася з визначніши-ми молодими жінками, що йшли назустріч емансипаційним кличам. У тому гуртку знайшлися молода поетка Юлія Шнайдер (Уляна Кравченко) і відома піяністка Олеся Бажанська.

Треба було перевести підготовчу роботу, накреслити плян, уложити статут, продумати різні подробиці. В тому всьому помагали січовики своїм знанням, досвідом, впливами. Та найбільше з-поміж них завдячувати треба помочі найгарячішого ентузіяста жіночої емансипації — Василя Полянського, що бачив у Кобринській небуденну жінку, з "великою інтеліґенцією й енергією для виконання великих і благородних цілей". В технічному переведенні був згодом помічний і Теофіль Окуневський.

Іван Франко

Не були байдужі до тієї справи і львівські поступовці, та найбільше нею цікавився Іван Франко. Це ж він старався знакомити особисто замітніших жінок. Від Франка дізналась Уляна Кравченко про Анну Павлик, Ольгу й Михайлину Рошкевич, Наталю Кобринську...

"Франко бажав познакомити мене з цею, що свою діяльність і письменницький хист рішилася посвятити виробленні для жіноцтва кращої долі", писала Уляна Кравченко. А д-р Іван Куровець у своїх спогадах впевняє, що передові жінки тих часів, це духові діти Франка. Він підготовляв їх лектурою, заохочував писати, виправляв їх перші твори, виробляв письменницький хист. Його студія про неволю жінок у народніх піснях появилася в "Зорі" 1883 року. Тоді вже нагороджено "Захара Беркута" з шляхетною постаттю Мирослави — амазонки українського Бескиду. До Франка писала Наталія Кобринська тоді ще скромно й несміливо:

"Я знаю докладно хиби моїх мізерних творів. Знаю, що форма не гладка, мова шорстка, а ходить мені лиш про провідну ідею і психологічні обсервації"...

Кобринська піддавалася впливові всебічного таланту молодого Франка, вона не скриває того, що джерелом її поглядів на національні справи були його твори. Тому в плянуванні й підготові для створення жіночої організації не в одному заважила думка Франка. Він мав видавати окремі додатки до "Зорі" для жінок. Навіть у виборі Станиславова як місця осідку нового товариства можна доглянути пляни Франка, що мав туди переселитися й перевести свою бібліотеку.

Ніхто інший, тільки Франко подав до загального відома вістку про *перші жіночі організаційні збори*

в Станиславові 7 жовтня 1884 р., на яких схвалено статут товариства й вислано його до затвердження намісництву. Цій події присвятив Франко передову статтю в "Ділі" й помістив статут, чим значно поміг Кобринській у підготові перших Загальних Зборів[10]).

Прийшов день 8 грудня 1884 року, що в історії українського жіночого руху становить його початкову дату.

В цей день заля станиславівського касина Товариства "Руська Бесіда" пережила незвичайну, просто революційну подію: прилюдний виступ жіноцтва для заснування своєї окремої жіночої організаціїї в той час, коли правила доброї поведінки дозволяли жінці виступати прилюдно "хіба на балях і, розуміється, під опікою старшої дами", коли то поява самітньої жінки на "Бесіді", в театрі чи в бібліотеці зустрічала щонайменше здивування, а певніше гострий осуд. Адже ж за таку сміливу самостійність Уляна Кравченко в найближчих роках як молода вчителька буде предметом атак у пресі, що доведе вкінці до втрати вчительської посади.

То ж заповіджені Кобринською збори жіноцтва мусіли бути для тодішнього станиславівського й цілого загалу громадянства своєрідною сенсацією, а через те мали запевнене — зацікавлення.

"Я пам'ятаю той день і те почуття радости, яке розпирало мені, 15-річній дівчинці груди, коли я спішила враз з іншими поважними жінками до кімнат "Бесіди" в Станиславові на ці перші жіночі збори. В кожного непевність і цікавість: чи посходяться, чи багато відгукнеться..."

пише пізніша сенаторка Кисілевська про свої переживання того дня молоденької Олени Сіменович, що їх так чітко передала в спогадах.

І збори виявилися чисельні. Простора заля касина ще перед назначеним на третю годину початком заповнилась ущерть жіноцтвом. Не бракувало і мужчин, тих, що не були байдужі до нового руху. Приїхав теж — Іван Франко з показною кількістю привітів. Молоді студенти Теофіль Окуневський, Володимир Сіменович,

[10]) М. Возняк "Шляхом до першого вінка", Львів, 1937 р.

Озаркевичі й другі метушилися, помагаючи в усьому. А в дверях стояли панове й члени касина. Іронічні завваги, глумливі посміхи й напружене дожидання...

Та нараз утихли шепоти, застигли усмішки.

На естраді з'явилася висока, стрункa, незвичайної вроди постать Наталії Кобринської в чорній, жалобній одежі. Прегарне обличчя, бліде, поважне, обрамоване буйним, чорним волоссям. "Пам'ятаю навіть малу, білу, дивно бліду її руку, яка на її чорній одежі відбивала білою квіткою", додає Олена Кисілевська[11]).

Серед тиші падали перші слова Кобринської, її голос і дар вимови полонив усіх.

Те, що почули учасниці зборів, було таке ж небуденне для жіночого слуху, як і непривичне саме зібрання для їхніх освячених традицією поглядів.

"Наше сьогоднішнє зібрання"[12]) — говорила Кобринська, — "це ще один доказ на те, що наш час, це час загального порушення умів. Могутні сили, що дрімали століттями, тепер прокидаються, а нові течії прошибають світ духа й матерії. Чи лиш одне жіноцтво мало б остатися недіткнене й непорушене?..."

При тому Кобринська згадала про прояви жіночого руху по всіх країнах цивілізованого світу. Про те, що загал інтеліґентніших чоловіків і серед нас не відмовляє жінкам помочі, доказала прикладом Василя Полянського, що серед загальних оплесків підніс жіноче питання на студентському вічу в Коломиї. А втім —

"Ми, цебто руські женщини в Галичині, дотепер так мало дали ознак життя. Чи ж би лиш ми одні хотіли опертися загальному ходові духа? Це дійсно значило б плисти проти води... Дух часу котиться великим колесом і тратує все, шо йому стає по дорозі, а чим завзятіше хто опирається, тим більше шкодить сам собі. Дух часу — це виплив суспільних і економічних обставин, а затим сила й потреба конечна, необхідна. Він раз уроджений уже не пропаде й усюди

---

11) З промови Олени Кисілевської на святі сторіччя народин Наталії Кобринської в Вінніпегу. ("Наше Життя", Філядельфія, 1951, ч. 4) і "Спогади про Наталю Кобринську" ("Жіноча Доля", 1930, ч. 4).

12) Уривки з промови Кобринської наведені з Ом. Огоновського Іст. літер. рус. ч. III, Львів, 1893 (стор. 1275 - 6) і М. Возняка "Шляхом до Першого Вінка".

мусить проникнути. Він і нас колотить, хоч ми того й не добачаємо".

Подаючи в дальшому мету й завдання жіночої організації, що мала стати родом читальні з окремим видавництвом, Кобринська переконувала приявних про важливу ролю літератури:

"Коли література взагалі є ідеальна історія цілої суспільности, то белетристику можна назвати історією жінки... Нас виключено від політики і ми, жінки, лиш через літературу белетристичну можемо виразити свої думки й бажання, бо лиш вона займається нами й заступає наше індивідуальне відношення до загалу. Ніщо фальшивіше, як ту нашу заступницю вважати за річ пусту, або простý розвагу. Наше Товариство, положивши собі завдання — ширити освіту через літературу, положило тим самим задачу: поставити белетристичну літературу на таке становище, на якому вона повинна завжди стояти, щоб бути не лише розвагою, але поважною наукою і поясненням суспільного життя. Щоб досягти тієї цілі, мусимо передусім постаратися про якесь добре видавництво і довірити його людям з добрим літературним образуванням, що з умілим добором подавали б нам речі правдивої вартости..."

Признала теж Кобринська, що покищо мало було жінок здатних працювати на літературному полі, але багато з них знали чужі мови й могли використати таке знання перекладаючи вартісні чужі твори на українську мову. В доборі міг помагати редакційний комітет і відповідно ведений літературно-науковий орган, що подавав би оцінки важніших чужих творів. При дальшому розвитку української літератури й оживленні книжкового ринку могла б створитись окрема галузь заробітку для багатьох інтеліґентних жінок.

До того бажали причинитися галицькі українки, хоч завжди їх відштовхувано в тінь, так що "до недавна ще наші русини, що кінчили світські й теологічні науки, не женилися навіть з русинками". Проте українки не менше від німок трудилися в домашніх зайняттях, а "коли польки в бурхливих хвилинах для краю вміли стояти побіч своїх мужчин", то українки зуміють дотримати кроку своїм чоловікам тепер у важкій і невпинній праці для свого народу, від чого не сміють їх зупинити ні насмішки ні іронії.

"Заявимо мужчинам", — говорила Кобринська, — "що ми можемо жити з ними спільною думкою для спільної ідеї, а не вважаймо себе лиш за вічних кандидаток до їх серця".

Взивала теж Кобринська, щоб жіноче Товариство *не обмежувалося на поодинокі місця, ги округи, але щоб скрізь творити комітети, що працюватимуть для спільної цілі:* дбати про добре літературне видавництво, щоб якнайширшим колам "подавати правдивий духовий корм".

Фонди на проєктоване видавництво мали б здобувати різного роду імпрези, як театральні вистави, концерти, вечірки, відчити, фантові льотерії, літературні конкурси з визначеними нагородами і т. п. Це водночас, на думку Кобринської, причинилося б до пожвавлення товариського життя і плекання товариської культури:

"Ми не можемо жити правдивим товариським життям, бо не маємо для того елементарних умовин, не маємо, що так скажу, духового принципу, якогось загального інтересу, єдної спільної думки, що тільки одна може в'язати людей з людьми без різниці віку й пола. "Товариство Руських Жінок" хотіло б хоч почасті запобігти тим недостаткам. Зважившн, що товариські взаємини виробляються в великій, рухливій машині життя приватного й публічного, наше Товариство бажало б у наше мертве товариське життя влити нову душу, себто надати якусь вищу ціль. А це в такий спосіб, щоб забавляючись, прислуговуватись заразом нашому народньому й загальному добру, що при бідності краю може йому приносити великий пожиток"...

Франко, що на цих пам'ятних зборах прочитував привітальні листи й телеґрами, подав докладний звіт з цеї важливої події у "Ділі". В ційже газеті в числі 148 (1884 р.) в цілості помістив проредаґовану ним до друку промову Наталії Кобринської п. н. "Відчит Пані Наталії Кобринської, виголошений на першому загальному зборі Товариства Руських Женщин у Станиславові, 8 грудня 1884", з кінцевим зазивом, щоб ні одна українка не відтягалася від намічених новим товариством завдань.

Але ці перші жіночі збори в Станиславові були не тільки черговим особистим успіхом відомої вже галиць-

кому жіноцтву авторки "Задля кусника хліба", що до літературного добавила ще свій ораторський хист і виявилася тепер як "світла, велична й достойна речниця жіночої емансипації та горда й невгнута представниця нових визвольних ідей" — так дивилася на неї інша талановита галичанка, молода поетка й оборонниця жіночих прав, приявна на зборах Уляна Кравченко[13]). Це був водночас тріюмф нових кличів, що переконливо передані дійшли до умів і сердець зібраного жіноцтва.

Олена Сіменович-Кисілевська

Гаряча промова Наталії Кобринської прямо зачарувала численних приявних. Особливо для молодших душ спраглих небуденности й нових доріг вона була "п'янким нектаром", як висловилася Олена Кисілевська. Постав великий підйом, усі зібрані жінки, а навіть молоденькі панночки (в коротких сукнях, бо довгі носили дорослі) підходили до стола на підвищенні, де поруч Кобринської учителька Ничаївна з другими приймала зголошення і вписи до новоствореного незалежного жіночого Товариства[14]).

"Товариство Руських Жінок" стало дійсністю.

"Упоєння, віра в себе і віра в успіх трудів наших володіли нами. Ідеальна ціль наша здавалася нам так близькою досягнення" —

писала Уляна Кравченко.

---

[13]) Про свою першу зустріч з Наталією Кобринською на Шевченківському вечорі в залі Народного Дому у Львові в березні того ж року, Уляна Кравченко залишила спогад: "Постать її виступає виразно в моїй пам'яті. Бачу її — і бачу її все однаково: молода, гарна — в мистецько викінченому народньому одязі — горда, невгнута боркиня!" (Уривки спогадів, ст. 41).

[14]) Олена Кисілевська: "Мої зустрічі з Наталею Кобринською". ("Жіночий Світ", Вінніпеґ, 1951, ч. 6).

ВЫДѢЛЪ ТОВАРИСТВА
РУСКИХЪ ЖЕНЩИНЪ
ВЪ СТАНИСЛАВОВѢ
посвѣдчає сею грамотою, що
Олена Сіменовичівна
вписана въ книгу тогожъ Товариства яко членъ
Въ Станиславовѣ дня 1. 12. 1884
За Выдѣлъ Товариства „РУСНИХЪ ЖЕНЩИНЪ"
Предсѣдательница: Секретарка:

Членська виказка Олени Сіменович-Кисілевської з 1884 р.

Спонтанний відрух жіноцтва на зборах кріпив сподівання, що розвиток новоствореного "Товариства Руських Жінок" піде наміченим ініціяторкою шляхом. Та не тільки учасниці установчих зборів пішли з захопленням назустріч починові Кобринської, але багато телеграм наспіли звідусіль і голоси преси були для нього прихильні. І не лиш українські, але й польські та російські журнали: "Край", "Народня Газета", "Атенеум", "Одеський Вістник", "Заря" і другі відмічували цю подію в довших статтях. Ба навіть з цієї нагоди появилася присвячена першому жіночому з'їздові наукова праця Ореста Левицького "Про шлюб на Руси-Україні в XVI-XVII століттях", під псевдонімом Левка Маячанця[15]).

---

15) Одинока його по-українськи писана праця (Про законне становище жінок у подружжі, їх право до власного майна й розводу), поміщена в "Зорі" 1885 року. (Іван Франко: "Нарис історії українсько-руської літератури", ст. 327), пор. "Перший Вінок". ст. 457.

Зате Іван Франко крім газетних статтей привітав нове жіноче товариство алегоричним віршем "Жінка — алегорія на привітання Товариства руських Женщин у Станиславові", в якому "геній" мраморну статую богині перетворив у жінку:

І з п'єдесталу божества зіпхну,
Зате у груди серце дам люблячe
І в мозок вложу думку запальну.
Хай чоловік її своєю бачe,
У всьому рівною собі, і їй
Не молиться, та не клене й не плаче.

Нехай вона по стежці життєвій
Іде з ним спільно, думає і вчиться,
Учасниця всіх трудів, втіх, надій.
І хоч сльозами вмиються їх лиця,
Стиснуть серця їх жаль, і біль, і страх,
Зате ж і щастям вік їх проясниться.

І все те він зробив у наших днях.

("Нове Зеркало" з 13 грудня 1884)

Блискуче і з тріюмфом започаткувала Наталія Кобринська український жіночий рух.

IV.

На початковому етапі

РЕАКЦІЯ ГРОМАДЯНСТВА Й ЖІНОЦТВА — НОВЕ МІСЦЕ ОСІДКУ В БОЛЕХОВІ — СТАНИСЛАВІВСЬКЕ ТОВАРИСТВО Й ВИДАВНИЧІ ПЛЯНИ — ОБРАЗКИ З ЖИТТЯ: "ПАН СУДДЯ", "ЯНОВА" — ПЕРШІ ТРУДНІВНИЦІ — ПЕРЕД СОБОРНИМ ВИСТУПОМ ЗА ПРАВА УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ

Сприймання нових ідей у загалу — "це не діло одної хвилини", навіть коли знайдеться гурт ентузіястів і прихильна авторитетна опінія. Розуміла те Наталія Кобринська. Вона ж писала, що "кожна історична доба кидає наперед лиш часть людей, з-поміж яких вибігає мала горстка як заповідження відроджуючого життя", що нелегка дорога тим, які "простують стежки теперішности для будучности".

На той час найбільш заважив брак освічених жінок, здібних здійснювати задуми Кобринської — впливати через літературу на духове відродження українського жіноцтва. І враз дало себе відчути заворожене коло: брак освіти серед жінок і про ту освіту нема кому подбати. Тому то дехто називає виступ Кобринської передчасним, бо загал жіноцтва не був приготований для нових ідей.

Не було теж змоги розгорнути відповідно акцію для спопуляризування ідеї самоосвіти для жінок. Атмосферу, серед якої постало "Товариство Руських Жінок" у Станиславові, називає Кобринська "шелестом вахлярів з комедії Мікадо, через який не можна було прийти до слів вияснення властивої справи"...

Реакція громадських кол, серед яких народовці спершу віднеслися прихильно, скоро виявилася в критиці. Найбільш накинулася клерикальна, так звана

стара партія, що видвигнула "цілий заступ якнайконсервативніших аргументів, чим сатралася ціль і стремління товариства осмішити". Були теж закиди нерелігійности, а то й відступництва від греко-католицької церкви, бо перед першим засіданням станиславівського Товариства не найнято Служби Божої. До клерикалів прилучилися народовці, осуджуючи соціялістичні й радикальні впливи. Кобринська вияснює цю зміну становища народовців особою Івана Франка, що саме в тому часі почав одверто виступати проти народовської партії, бувши водночас "щиро заінтересований жіночим рухом". Тому "Діло" ще більше почало підпирати консервативні елементи, зревольтовані аґітаціями старої партії в складі жіночого товариства.

Були й закиди нереальности й непрактичности задуму. Ось відповідь Кобринської:

"Що ж тут натуральніше і ближче, як узяти це діло — доборy й достарчування книжок для жіночого самообразування — в свої руки самим жінкам, злученим у товаристві? Непрактичною могла та думка здаватись тільки тим тісноzорим людям, для яких усе те непрактичне, що не приносить зараз видимих матеріяльних результатів, все одно, хоча б ті результати і не стояли на них виложеного труду. То щось похоже на те, як наш прибитий грубою ручною працею народ поважає лиш виконання якоїсь мускулярної чинности, а кожна умова, хочби й найтрудніша праця не заслуговує в нього навіть на назву праці..."[1])

Очевидно, більш ніж намаганої критики було іронічних завваг, спочутливих насмішок, навіть глуму, кепкування й ворожнечі, а зрештою — не бракувало й байдужности.

З огірченням і забобонним острахом прийняв ту небувалу й нечувану новість також загал наших старосвітських "дам" і матрон. Вони прямо христилися на спогад Наталії Кобринської. Пощо їм того? Читання лиш баламутить жіночий ум! Адже освічена жінка не може бути ані доброю господиною, ні жінкою, ні матір'ю! І жінки в осудженні піонерок поступу були ще гострiші, ніж чоловіки — признає Уляна Кравченко, що за свої погляди мусіла покинути учительську посаду.

[1]) Перший Вінок, стор. 458.

Та годі було чого кращого надіятися від тих, що вважали за нечувано соромливу річ — назвати по імені одну необхідну частину чоловічої ґардероби, без якої ні на вулиці ні в товаристві не можна появитися...[2]). Свіжі ідеї поступу не могли бути сприємливі для тих, що жили в минувшині і старалися "вбгати теперішність у рамки минулого".

Зате в різних закутинах Галичини знайшлися щирі трудівниці, що йшли назустріч зазивові станиславівських зборів. До тих галицьких сіл і містечок, де жіноцтво взялося за просвітню працю, закладаючи читальні й визичальні книжок — належало і невелике містечко долинського повіту Болехів, положене серед гарної підгірської природи. Було це місце нової парохії о. Івана Озаркевича, куди він з родиною перебрався в жовтні 1884 року, залишивши в Белелуї могили шестеро померших своїх діточок і примарні спогади пожеж з 1868 і 1876 років, що знищили господарські будинки й худобу, а підчас останньої в наслідок удару грому мало не втратив він з жінкою життя. Про те пише о. Іван Озаркевич у своїх спогадах п. н. "Письма до друга", цінних не лише родинно-біографічними нотатками, але перш за все як документ тодішніх суспільно-громадських відносин у Галичині, писаний довголітнім парляментаристом та визначним громадським діячем і патріотом. З них збереглися два томи, досі, на жаль, ненадруковані.

Нове місце осідку було подекуди краще від попереднього, як стверджує о. Іван Озаркевич:

"З моїм перенесенням до Болехова зменшилися мої труди, понеже крім парохії і ради державної жадні інші труди не приймаю на себе... Закинув цілком господарство, ґрунти випустив в аренду, і провадимо я й моя жінка спокійний лиш чисто домовий заряд. Оскаржатися на лиху судьбу не можу, бо в Болехові єсть мені по часті лучше як у Белелуї, бо тут єсть ріка до купелі, свіжий воздух, при залізниці, і праця на парохії не так утяжлива маючи сотрудника, але й радуватись не маю чого, бо сей прихід єсть середний, і в цілім моїм житті ішло мені все тяжко мов з каміння..."

[2]) Андрій Чайковський: Наталя Кобринська, Календар "Жіноча Доля", 1931, стор. 36.

Від тепер жила тут постійно Наталя Кобринська при батьках, що забезпечували її матеріяльно, бо вдовичої пенсії, яка належалася кожній вдові по священику, їй відмовлено. Звідтіль ішла її жвава переписка з активним і поступовим жіноцтвом.

Але цей постійний побут на селі, далеко від осідку новоствореного Товариства, мусів відбитися від'ємно. Скаржилася на те Кобринська Франкові:

"Коли б хоч стало могла замешкати в Станиславові, то гомимо скептичного відношення панів-добродіїв (не виключаючи на той раз і вас), таки могла б я ще щось зробити, але Болехів від Станиславова трохи за далеко. (Лист до Франка з 18 грудня 1884 року).

Тому й настоювала Кобринська, щоб скоро помістити в "Ділі" її промову зо станиславівських зборів, і радила надрукувати її в фейлетоні, бо жінки безупинно запитують її про ціль Товариства, при тому додала, що якщо "Діло" не стане по стороні жіночого Товариства, вона сама певно нічого не зробить.

Як важко їй було вижидати, свідчить інше місце в тому ж листі до Франка:

"Ви кажете, щоб я не опускала рук. Добре вам так говорити: перед вами стоїть світла будучність і всі неприємності, які тепер надибуєте, є лиш малими перешкодами на тій дорозі. Але я зломлена нещастям перед часом уступаю з мого кульмінаційного пункту розвою, і всі теперішні змагання то лиш послідні напруження конаючого. Я не можу і не хочу довго жити. Хотіла б лиш той час використати і якимнебудь способом виповісти, що накипіло на серці. Для мене "чекати" значить "розпука".

То ж за мовчанку "Діла" з докорами й огірченням віднеслася до Франка в листі з 3 січня 1885 року:

"Викинули мій програм до актів і тим самим спаралізували мою агітацію в вашій справі. То все мало йти в певнім порядку, — програм був так зложений, що лиш ви могли відповісти нашим потребам, — потому мала б іти відозва і наші пані нім були б оглянулися, діло було б готове. Признаюся, що я сама не надіялася, щоб ви мою сумлінну працю так зігнорували. Тепер не знаю, чи мені вдасться що зробити, хотяй уже понаписувала листи до Станиславова, а як треба буде, то й поїду".

Михайло Возняк, що докладно опрацював переписку Наталії Кобринської з Франком і другими ("Шляхом до Першого Вінка", Новий Час, 1937) освітлив лаштунки початкового існування станиславівського Товариства з неминучими в таких разах: суперництвом амбіцій, завистю й інтриґами...

Спершу управа з Кобринською на чолі задумала видавати журнал. Кобринська робила старання, щоб його редактором був Іван Франко, що не одержав обіцяної Партицьким "Зорі". Ось уривок з її листу до Кониського з 23 січня 1885:

"...У нас зайшли великі непорозуміння з видавництвом літературної часописи. "Зоря", котра мала перейти на власність п. Франка, перейшла на Товариство ім. Шевченка. То був дуже немилий завід не лиш для п. Франка і нашого жіночого товариства, котре хотіло входити з ним в умову, але для всіх, що поважають його талант... все мусить розбитись о той нужденний гріш"...

Олександер Кониський

А втім видавання Франком нового журналу розбивалося не тільки з грошових, але й інших перешкод. Учителька Ничаївна, що належала до управи товариства, не скривала своїх амбіцій:

"Представте собі, — писала Кобринська Франкові, — п. Ничай думає, що Ви редактором нашої часописи або вона, то все одно, — "не так то страшно, як здалека виглядає" є її слова. Вона би охотно підійнялася цього діла, лиш, що не має часу..., а затим каже мені надуматися, розуміється під її і Желехівського світлим проводом".

В перших місяцях Кобринська часто їздила до Станиславова на наради з управою, щоб зв'язати товариство з редакторськими плянами Франка, який подрібно

узгіднював з нею жіночі теми для журналу "Братство", що мав появитися при кінці квітня. До того числа Кобринська в листі з 23 березня 1885 року радила дати: одну статтю про жіноче питання, новинки з жіночого світу, особливо про діяльність "заграничних жінок", що міг би з різних жіночих журналів збирати в Відні Василь Полянський:

"То би мені дуже помогло до агітації в Станиславові, бо я їм вже віддавна все говорю й стараюся переконати, що нам найвідповідніше получитись з газетою, з котрою хоч трохи ми могли б довідатися про працю й боротьбу сучасного жіноцтва інших країв".

Радила друкувати переклади, цікавилася, хто дописуватиме з Наддніпрянщини, і згадувала Турчаківську в Одесі, що могла б дописувати та М. Коцюбу з Станиславова, що "має щось дуже много написаного про народний орнамент"... До Станиславова поїду і було би мені дуже прикро, якби мої пляни не вдалися, бо тоді я вважала би ціль товариства за пропащу".

І тим разом поїздка Кобринської в тій справі не мала успіху. Про неї писала Франкові 28 березня:

"Вчора я вернулася зо Станиславова,... але нічого розумного не могла там добитися. Ви маєте людей у нашім виділі Вам неприхильних і тоті, видко, поставили собі бути завше против Вас... Найкраще було би, якби товариство стояло на власних силах і не прилучалося до нікого, але в нас думати про щось подібне то чистий абсурд".

Про цю справу писав теж Теофіль Окуневський до Конїського, що:

"Кобринська поставила на виділі рішити справу, щоб Товариство Руских Жінок прилучилося до новокреованого місячного журналу, що має від слідуючого місяця виходити у Львові під редакцією Франка, і в той спосіб не поперестановети на чисто льокальнім звуженню, але розширити його на цілу східну Галичину".

Проєктом Кобринської захопилося "все молодше жіноче покоління і пані Остерман, жінка вже старша, поважна, знатна й образована". Але інші, злякавшись проєкту, говорили: "Франко, правда, спосібний, а може й найспосібніший з-поміж наших молодих людей, — але ж він "скомпромітований", як ми станем "авантуруватися", то цілий світ на нас пальцем покаже... і так

дальше". Покищо нічого не вийшло. "Ті, що не привикли ще до критичної думки, бояться та криються, — сама Кобринська з п. Остерман нічого не вдіє". Після появи журналу "є надія, що більшість, головно під пресією молоді, піде за Кобринською" — додав Окуневський.

Але журнал не появився, а Франко відійшов до редакції "Зорі".

Водночас з видавничими задумами Кобринська приготовляла свої нові оповідання. Ще в листі, датованому 18 грудня 1884 року звірювалася Франкові, що до "Пані Шуминської" має новий "pendant" — "лиш нікому не показую, бо дуже не окресаний".

А про літературу було більше нагоди розмовляти з болехівськими знайомими, ніж з мешканцями Белелуї. В Болехові перебувало тоді кілька родин з так званої інтеліґенції, між ними: Кость Старосольський (начальник суду), лікарі Подлуський і Купловський, правники Лев Гузар і Юліян Сельський та нотар Володимир Левицький (Василь Лукич)[3]), людина з письменницькими зацікавленнями і здібностями, і його жінка Ольга Гузар-Левицька. До тих останніх часто навідувався Іван Франко. Як у Белелуї так і в Болехові приходство було широко відкрите для гостей і тут не минали його традиційні студентські мандрівки.

Лонгин Озаркевич
брат Наталії

Ці близькі товариські взаємини з письменницьким світом, а особливо з Іваном Франком, з яким тоді у Львові разом мешкав (вул. Ліндого ч. 3) аж до 1886 року брат Наталії, Лонгин, відбуваючи свою судову й адвокатську практику[4]), спри-

[3]) Університетський товариш Франка, редактор альманаху "Ватра", "Зорі" й інших.

яли дальшій літературній праці молодої авторки. Визнаючи, що найбільш відповідним для тодішніх потреб літературним напрямком є реалізм, т. є "представлення дійсного світа, дійсного життя, дійсних, не абстракційних і не підкрашених людей, людських пристрастей і взаємин"... Наталя Кобринська написала два інші "образки з життя": "Пан суддя" і "Янова"[5]).

Представник урядничої верстви так званої інтеліґенції — старий суддя, в холодний вечір, коли нікого з домашніх у хаті не було, гріючись біля печі й покурюючи люльку роздумував про минуле. Щасливе дитинство, юні пориви, молодість і змагання за високі ідеали в гурті студентів товаришів... І раптом молода золотоволоса дівчина з голубими очима. Але вона була полька і без віна. Даремно найближчий товариш переконував: "Представ собі існування одного з нас, котрому жінка не внесе з собою в хату ані гроша. Представ собі нужденне життя, де кожний кусник хліба зараз з'їдається, де лиш при скупому рахунку ледве вистачає на щоденні потреби. Пощо було вчитися? Нащо леліяти в своїй груді думки й ідеї? Чи на те, щоб загребтися в чотирьох стінах?... Ми ж набули вищих культурних потреб, маємо врешті перед собою велику патріотичну задачу, маємо вітчизну, що потребує гроша, а звідки його взяти?"

Кохання перемогло всі аргументи, а навіть опрокинуло їх: оженившися з полькою "дасть доказ, що русин у тім випадку не конче має перестати бути русином, як це досі бувало", власне, вступивши на працю до суду, "хоче показати, як на такому становищі повинен поступати русин"... Однак для свого друга перестав бути правою і чесною людиною.

Насправді життєві аргументи зробили з колишнього ідеаліста — філістра, з чесного судді — хабарника. Він віддає сирітське майно жидові, щоб мати змогу ви-

---

[4]) Д-р Лонгин Озаркевич: "Мої спомини про Франка", Бібліотека "Нового Часу", Львів, 1926.

[5]) Оба оповідання написані, як подала Кобринська Мих. Грушевському — в р. 1885. В її листі до Франка з 18 грудня 1884 р. є згадка про "Суддю" як "pendant" до Шуминської.

слати хвору жінку на лікування, а сина до школи. "Ах, чому ж обов'язки громадянина стаються кривдою родини, тої основи громадського ладу?... Чи ж міг дати пропасти матері своїх дітей без рятунку?!.. Чистота характеру батька — хліба дітям не дасть, а що ж вони варті без кусника хліба?" Тому він "для своєї скривдив чужу родину". Тому він "колись сміло стоячи під прапором своїх ідей", відцурався їх, "бо обов'язки чоловіка й батька ставали грізно озброєні супроти обов'язків члена загалу"...

Хоч композиційно це оповідання в формі спогадів уявнених картин і рефлексій з пройденого життя старого судді, що переводить біля теплої печі свій життьовий білянс, нагадує "Паню Шуминську", але більш розтягле, не має тієї безпосередности, теплоти і мистецької переконливости.

Кобринська хотіла доказати тим твором, що часто заробіток одного чоловіка не вистачає на цілу родину, коли нема помочі з боку, такої як наприклад віно жінки. Треба дати жінкам "спосіб до самостійного удержання, до рівного з мужчинами заробітку", тоді розв'яжеться економічний бік родинних і громадських колізій, тоді можна уникнути і неморальних проступків. Про жінку судді вона каже: "Що з того, що вона ніколи не закладала рук? Що працювала й гарувала собою? Вона не могла нічого приробити, а лиш зменшити видатки". А водночас це не приносило полегші, бо: "як же ж тут було ощадити, щоб не зробити кривди?"

Інші суспільні недмагання заторкнені в оповіданні "Янова", що друкувалося в "Зорі" 1886 року п. н. "Як стара Янова їхала залізницею з Коломиї до Бурштина". Головна особа, це вбога і безпросвітна зарібниця з глухої закутини Покуття. Старенька бабуся Юстина, по чоловіці Янова — хоч він собі був "щиро-руським Іваном", але як швець, "що ходив у сурдуті, переробився на Яна". Після його смерти осталася їй хатина в Пістині, з якою не хотіла розставатися, хоч могла жити в сина, що був будником у Бурштині. До нього вибралася в відвідини — перший раз у житті їдучи таким новим винаходом, як залізниця. Це незвичайне переживання

відбулося в супроводі прикрих пригод, що випливали з безпорадности й неграмотности Янової. Живо та на свій лад дотепно розказує Янова, як це вона зважилася їхати "тою якоюсь колією", що її так боялася, "якби несамовитого", бо й з Пістиня до Бурштина то "така далечина, що як згадаєш, то аж мороз піде по шкірі"; ці безлосні спогади передають, як її обдурювали, використовували й обсмівали, хоч вона старалася "приміститися, аби людям не заваджати", добившися врешті до Станиславова, "подякувала Господу Богу, що так щасливо її допровадив"...

Розповіді простодушної, добросердечної і жвавої говорухи, якою виявляє себе Янова, попереджує опис Пістиня та коротка історія бабусиного життя. Авторка додає, що списане нею оповідання від Янової показує, "як то гірко відчувають нераз прості люди поступи й винаходи цивілізації", а втім, головною причиною таких пригод — це темнота й безграмотність.

Про потребу освіти для жінок, про піднесення їхнього духового рівеня, про економічне усамостійнення, про всі *спільні потреби* загалу жіноцтва слід було донести до відома якнайширших кол. Самим створенням Товариства Руських Жінок у Станиславові, хоч і з плянами організаційної розбудови по цілому краю, не можна було того досягти.

А тимчасом консервативні кола теж від самих початків існування станиславівського Товариства Руських Жінок намагалися усунути з його програми основну ціль — ширення освіти серед жіноцтва, та перетворити це освітнє товариство на — філянтропійне. І хоч число членок збільшалося, праці не можна було розгорнути через малодушність жіноцтва і внутрішні суперечки між поступовими ідеями Кобринської і традиційними обскурантизмом і назадництвом.

Проте ідея освіти для широких кол жіноцтва почала входити в життя. Знаходила приклонниць і жертвенних трудівниць по різних закутинах галицької землі. В тих селах і містечках поставали читальні і безплатні визичальні книжок, а навіть приватні школи для навчання української мови.

"А на цю, дрібну на око, працю в споді іде багато сил так, що заложення напр. одної читальні коштує дуже й дуже багато того, хто до того взявся" — як писав Михайло Павлик до Драгоманова. На весну і влітку 1885 року в його ж листах є вістки про пожвавлений рух серед жіноцтва:

"Сестра моя в Коломиї домагається "Бурі" Островського. Там між дівчатами почався незлий рух і хочуть грати аматорський театр — дохід призначують на запровід жіночої бібліотеки й школи співу". (Львів, 14 березня 1885).

"В Коломийщині тепер чималий жіночий рух: оце мають у Косові відчит". (Львів, 26 липня 1885).

Цей відчит "Про жіночу долю", якого автором був Михайло Павлик, мав відбутися 28 серпня 1885 в Косові з нагоди мандрівки молоді. Однак не одержано дозволу на залю, про яку старалася Анна Павлик[6]).

Але жінки виступають щораз частіше в різних культурних і громадських маніфестаціях. Зокрема жіноцтво зацікавилося народним мистецтвом і збиранням фольклорних матеріялів. В цій роботі визначилися переважно ті, що стояли близько до Кобринської: Євгенія Танчаковська, Марія Курилович, Ольга Рошкевич, Анна Гаморак, Ю. Нижанківська, Ольга Кірчов, Єронима Озаркевич, що влаштувала в Відні виставку українських народніх вишивок, Михайлина Рошкевич, Емілія і Наталія Окуневські, Клявдія Курилович, Валявська, Леся Бажанська, Євгенія Барвінська, що в Тернополі організувала чоловічий і жіночий хор, в якому ставила перші кроки світової слави Сальомея Крушельницька, Анна Пав-

Олеся Бажанська

[6]) Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. IV, (Чернівці 1910, стор. 378 і наст.)

лик, Марта і Целіна Бурачинські, Фрозина Вітошинська, Цеглинська, Ільницька, Огоновська, Євгенія Бохенська, Емілія Ничаївна, Подляшецька і другі.

Коли не вдалося "зібрати жіноцтво під стяг літератури" в нездійснених проєктах з журналом, управа станиславівського Товариства схвалила дня 2 вересня 1885 року видати альманах. Про те повідомила Кобринська Франка в листі з 5 вересня 1885 року:

"Я вже вернулася зо Станиславова, куди їздила в відомій вам справі. Сиділа там два дні і ледве постягала дами на виділове засідання, і якби не Остерманова, то хто знає, чи було би до сего прийшло. Видавання альманаху ухвалено, а щодо укладу і змісту, принято менше більше вами мені поданий розклад... Щодо вашої готовости нам у тім ділі помагати, загала дійсно оригінальна ухвала. На підставі того ж вашого запевнення, даного паням станиславівським під час вашого там пробування, позволено мені засягнути вашої ради і помочі, що однак має бути тайною виділу. Не сміятеся лиш дуже, бо то еще було найрозумніше з нашої наради..."

Про постанову станиславівського товариства видати альманах слід було донести до загального відома. Тому Кобринська виготовила для "Діла" повідомлення:

"Дня 2-го вересня ц. р. виділом "Товариства руських женщин" ухвалено видавати жіночий альманах в наступаючий спосіб:

I. Белетристика, прийм(аєть)ся лиш оригінальні твори наших повістярок і поеток.

II. Часть наукова про розвій і теперішній стан жіночого питання і жіночої освіт цивілізованого світу, біографії знатних жінок і бібліографія найважніших книжок і газет про жіночу справу на всіх европейських язиках.

III. Звістки про наші товариства жіночі, нашу працю, організацію, господарство, промисл, орнаментику, звичаї і т. д.

Уже з того опису можна бачити, що наш альманах буде для галицьких жінок більшого значення, як узагалі мають значення такі видавництва, котрі звикли лиш заявляти екзистенцію певного круга. Жіночий альманах не буде містити в собі праці лиш самих жінок, але буде в нас першою працею, об'ясняючою дотеперішнє положення жінки в суспільності і її нові стремління, на нещастя, у нас дуже слабим маніфестуючимся елементом.

Усюди жінку частують лиш найнижчими елементарними відомостями, — займаються її наукою, доки вона ще дитина, — але о дальшім її образованні ніхто не дбає, не дивно затим, що вони ніколи не можуть до вищих понять піднестися, орієнтуватися в обставинах виходячого поза круг домашній розміру. Наш альманах не буде для дітей, але для тих, що вже пережили той вік, а здібні розуміти й поняти, що добро загалу є добром одиниці, і прилучитися до руху жіноцтва цілого світу, котре борше чи пізніше пережиє людство, що їх жадання мають сильні підстави і можуть бути тепер ігноровані (тільки) людьми, не дуже аналізуючими спільні людські відносини..."

Зміст і уклад альманаху намічено під час відвідин Франка й Конїського в Болехові. Тоді запляновано, щоб був це "первоцвіт жіночого виробу" при співучасті жінок *всієї України*. За ту співучасть дбала Кобринська від перших видавничих задумів у станиславівському товаристві. Вона змагала до розповсюдження й спопуляризування нових ідей між усім українським жіноцтвом, розділеним кордонами чужих держав.

Тому від зарання на шляху українського жіночого руху ясніє — ідея соборности.

V.

Понад кордони

ЛІТЕРАТУРНІ ВЗАЄМИНИ — ОСОБИСТІ ЗУСТРІЧІ Й НЕПОРОЗУМІННЯ — ВИДАВНИЧІ ПЛЯНИ — ПЕРШІ ЛІТЕРАТОРСЬКІ СПРОБИ ГАЛИЧАНОК — ПІДГОТОВА ЖІНОЧОГО АЛЬМАНАХУ — КОМПРОМІСИ

На полі взаємин Галичини зо Східньою Україною Наталія Кобринська знаходила традицію не лиш у громадських письменницьких колах, але й у власній рідні. Це ж її дід — коломийський парох о. Іван Озаркевич — перший перещіплював на галицький ґрунт твори Котляревського й Основ'яненка. Можливо, що відношення о. Івана Озаркевича до східньо - українського письменства лежало глибше літературно-мистецьких експериментувань. Свіжі спогади його батька, Григорія Озаркевича, що за родинними переказами приманрував з Полтавщини[1]) — відізвалися кровним зв'язком з покинутим материком...

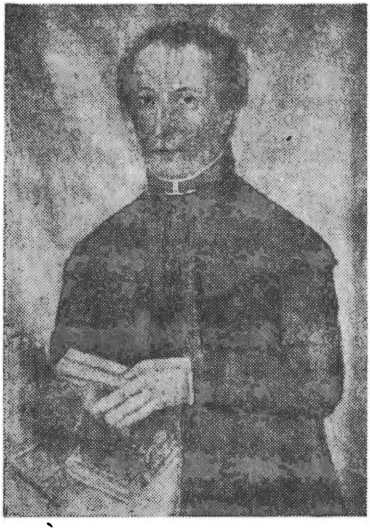

о. Іван Озаркевич
дід Наталії

Та в часах Кобринської зв'язки між галичанами і наддніпрянцями не були вже випадкові. Стежки протоптали ще в 60-их роках Олександер Конись-

[1]) Інж. Іван Озаркевич: Родинний дім Наталії Кобринської, (Жіночий Світ, Вінніпеґ, 1951, ч. 6.)

кий і Панько Куліш, якого правопис, т. зв. кулішівку прийняли галицькі (україно́фільські) видання. Вже від кінця 60-их років галицькі журнали "Правда", "Зоря", "Світ" і ін. друкували твори: Шевченка, Стороженка, Вовчка, Квітки, Старицького, згодом Глібова, Нечуя-Левицького, Мирного...

Поїздка Михайла Драгоманова до Галичини й на Закарпаття, його полемічні писання, а головно оживлена переписка наближали й ставили поряд усіх українців розділених кордонами. Зростаючий варварський тиск російської цензури примушував рухливіші одиниці звертатися до Галичини. Та тут довго доводилося вести завзяту й безпощадну боротьбу з політичним обскурантизмом і сервілізмом галицького народовства.

Тимчасом для деяких людей заборона українського слова в Східній Україні запевняла розвиток поступу, бо "плекання якоїсь національної окремішности, то реґрес"...

— "І що ви пишете та друкуєте? — говорив Франкові один з приїзжих молодих українців. — Усе, що треба було написати, написали вже Маркс і Чернишевський. Тепер треба тільки виконати те!" —

А галицькі москвофіли раділи й величали мудрість російського уряду, бо "що робить правительство, то одиноке розумне, мудре й пожиточне"...[2]).

Іван Франко назвав ті часи добою може найтяжчого упадку нашої національної ідеї, коли "великі прірви" між простим народом і інтеліґенцією та між Східньою й Західньою Україною пожирали національну силу. Не легко ці прірви промощувалися і вирівнювалися... Важко було усунути недовір'я, упередження, засліплення, байдужість. Недосяглими здавалися порозуміння й спільна мова[3]).

Тому при особистих зустрічах представників різних займанщин не могло бракувати глибоких розчарувань: Володимир Барвінський у Києві 1881 року "не найшов того одушевлення й зрозуміння спільности

---

2) І. Франко "Молода Україна", Вінніпеґ, 1920, стор. 6 і наст.
3) Пор. І. Франко: Східно-західні непорозуміння, Л.Н.В. 1904, III (144 - 173).

справи України з Галичиною, якого сподівався". Багато дошкульних завваг писав він у листі до Лукіянова в роді "...Наша народність на Україні спить і то тяжко спить так, що інтеліґенція українська навіть не знає ваги своєї народности, ба, й своєї рідної мови добре оцінити... Інтеліґенція єсть свічник що повинен присвічувати поступові народа, а не коптіти темною темрявою..."

Його брат, Олександер Барвінський, у поїздці на Буковину (1875 року) переконався про слабу народну свідомість буковинців та що "крім кількох одиниць (Воробкевичі) тамошня інтеліґенція була в часті знімчена, а в часті зрумунщена, а в решті запаморочена об'єдинительною (москвофільською) ідеєю"...[4]).

Натомість Драгоманів писав, що для нього "...вся Барвінщина справді ненависна, це попівсько-адвокатське скакання по предметам і навколо, замість глибокого наукового досліду... еквілібристика, замість політики з принципами... глаголання, політиканське крутійство, неуцтво..." і хоч упевняв, що найбільше горе Галичини все таки в тому, що голови в людей далеко вужчі ніж навіть закони, але й повторяв, що "треба покладати надію на Галичину"[5]). А Павлик жалівся Драгоманову, що у східних Українців "всякий галичанин, коли не мошенник і змінник, то в кожному разі дурак".

То ж були підстави побоюватися, що при безпосередній зустрічі між галичанами й наддніпрянцями — замість єднання наступить непримиренність. Адже галичанам, як пише Франко, волосся ставало на голові, коли з України приїздили люди, що являлися наче з іншого світу:

"здібні до високо-абстрактних, теоретичних спорів, у теорії страшні вільнодумці, революціонери та безбожники, в манєрах якісь варвари, що не признавали обовязкових у Галичині товариських форм, возили з собою сокири, кричали голосно в публічних льокалях, приїжджали дами зо стриженим волоссям, свобідними манєрами, дами, що самі заходили до помешкань кавалєрів, їхали без ніякої опіки до да-

[4]) Ол. Барвінський: Спомини з мого життя, ч. II, Львів, 1913.
[5]) Листи до Івана Франка й Михайла Павлика.

лекого Ціріху на медицину, не дбали про строї, про рукавички, а нераз навіть про просту опрятність, хвалилися, що я, мовляв, "ужасно люблю ходить по кабакам"...[6]).

Зате приїзжих зо східніх земель Галичина вражала старосвітщиною й відсталістю. Дивовижну пригоду пережили Марія Грінченко-Загірна й донька Настя у Львові замешкавши в готелі під жіночими йменами. Всю ніч стукали до них як до "дам легких обичаїв"[7]). Домовляючись примістити доньку на приватному мешканні в родині українця-професора на своє здивування М. Загірна почула вимогу господині, щоб Настю до університету на виклади супроваджала наймичка, бо йнакше це бувби злий приклад для її власних дорослих доньок. Через можливість товариства студентів Настя Грінченко не дістала цеї кімнати. А що ж були б сказали галичанки дізнавшися, що Настя вертаючись в Україну перевезла в високій зачісці свого буйного волосся — револьвер для Революційної Української Партії (Р. У. П.)?! Зріла жінка під опікою "мами" або "тьоті", заборона появлятися на вулиці в товаристві чужого мужчини за вийнятком судженого, гостре п'ятнування відвідувати товаришів або приймати їхні візити і т. п. все те були для східніх українців відсталі й чудернацькі обичаї.

Марія Загірна-Грінченко

До того дошкульно відчувалися й зовнішні кордони: зв'язки з Галичиною переслідувала поліція обох

6) "Молода Україна", стор. 8.

7) Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле (1901 - 1914), Вінніпег, 1949, стор. 51 - 2, 62.

урядів. На Буковині плямовано й переслідувано буцім-то за унію. "В нас, на Україні, доволі одного погуку, щоб людину з місця скасувати й пустити без шматка хліба" — пише Микола Лисенко в листі до Олександра Барвінського, який знов же згадує відвідини Володимира Антоновича в Києві (1885), коли то в його ж хаті доводилося розмовляти на пошепки, "вистерігаючися підслухування розмови кимнебудь непокликаним"...[8]).

За зустріч з київськими студентками Оленою Доброграївною і Катрею Мельник, що разом зо студентом Костем Арабажином брали участь у мандрівці молоді на Поділля влітку 1885 — кидано тавро нігілізму, хоч були це тільки самостійні, освічені дівчата, свідомі українки, справжні демократки, як згадує Уляна Кравченко. А М. Павлик при кінці червня того ж року писав Драгоманову, що коли Белей привів Олену Доброграївну на "Просвіту", так ніхто до неї не сказав слова, всі повідверталися, а потім стали докоряти Белеєві, навіщо він привів якусь соціялістку, — і Белей мусів зараз же її взяти..." Так прийняли львівські громадяни Олену Доброграївну — голову київського гуртка студенток.

Для ілюстрації трудних соборницьких змагань хоч би тільки у видавничому рухові, можна пригадати двократну поїздку до Києва Івана Франка. В висліді першої мав у 1885 році виходити літературно-науковий журнал "Прапор", і хоч була вже частина фондів, але годі було рахувати на співробітників зо Східньої України. Під час другого перебування Івана Франка в Києві весною 1886 року постановлено видавати в Галичині періодичний "Поступ". І знову ж не вийшло нічого, опріч "просторої програми".

До всіх тих видавничих проєктів Наталія Кобринська ставилася з великою увагою та сподіваннями. Всеукраїнський та "поступовий" їх характер давав їй підстави надіятись, що такий часопис допоможе дальшому розвиткові започаткованого жіночого руху.

В перших днях березня 1886 року вона писала до Драгоманова:

---

[8]) Ол. Барвінський: Спомини . . .

"У нас нема часописі, яка б підпирала живіші культурні змагання, то ж вони мусять марніти. Нашому жіноцтву далеко до того, щоб воно добивалося само ширших людських прав, але його можна навести на ту дорогу й показати дальшу ціль".

Михайло Драгоманів

Ще в попередньому році, як це видно теж з листів Павлика, Кобринська, тоді предсідниця Т-ва Руських Жінок у Станиславові успіх започаткованої праці серед жіноцтва в'язала з пресою й видавничим рухом. Тому вона згадуючи станиславівське товариство, підкреслює Драгоманову:

"Я переконана, що, якби часописи були ним щиро зайнялись, воно було б не впало, а розвинулося, бо то відобрало би сміливість грубим консервативним елементам виступати й нищити вже в зароді здорове зерно".

Це натяк на останні події в товаристві, коли в ньому, за словами Павлика, "взяли верх старі попаді-канонічки і т. д.".

Опозиція до Кобринської творилася вже в самих первопочинах станиславівського Товариства. Вже тоді важко було переступити ці внутрішні кордони між поступовими й консервативними поглядами. Зв'язуючи видавничі пляни з особою Франка, Кобринська викликала загрозу втрати членок, що зо страху перед Франком почнуть виписуватися з Товариства. Про всякі "невеликі неприємності" є часто мова в її листах до Франка. Хоч Кобринська поступала дуже оглядно й обережно зо станиславівськими громадянами, все таки зустрічали її "послідні грубості", тому й під адресою Ничаївни й Желехівського написала Франкові, що "то якісь дуже нерозумні й зарозумілі люди... Я тепер стараюся їх обходити і роблю через других людей та й все таки гадаю, що мені вдасться..."

Тими другими були в першу чергу: Остерманова, Левицька, Бучинська й молодь. Для збирання фондів на видавництво створився окремий комітет під проводом Софії Бучинської, що мав уладити цілу низку "вечорків" та придбати в директора українського театру, Івана Біберовича, одну виставу на ту ціль. І справді, дня 8 вересня 1885 року дав театр Івана Біберовича в Станиславові виставу "Шевченко-наймит", з якої чистий дохід (50 зр) призначено для жіночого Товариства.

Іванна й Іван Біберовичі
в Шевченка "Назар Стодоля"

Того ж самого дня появилася в 93 ч. "Діла" стаття п. н. "Потреба руских шкіл жіночих", в якій піддавано думку, щоб Жіноче Товариство в Станиславові й Педагогічне у Львові заклали бодай дві українські жіночі школи. Це так схвилювало Кобринську, що вона вислала до редактора "Діла", Івана Белея, наступного листа:

"Поважаний Пане!

"В "Ділі" з 8-го вересня ц. р. поміщено статтю про жіночі школи і завізвано "Тов. Рус. Женщин" занятися тим ділом.

Приходить то дійсно в пору таку, що може бути смертельним ударом для первісної ціли Товариства, понеже наша суспільність крім найнижчих елементарних відомостей нічо о більше для жінок ніколи не жадає.

Товариство не дає много об'явів життя, по правді, але воно еще не мало часу зміцнитися, то невелика була би заслуга так поважного органу, як "Діло", причинитися до його розірвання.

Я признаюся щиро й отвердто, що зав'язуючи Тов., було моїм заміром розбудити питання жіноче в Галичині, а з якими елементами маю до роботи, Ви, Пане, самі знаєте. Я не маю крім моїх найближчих ані одної жінки, аби понимала те питання. Ходять вони як у заклятім кружку без способу з нього вийти, як хорі, котрі терплять і хотіли би жити, а не знають, як собі порадити.

Сама нещаслива, хотіла помогти моїм посестрам, і то є мій гріх, за котрий можна на мене кинути каменем!

Поперед усего задумала я їх зібрати під стяг літератури, добачивши, що тою дорогою удалобся прояснити їх поняття, опираючись на таких історичних фактах, що в часах політичної неволі література буває одним прибіжищем вільности, як приміром у Франції в XVIII віці. Я знала, що мої ідеї для моїх жінок неясні, окриті мрачним туманом, але рахувала на час, терпеливість і поміч добре намірених мужчин.

То діло не одної хвилини, — як можна тут жадати від одної майже особи, не даючи їй жадної помочі, яких скорих і видимих результатів?

Просила би затим Вас, ласкавий Пане, стриматися з шкільними проєктами в Станиславові лиш до того часу, — доки мені не вдасться склеїти і пустити в рух жіночий альманах, котрий 2 ц. м. виділом зістав ухвалений і я зачала вже збирати матеріяли. То не потривае довго, а потому най буде як що хоче. Я предвиджую упадок, хотіла би лиш лишити па-

м'ятку моїх сердечних мрій, котрі може пізніше знайдуть відгомін і ліпше приняття.

Як бачите, я не скриваю перед Вами моїх думок, бо все чогось не можу вірити, аби Ви в глубокім переконанню тому новому в нас об'яву були противні, і маю надію, що не відмовите моїй просьбі.

З правдивим поважанням

Болехів, 11. 9. 85. Наталія Кобринська

Тимчасом збірки на цілі видавництва дальше відбувалися, а станиславівське жіноцтво задумало заложити жіночу бурсу. На листи Кобринської Ничаївна не відповідала, як теж не подавала до преси ніяких вісток з життя Товариства, хоч був це її реферат. Старалася тому зарадити Кобринська через Франка, хоч і додавала в листі до нього: "вірте, мені встид так вам нав'язуватися"...

Врешті на Загальних Зборах "Товариства Руських Жінок" у Станиславові дня 26 листопада 1885 року опозиція віднесла бажаний успіх. Противниці Кобринської перевели вибори свого виділу: головою стала Ничаївна, а Кобринська ввійшла тільки до Управи. "Діло" принесло про те вістку в ч. 136, подаючи, що в першому році свого існування Товариство приєднало 124 членки.

З приводу Зборів писала Кобринська до Франка, що "в Станиславові смішні діялися річі". В тому часі вона дала в Станиславові два відчити "про жіноче питання" на Зборах і на окремому вечорі. Оба ці відчити постановила помістити в альманаху, до якого тепер з повною енергією взялася. Бо: "чи ж можна думати, що щось не дасться зробити, не спробувавши наперед?" То ж писала до всіх жінок, яких знала сама або від Франка, до: Танчаківської, Вітошинської, Бохенської, Анни Павлик, Юлії Шнайдер (Уляни Кравченко), Климентії Попович, О. Гузар - Левицької. Вже давніше ішли від неї листи в Україну до: Ганни Барвінок, Катрі Мельник, Ольги Хорунжинської, Турчаковської, Олени Пчілки... Турбувалася й раділа призбираним уже матеріялом. Про те все посилала до Франка "письмо за письмом", як стверджувала в листі з 25 грудня, де згадувала про листи від Богачевської: "вона так сердечно зайнялася "Альманахом", що обіцює всяку можливу

поміч... і дає половину накладу...", що Кобринська — "не вірила своїм очам".

А втім не давала їй спати, як писала до Франка 21 грудня, інша справа. Якраз дістала картку з закликом до збірки на закуп срібної чаші для новойменованого станиславівського єпископа, Юліяна Пелеша. Передбачаючи, що "з складки нічого не буде, а вони певно возьмуть з зложених грошей і єще замість "Альманаха" вийде таца", написала до Франка: "Не маючи від нікого розумної поради, мушу ся завше до Вас удавати, помимо нераз найбільшого гніву, що не відписуєте на мї листи. То ж і тепер посилаю до Вас моє писання і прошу зауважити, чи не можна би тото подати до "Діла".

Ось проєкт її замітки, долученої до листа:

"Зачуваємо, що Тов. Рус. Жен. в Станиславові задумує на честь його Преосвященства Юліяна Пелеша виступити з срібною тацою. Позаяк похваляємо заходи Тов., щоб почтити нашого архієрея, — не згодились би ми що до форми в оказаню тої чести, і здається нам, що більше годилось би з високим достоєнством його Преосвященства, якби на його чєсть Тов. за означенням певної грошевої нагороди розписало конкурс на якийсь утвір, приміром, для дорастаючої молодіжі, чого у нас такий відчуваємо недостаток. Було би то без сумніву краще і Товариство не відступило би від своєї властивої й первісної цїли".

Про епілог останнього непорозуміння Кобринської зо станиславівським Товариством повідомив Теофіль Окуневський Драгоманова в листі з 18 лютого 1886 року. Визнавши її за найінтеліґентнішу галичанку, в чому погоджувалися з ним Франко й Терлецький, накреслив її провідні ідеї, що мали пропаґуватися виданнями станиславівського Товариства, і писав дальше:

"Не тяжко догадатися, що такі думки не могли легко помістити в таких ясних головках, як наші звиклі собі галичанки... Стало їм якось "невиразно", а як ще хтось там піддав, що Кобринська не вірить в Бога, — так уже всі стали їй недовіряти. Коби ж хоть Кобринська жила на місці в Станиславові, та лично своє діло піддержувала, — а то вона при батькові в Болехові — письма її стали тут відчитуватися, якби якісь "укази", амбіція жіноча подразнена — от і вийшло діло

на бабині сплетні. Варилося так через цілий рік. Станиславівське жіноцтво загадало було закладати жіночу бурсу, — тому супротивилася Кобринська, бо жаль їй було зльокалізувати свої змагання на саму азбуку, — з бурси отже нич ся не звело, тимчасом Кобринська стала редагувати "Альманах". Принципіяльні різниці, а ще більше личні амбіції так самої Кобринської, як з другої сторони теперішньої предсідательки Ничаївної, спровадили нарешті, що Кобринська тамтого тижня виступила з Товариства, — і о скільки довідуюся, стане на свою руку видавати Альманах, бо перед тим мало це бути під контролею й відвічальністю виділу. Гроші Товариства, котрі були призначені на видавництво Альманаха, мають ся тепер ужити до передруку тої історії літератури руской Омеляна Огоновського, котра тепер розпочалася печатати в "Зорі". Це послідне рішення запало головно тому, бо жіночі школи не мають до тепер жадного підручника руской літератури". (Михайло Возняк: Шляхом до Першого Вінка, Львів, "Новий Час", 1937, ч. 55).

Драгоманів ще в січні того ж року писав до Франка, що "обіцянок Кобринській треба додержати", а його реакція на зміни в станиславівському Товаристві читається в листі до Франка: "...Ні, як собі хочете, а дуже гнила Ваша хата!... Після coup d'état в Жін. Товаристві бачу, що Станиславів варт Львова". (9 березня 1886).

А Франко під кінець року, коли знову актуалізувалася справа "Поступу", про всі зв'язані з тим перешкоди й турботи писав Наталії Кобринській до Болехова:

"Шановна Пані!

Даруйте, що аж тепер відзиваюсь до Вас в справі мого "Поступу". Я вислав Вам 5 прим. проспекту в листі, не знаю, чи Ви дістали їх, а коли дістали, то будьте ласкаві осторожно з ними поступати, бо проспект зістав сконфіскований (сам не знаю за що).

В тяжких обставинах приступаю я до видавання "Поступу". У Львові всі старі українофіли виступають против мене і раді б, якби ніякого поступу й на світі не було. Сам я не знаю, чи і наскільки можу на кого небудь числити й на провінції й для того якийсь час після видання проспекту я зовсім упав був духом і нікуди не писав нічого. Аж тепер деякі прихильні голоси наново піддвигнули мене, і я на слідуючий тиждень приступаю до друкования 1-го нумеру.

Отак рішившися, я удаюсь п о п е р е д в с е г о до В а с поперти мою справу (не особисту) між Вашими знакомими,

особливо між тим поступовим жіноцтвом, з котрим у Вас є зв'язки. Буджет "Поступу" такий скромний, що коли б 300 передплатників, то він не тільки оплатив би кошти друку, але дав би мені можність хоч декому з співробітників дати часом хоч невеличкий гонорар. Та ба, 300 передплатників це є таке велике діло в нас, що я й думати про нього не смію. Коли б хоч удержатись, хоч небагато від себе докладати, бо це, як знаєте, переходить мої фінансові сили.

Просив би я Вас про літературну підмогу, та боюсь, знаючи, що Ви зайняті при своїм видавництві. На всякий спосіб я надіюсь, що коли не в перших, то хоч у дальших нумерах "Поступ" буде міг помістити щось із Вашого пера. Через Вас осмілююсь просити також панну Міхаліну, Вашу братову (якої адреси не знаю) і панну Зосю Окуневську до співробітництва, — надіюсь, що не відмовлять мені. Що до братової, то її розбір "Антигони" буде в "Поступі" поміщений.

Коли б можна, то просив би я Вас налягати, щоб як найскорше зголошувались охотники до передплати, бо нумеру на оказ розсилати не буду. Вчасне надсилання передплати було б мені дуже пожадане, бо зачинаю друк майже без ніяких фондів. Щиро кланяюсь Вам і всім Вашим

Львів д. 2/XII — 1886 [9])

Іван Франко".

[9]) "Західна Україна", Харків, травень 1930, стор. 43 - 44.

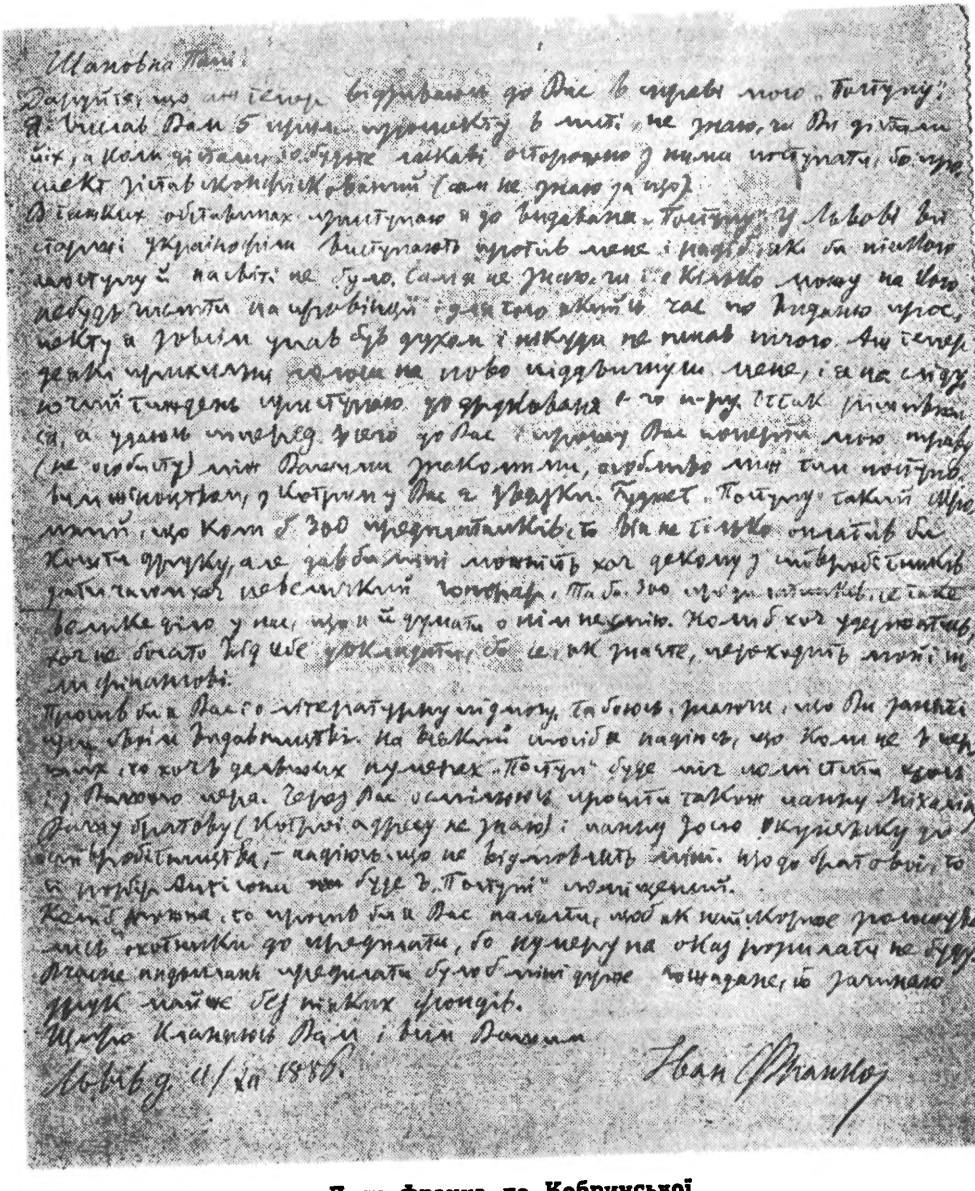

Лист Франка до Кобринської

Коли ж самому Франкові доводилося так безуспішно змагатися в усій наглядності стає: яке велике й разом важке завдання взяла на себе Кобринська — постановивши видати перший Жіночий Альманах при співучасті письменниць усієї України.

На той час у Східній Україні були вже визначні жінки, яким шлях у літературу започаткувала ще в 1857/1858 році Марія Вилинська-Маркович блискучим талантом Марка Вовчка. Ганна Барвінок була відома ще з Кулішевої "Хати" (1860), а Олена Пчілка вже від кількох років публікувала свої твори не тільки в Києві, але й у Львові. Ще зовсім свіжими були ймена Дніпрової Чайки і молоденької Лесі Українки.

З першими поезіями Лесі Українки та творами Олени Пчілки зустрілася Наталія Кобринська в річникові "Зорі" з 1884 року, де було поміщене її "Задля кусника хліба".

Олена Пчілка

В справі задуманого нею жіночого альманаху Кобринська мала нагоду звернутися до Олени Пчілки як не безпосередньо, то через її брата, Михайла Драгоманова, або Івана Франка й Михайла Павлика.

Пчілка радила Кобринській покинути назадницький гурт станиславівських жінок — та видати альманах незалежно від Товариства Руських Жінок.

І Кобринська рішилася видати альманах самостійно, звернувши матеріял призначений для нього станиславівським Товариством — але покищо з Товариством

ще не зірвала цілковито, надіючись на направу відносин у ньому, на перемогу нових ідей. Ситуацію довкола станиславівського Товариства Кобринська з'ясувала в автобіографії:

"Як кожна річ, так і Товариство попало в підозріння. Стара клерикальна партія підняла крик про атеїстичні й соціялістичні ідеї, — народовці боялися витворення нової партії з получення з радикалами, — жінки роз'єдналися між собою... Не було що робити, — я усунулась..."

Про підготову альманаху вона писала Драгоманову:

"Мені тяжко буде самій займатися тим цілим видавництвом, так що ж — коли іншого виходу нема? В тій справі ціла моя надія Косачева. Вона давніше вже мені пропонувала "відорватися від ретроградного гурту", по поводу чаші й обернення зиску з Альманаху на бурсу — тепер надійшла та хвиля — і не думаю, щоб вона від мене відступила".

Кобринська надіялася не даремно — Олена Пчілка не відмовила своєї помочі.

Як відбувалася пересилка матеріялів до Галичини, можна подекуди дізнатися з уривку Драгоманового листа до Франка:

"...Чи звісно щонебудь у деталях про крах транспорту Арабажина? Чи не вхопили кого персонально? Я боюсь за Пчілку, хоч правду сказати, коли б не жаль було її дітей, то радий був би, якби її посіпали трохи. Що за дурниця перепроваджувати рукопис "Товаришок"... немов якийсь папірус часів Рамзеса III..."

а дещо пізніше:

"Кілька разів писав сестрі. Не знаю, що й подумать, що од неї не маю листів. Невже поліція хапа?..." [10])

Саме Олені Пчілці належала збірка й редакція матеріялу зо Східньої України для альманаху. Наталія Кобринська редагувала галицьку частину.

Дотеперішня літературна продукція галичанок не видала ні одного поважнішого ймення, що могло б стануги за Марком Вовчком або Ганною Барвінок, хоч не бракувало початкових письменницьких спроб. Таких "однодневних" авторок, що виступили з одним або кількома віршами в альманаху "Зоря Галицкая яко Аль-

[10]) Листи до Ів. Франка, Львів 1908, стор. 109, 118.

бум на год 1860", вилічує Франко[11]), називаючи їх "репрезентантками жіноцтва, яке в 60-их роках почало потрохи будитися до національного самопізнання". Були це: Людмила Головацька, Марія Дідицька, Клявдія Алексевич, Катерина Цибик, Климентина Попель, що теж друкувала етнографічні матеріяли...

Куди докладніше початкові жіночі спроби в літературі прослідила сама Кобринська. Варто познайомитися з тим жіночим дорібком на літературному полі в Галичині, щоб краще оцінити, яке значення мала й у цій ділянці поява Жіночого Альманаху.

"В літературі галицько-руській жінки... від самого 1848 року, хоч зрідка, відзивалися публично друкованим словом. Початок в тім згляді зробила П...а з К. поважненька руська невіста, як писала редакція "Зорі Галицької", — котра оточена своїми внуками при господарських зайняттях займається поезійов русков, и написала вже з десять кавалочкóв в дусі народнóм", в 8-ім числі "Зорі Галицької" надрукована її пісня про знесення панщини ("Прилетіла зазуленька та й стала кувати"), що відразу перейшла в уста народа та співається нашими селянами й до нині. В 17 н-рі тої ж "Зорі Галицької" стрічаємо дуже гарне й гаряче, патріотичне письмо "вільної обивательки тої землі, руської женщини, уродженої з Здровєцких Єлисавети Фелценбергової", написане до польської ради народові в Бережанах проти поляків, котрі її задля її руського патріотизму зневажали й висмівали. В році 1851 стрічаємо в тій же "Зорі Галицькій" дописи Анни з-над Дністра і Олени з-під Самбора, того ж року письмечко в віденськім "Вєстніку" Емілії Г., а в 1852 році там же цікаво й гарно написану допись Марії з-під Бродів, (ч. 16) і вірші Л-и зі Станиславівщини п. з.: Смерть дівиці на гробі нареченого, (ч. 40). В році 1885 в "Домовой шкóлцѣ" стрічаємо вірші Анни з Поділля, (ч. 5). В "Зорі Галицькій яко альбумі", виданій 1860 року, находимо... також споминки пані Сметанової, сестри покійного Маркіяна Шашкевича, про її незабутнього брата. У "Вечерницях" з року 1862 стрічаємо також два імена галичанок під короткими, доволі вдатними віршами: Єлисавети Попаді і Єлени Р-ч. У роках 1863 - 1864 пані Шеховичева, (мати Северина Шеховича), бере живу участь у видаваному її сином "Письмі до громади", підписуючись "Татаринова". Крім статті "О стравах", стрічаємо в році 1964 її оповідання "Шлюбна сорочка", мабуть перше до тої пори

[11]) "Нарис історії укр.-руської літер." стор. 155 - 157.

прозове оповідання, яке вийшло з-під пера галицької русинки. У 1870 чи 1871 році вийшов у Коломиї окремою книжечкою збірник "Поезій Безіменної", що свідчив про гарний, хоч і невироблений талант. Але всі її літературні проби не були більше як пробами, далекими від серйозного понимання літератури, — були то плоди дилетанства, а не справжньої духової праці". ("Перший вінок", стор. 96 - 97).

З сучасниць Наталії Кобринської визначний успіх здобула своїми свіжими поезіями Юлія Шнайдер (Уляна Кравченко), авторка збірки "Пріма вера". Рівночасно з нею виступили зо своїми віршами: Марта * * * (Євгенія Бохенська), Климентія Попович та Єлена Грицай. Першою перекладчицею чужих творів (Золі) була Ольга Рошкевич. Пробували пера також Анна Павлик, Ольга Левицька-Гузар, Михайлина Рошкевич. Це, як видно, жінки, що стояли близько до руху львівських поступовців.

Ольга Кобилянська
(світлина з 1886 р.)

Та була одна на той час широкому загалові ще невідома — молода українка з Буковини, з якою Кобринська познайомилася перебуваючи в Софії Окуневської в Кімполюнґу, де її батько був від 1881 року повітовим лікарем. Софія Окуневська була "найщирішою товаришкою" мешканки Кімполюнґу — Ольги Кобилянської. Про цю дружбу опісля Кобилянська написала:

"Познайомившись у 18 - 19 році життя... з Софією, що бажала здати гімназійну матуру — я мов відродилася. Від неї пішло мені те світло, за яким я так тужила, невиразно мріяла. Вона заговорила до мене українською мовою, переконуючи мене, що мені треба писати не по-німецькому, а для свого народу — по-українському, навчила фонетикою пи-

сати, надавала українських книжок, стала моєю щирою подругою... В той час я познайомилася зо своячкою Софії Окуневської, а то з письменницею Наталією Кобринською, яка ще більше підбадьорила мене не покидати пера, виучувати якнайкраще свою мову і писати" [12]).

Кобринська без сумніву відкрила талант цієї чарівної буковинки, що, як стверджує Осип Маковей, може б ніколи не стала українською письменницею, якби не зустріч з "тими двома освіченими й свідомими українками". Тому між матеріялами, що їх призначила Кобринська для Жіночого Альманаху, знаходилося оповідання Кобилянської п. н. "Вона вийшла заміж".

І тут може слід говорити про "компроміс" з боку Наталії Кобринської, на який вона пішла при остаточному устійнюванні цього видання "компромісового з різних поглядів", як окреслив це Іван Франко[13]), що перебрав кінцеву редакцію "Першого Вінка". Кобринська мусіла уступити перед авторитетом Франка, що вважав це перше оповідання Ольги Кобилянської ще незріле для друку, головно через завеликі мовні недостачі. Аж у 1894 році появилося воно в "Зорі", справлене та зо зміненим наголовком. Була це "Людина", присвячена Наталії Кобринській.

Іншим компромісом з боку Кобринської був наголовок Жіночого Альманаху — "Перший вінок", що здавався їй надто сантиментальний. Вона хотіла, щоб збірник носив просто назву — "Жіночий Альманах". В тому випадку Кобринська уступила перед Оленою Пчілкою, що обстоювала наголовок "Перший Вінок".

Зо свого боку Олена Пчілка мусіла погодитися на скорочення повісти "Товаришки". Нікому не приходить це безжально. В своїй автобіографії для "Зорі" (1888) Олена Пчілка пише про "Товаришок":

"Тема моєї повісти задумана була давно, але праця написана зповоду того, що треба було написати щонебудь, коли мене запросили до "Першого Вінка". Зо всіх тем сотающихся по голові, "Товаришки" здались мені напридатніші

[12]) О. Кобилянська: Автобіографія, — Альманах у сорокліття діяльности, Чернівці, 1928, стор. 54.

[13]) "Нарис історії українсько-руської літератури", Львів 1910, стор. 352 - 355.

для "Першого Вінка", і я їх написала. Шкода тільки, що п. Франко здорово обрізав "Товаришки" — кажучи, що так краще, як коротше. Може!...[14]).

Помимо скорочення "Товаришок" — вони зайняли в альманаху 146 сторінок, цебто більше ніж 1/4 всього об'єму, а через брак місця відпали призначені Кобринською й Франком м. ін. нариси Уляни Кравченко: "З записок учительки", "Перший рік практики", "Голос серця"[15]).

Через спротив Олени Пчілки не знайшлися в альманаху ні твори ні біографія Марка Вовчка (її мала підготовити О. Гузар-Левицька), що за ними Кобринська гаряче вставлялася перед Франком. Поза взаємною злагодою залишилися твори Ганни Барвінок, які Кобринська помістила помимо того, що були не до вподоби Пчілці.

Багато з первісних плянів відпало не тільки через "компроміси", що їх диктувало саме життя. Треба було рахуватися з чужою цензурою, з власною "публічною опінією", зо східно-західніми кордонами своєї громадськости. Тому так часто в переписці з Франком Кобринська звертає увагу на "перепудженість" публики, на потребу обережности... Жінки лякалися самого імени Анни Павлик, а Михайлина Рошкевич боялася підписувати своє, щоб не пригадувати своєї участи в "Молоті". З остраху перед можливою радикальною закраскою альманаху воліла вжити псевдоніму Юлія Шнайдер(Уляна Кравченко). Не ввійшли до альманаху проєктовані біографії Ганни Барвінок і Олени Пчілки, бо ця остання спротивилась, вважаючи це "великою недоречністю": "Не знать що! Зробить крихту, та й ще нею величаться"!... Кобринська була Франкові "невисказано вдячна" що Евгенія Бохенська працює під його доглядом — але в альманаху не поміщено нічого ні Бохенської, ні Танчаковської, ні Фрозини Вітошинської, якої вірші треба було перерабляти. Нема в альманаху Богачевської, що в початковому запалі давала половину накладу...

---

[14]) "Зоря", 1888, стор. 56 (Ом. Огоновський, Іст. Літер. II, стор. 1084).

[15]) Уляна Кравченко: Спогади учительки, Коломия, 1936.

Відкинено повістку Анни Павлик "Сам — собі" через за гостро тут поставлені соціяльні питання. Такі "радикальніші" статті слід було б, на думку Кобринської, видати окремо.

"За "Сам — собі" я й не серджусь, бо треба ще обробити ліпше; та й на нерви нашої публики, особливо жіночої, це справа за ярка",

писав до Драгоманова Павлик, що сам приготовив для альманаху власну статейку, як доповнення до етнографічного опису гуцульських передвесільних звичаїв його ж сестри Катерини Павлик-Довбенчук. У цій статті під промовистим наголовком — "Причинок до етнографії любови" старався Павлик доказати, як багато шляхетніші й щиріші є любовні взаємини сільських дівчат і парубків супроти облудности й низької змисловости "панянок" і їхніх амантів. "Сільська любов проявляється нераз ніжніше, хоть правда, й мужніше, ніж можуть собі здумати люде вищих станів". "По всему видно, що мужик не підняв би такого крику проти зрівнання жінок з мужчинами, як це чинить загал мужчин у вищих верствах".

Кобринська вияснила Павликові (в листі з 26 березня), що в збірнику виступають тільки авторки-жінки:

"...Що до Вас, Пане, то річ мається так: перед роком відніссся до мене (через других) Драгоманів, що він би хотів у нашій книжці дещо свого помістити — представте собі мою колізію — се я всюди вже розговорила, що приймаємо лиш самих жінок, та я еще декотрим приятелям на тій підставі відмовила — а тут Дрг. відзивається, я не знала, що робити і замовчала, не даючи Дрг. ніякої дотепер відповіді. Потім Ви зрозумієте, що Ваше ім'я яко мужчини, не може бути в Альманасі. Щоб не друкувати Вашого імени, також не порадно, бо вже й так кричать, що мужчини (радикали) підкопуються та Альманах вийде не жіночий, а мужеськo-радикальний. Одна панночка грозить мені, що по виданні книжки приложно в часописах відопреться авторства, як одно слово буде змінене, а се біда, що її дурачества, з котрих аби не знати що робити, і капля радикалізму не видушиться, уже видрукувані... то і вона готова то зробити! — се буде доперва — Боже, дійся воля Твоя!..."

І Павлик писав Драгоманову:

"За відкинення моєї статейки також не серджусь — нехай собі пишуть самі жінки".

А втім ще перед двома тижнями, цебто 21 березня він ентузіястично заповідав Драгоманову появу альманаху: "Тут друкується Жіночий Альманах — прецікавий!"[16]).

Про друк альманаху донесло "Діло" ще в 9 ч. з дня 5 лютня як "запросини до передплати":

"З початком слідуючого тижня розпочинається друк першого в нас "Альманаха Жіночого", видаваного заходом Олени Пчілки і Наталії з Озаркевичів Кобринської. Альманах той складатися буде з самих оригінальних праць галицько- і українсько-руских женщин і вийде около Великодніх Свят в об'ємі 15 - 20 аркушів друку в 8^0. Містити буде поезії, повісті й розправи наукові. Ціна пренумераційна установляєсь на 1 зр. 55 кр., ціна склепова буде підвищена. — Передплату аж до часу укінчення друку принимає Наталія Кобринська в Болехові, а також упрошені до того редакції "Діла" і "Зорі".

Натомість "Зоря" в ч. 3 з 13 лютня загрівала "кожного до як найчисленнішої участі в тім пам'ятнім видавництві", бо це буде "цінний памятник спроможности наших женщин". Водночас злагіднювано небезпеку редакції Франка: "Запевняють нас рівнож, що і редакція (котра з конечности очевидно спочила в руках деяких) зуміє оцінити вагу такого видавництва і як найменше подасть йому своєї власної закраски". В цьому останньому Возняк добачує особисту інтенцію самої Кобринської.

З тих завчасних заголошень у пресі вийшли для Кобринської додаткові турботи, що про них писала Франкові:

"... Маю клопіт з Пчілкою, котра нарікає, що через скоре друкування "Альманаха" не буде могла помістити всіх своїх праць, і що то буде смішно виглядати, що та, котрої заходом друкується книжка, помістила лиш два вірші. Я їй зараз відписала, що на неї будемо чекати, хоть, правду сказавши, воліла бим не знати що, як тоту пригоду, — страшно мені не на руку...

...Косачева відказує на оповідання Ганни Барвінок, називає "смердячою морквою"... (19 березня).

[16]) Переписка, т. V, стор. 154 і наст.

Кілька днів пізніше дістала "імпертиненцке письмо від Бажанської", що погрожувала "як одно слово буде в її писанні змінене, то вона прилюдно в часописах відопреться авторства:

"Б. пише, що цілий Львів з нашого Альманаха сміється, — чи се правда? — Напишіть прошу, з чого тут сміятися?..." — писала Кобринська Франкові 24 березня. Передбачала невдоволення й перебільшені вимоги других жінок, напр. Бачинська "готова Бог знає що навиговорювати за те, що більше заслуг для рускої сцени приписалося Теофілі Романович"... В тому ж листі звертала Франкові особливу увагу на оповідання Анни Павлик": ...прошу добре переглянути, бо я дуже боюся, щоб там не було щось такого, з чим би я не могла погодитися... Я з її "Зарібницею" мала роботу, щоб усе сказати, що вона хотіла, та про тото повикидати непотрібні вислови й сентенції..."

Тимчасом родинні справи Кобринської відривали її від альманаху. Недавно їздила до Лолина помагати перевозитися Рошкевичам. Після того розхворілася мати на ревматизм у нозі та більше лежала ніж ходила, через що керма домашнім господарством припала Кобринській. До того ж вуйко Окуневський прохав її товаришити його донці Софії, яка готувалася їхати на студії до Швайцарії. Про те повідомляла Франка впевняючи, що не від'їде не побачившися з ним, а як справа альманаху вимагатиме її повороту, вона його прискорить.

Враження гарної подорожі не вигнали з пам'яти альманаху, якого ввесь тягар видання залишила в найпевніших руках — Івана Франка. В почутті відповідальности пише Кобринська з нового місця листа до нього 4 травня:

"... мене єще не опустила гризота, що я цілий клопіт звалила на Вас, а сама дмухнула до Цюріху, тим більше мучить мене то, що єще менше знаю, що там діється, як у Болехові. Не беріть однак сих слів за примівку до себе, щоб частіше писати..."

Все таки хотіла знати, "коли книжка вийде і чи не треба буде більше грошей".

Отримавши перші примірники альманаха написала Кобринська в листі до Ольги Франко, що без помочі Франка: "не вдала би була сама видати, то дійсно не знаю, як і коли буду могла вашому чоловікові за тоту велику прислугу віддячитися — натепер передайте наше руске спасибіг!"

З початкових плянів 12 аркушів 16-тки жіночий альманах виріс до 29 аркушів великої вісімки та в червні 1887 року появилася у Львові не тільки показна об'ємом і розмірами, але й поважна виглядом і змістом книга п. н. *"Перший Вінок,* жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки". Це одне з найкращих й найбагатших змістом видань 80-их років відзеркалює погляди, почування й ідеали молодого українського жіноцтва, що виступило дружньо, не зважаючи на політичні межі й кордони.

ПЕРШИЙ ВІНОК

ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

виданий коштом і заходом

Наталії Кобринської і Олени Пчілки.

Ціна 2 зар. а. в.

ЛЬВІВ, 1887.
З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Бодиварського.

Відбитка заголовного листка "Першого вінка"

V.

Під стягом соборности

— УКЛАД АЛЬМАНАХУ — ГАННА БАРВІНОК І ОЛЕНА ПЧІЛКА — ПОЕЗІЯ НАДДНІПРЯНОК — ГАЛИЧАНКИ — НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА У "ПЕРШОМУ ВІНКУ" —

Після "Переднього слова" Н. Кобринської та програмового віршика "Перший вінок" О. Пчілки чергуються у "Першому вінку": наукові студії, публіцистичні статті, нариси, новелі, оповідання, поеми, баляди, сонети й інші ліричні вірші — розміщені на 464 сторінках великої вісімки різноманітно і свобідно, без схематичного шабльону. Сімнадцять голосів галичанок і наддніпрянок переплітаються в дружньому унісоні, у близькості почувань, думок і волі, злучені спільним прямуванням. З них пробивається панівне бажання духового відродження української жінки, вони відтворюють економічний та соціяльний стан сільського й інтеліґентського жіноцтва, вказують на нові змагання й осяги жіноцтва інших народів, визначують ролю української жінки в житті свого народу...

Тому для нашого національного і культурного відродження ця книжка остане назавжди за словами Франка — дорогоцінною пам'яткою. Це перше в нас і досі неперевершене того роду видання.

А й у світовій літературі жіночого руху "Перший вінок" займає місце окремішне й визначне — своїм широким закроєм тем, непересічним рівнем їх трактування і глибоким ідейним підходом, з яким подані почуття й ідеали молодих Українок, пройнятий новими змаганнями[1]).

[1]) Пор. Леонід Білецький: "Перший альманах в оборону української жінки" ("Жіночий світ", Вінніпеґ, 1951, ч. 6).

Поруч відомих уже імен визначних талантів Східної України нарівні з ними виступили на сторінках "Першого вінка" новички й дебютантки з перевагою галичанок. І хоч деякі не розгорнули пізніше своїх обдарувань і сподівань — у "Перший вінок" кожна з них вплела ретельний та щирий дар свого духа, цінний своєю поважною та сумлінною настановою.

З поміж наддніпрянок найдовшу, бо вже двадцятькількарічну письменницьку дорогу, мала за собою дружина П. Куліша — Ганна Барвінок (Олександра Білозерська-Куліш).

Ганна Барвінок

Вона дала до "Першого вінка" два оповідання: "Перемогла" (стор. 25-56) та "Жіноче бідування" (стор. 367 до 373) — оба звичаєм Ганни Барвінок — "вийняті з народних уст", належать до т. зв. етнографічної школи. У першому з них одиначка в батьків, Харитина замість вийти заміж за нелюбого вдівця - багача, додержує вірности своєму вибраному Павлові, що служить у москалях. У зворушнивій та повній драматизму розповіді вона доказує як сильною волею, невгнутістю й чесністю всупереч ворожим обставинам, наперекір усім перешкодам — вона здобуває своє щастя. Після виїзду Павла на 4-річну військову службу, перебралась на донщину на заробітки, а вернувшись з грішми, відмовляла всім женихам, піклуючись стареньким батьком. Врешті діждалась повороту Павла, що за свою відвагу у війні з Туреччиною дістав царську нагороду та привіз багато гостинців. Та найкращим дарунком

була їй відповідь Павла: "Коли б цар давав мені з під своєї поли князівну або й королівну, то й вони не були б мені рівня з тобою..."

Оповідання це багате свіжими народніми висказами та перетикане уривками народніх пісень. Активній та підприємчивій Харитині гідно дорівнює Павло отим "або здобути або вдома не бути". Харитина належить до найкраще зображений жіночих постатей у "Першому вінку".

Натомість "Жіноче бідування" це багато коротше оповідання про злиденне життя сироти, що 15-річною вийшла заміж за п'яницю й ледара. Не мала ні втіхи молодости, ні подружного щастя, ні вдяки від дитини. Втративши здоров'я й віру в людей дожидає смерти. І цим оповіданням збільшила Ганна Барвінок шерег нещасних, покірних жінок, пасивних жертв невідрадної долі.

Без тих характеристичних народніх оповідань Ганни Барвінок — східно-українську жіночу прозу репрезентували б у "Першому вінку" одиноко "Товаришки" Олени Пчілки (стор. 231 до 357). У тому обширному оповіданні з життя поміщицького середовища виступають дві студентки з Полтавщини, що в Швайцарії (Цюріх) студіюють медицину: Люба Калиновська та Раїса Брагова. Обі хоч покінчили успішно студії — пішли різними шляхами. Брагова для карієри вийшла заміж за старого професора-швайцарця, Люба вибрала практику на українському селі, одружившись опісля з товаришем студій, Корнієвичем. Цікава є соборницька тенденція авторки в діялогах Люби з припадково стрічним у Відні студентом-галичанином, в яких "братерськи вітається галицький Русин з сестрою Українкою", а Люба завважує про галичан: "Вони виробили свою мову й для культурної потреби, а ми?... Переходимо зараз на російську, коли заводимо поважнішу бесіду". Позатим Корнієвич перед освідчинами дарує Любі кілька чисел галицької "Правди"... Мабуть тут треба віднести завваги Драгоманова про "Товаришок" у листі до Франка, що в них "к слову набрехано"...

Після оповідання додала авторка свої кінцеві завваги: "...В цім оповіданні, що з'являється в "Першому вінку" взята мною пора першого пробудження нашого жіноцтва в 60-их роках, першого поривання його до освіти й життя. Народжувались нові форми життя, нова література й критика, але при розмовах о передовім жіноцтві — в устах була ще не "політика", не те оповите чорними хмарами хожденіе в народ, а ще тільки "емансипація" жіноцтва, цебто відречення його від устарілих понять, від ідеалів просвіти й життя, в крайньому разі "інститутських"... Мені схотілося сказать щось своє, "жіноче" і виведене на своєму, трохи спеціяльному ґрунті. Тепер, коли пережито дальші ступні, то й час може здаватись блідим, але тоді він не здавався таким і мав багацько інтересу!..."

Опріч "Товаришок", Олена Пчілка помістила в "Першому вінку" ще два поетичні твори. Короткий віршик п. н. "Перший вінок" (стор. 4) мав бути програмовим для видання, як на це вказує його наголовок та п'ята й остання строфка:

До спілки — ж, сестри!
Вінки ми праці пов'ємо —
І на користь рідному краю
Жіноче серце віддамо!

Другий твір це гарна поема "Дебора" (стор. 103-105). В ній постать пророчиці, що врятувала свій нарід від загибелі, краще символізує покликання жінки навіть для найвищих національних завдань, ніж закликає до них мало вдатний віршик "Перший вінок".

Олені Пчілці належить теж на останніх (463 до 464) короткий некролог "К І. Карасинська Троїцька" про заслужену громадянку-лікарку в Казані.

Поруч своєї матері виступила в "Першому вінку" — молоденька Леся Українка. З її віршів "В дитячому крузі" появились тут: Поле (стор. 230-231) з 1884 р., Любка (стор. 176) з 1884 р. і На зеленому горбочку (стор. 177) з 1885 р. Крім них "Русалка" (стор. 56-68), "поема в народньому стилі" про зраджену дівчину Ксеню, що в розпуці кинувшись у річку — стала русалкою й заманювала невірного милого у воду, де він загинув.

Леся Українка

Найкращою частиною "Русалки" є пісня водяної спокусниці. Подано теж дату її написання: в Колодяжному, 6 грудня 1885 р. І в цій поемі написаній на зразок баляд І. Франко знайшов "перший розмах крил свіжого ліричного таланту" юної Лесі Українки.

Ще дві інші наддніпрянки взяли участь у жіночому альманаху своїми віршами: Дніпрова Чайка і Людмила Старицька.

Людмила Березина-Василевська під прибраним іменням Дніпрової Чайки друкувала вже свої вірші й оповідання в збірниках "Нива" (Одеса, 1885 р.), "Степ" (Петербург, 1886 р.). Для "Першого вінка" Дніпрова Чайка дала шість гарних, зрілих, насичених ідейним змістом поезій: Пізно! (стор. 139-142), Сестрицям-українкам (196-197), Нічною добою (216), Безщасна (365-367), Посуха (405), Дівочий жаль (456). Ці вірші 25-річної поетки своєю тематикою та засобами стилю й форми належать до найкращих у збірнику.

Вірш Панахида (стор. 360-361) подруги Лесі Українки, Людмили Старицької вичерпує східноукраїнський матеріял. Молоденька поетка передає святочно-молитовний настрій у церкві, де зібрались старі й молодь на панахиду по Шевченкові. Але смуток і журбу перемагає віра, що "прокинеться стара козацька слава", тому:

Позабудьмо-ж всякі сварки й чвари,
бо зіходить нам життя нове, —
і возлюбім, братіє, друг друга
щирим серцем, як самих себе!

Тим закликом закінчила "Панахиду" з датою Київ, 1886 р. донька Михайла Старицького, пізніша діячка

національної культури — Людмила Старицька-Черняхівська.

Галичанки виступили в першому Жіночому Альманаху в кількісній перевазі, бо в числі двадцять. До галичанок залічує І. Франко свою жінку, Ольгу Хорунжинську-Франко, хоч вона родом з Наддніпрянщини. Вона є авторкою статті "Кавпатські Бойки і їх родинне життя" (стор. 217-230), де на підставі власних помічень в часі побуту літом 1886 в селі Дидьові турчанського повіту та матеріялів о. Івана Кузьова, дає опис життя, вигляду й характеру бойків, що задержали стародавній звичай: жити великими нероздільними сім'ями (по 2-3 родини в одній хаті). Головою тої родини (пор. "задруга" в сербів і хорватів) є отець, що має у всім повну деспотичну власть, все добро є спільне й ніхто з родини не має жадної відрубної власности. Жінки не ведуть жадного т. зв. жіночого господарства, їх вибирає для синів і внуків — отець, при чому мірилом є сила й робоча здібність дівчини... Це одинока друкована стаття дружини Івана Франка — гладко й річево написана.

Подекуди тематикою зближена до неї є коротка студія п. н. "Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних" (стор. 144-159), якої авторський псевдонім "Єрина ***" скриває Софію Окуневську. Покликаючись на багатий науковий матеріял, авторка вказує на вплив прадавнього звичаю поривання й купівлі жінок у наших весільних обрядах і піснях. Гнітучий образ жіночої неволі в заміжжю ілюструє багато оригінальних пісень з різних збірників. Стаття ця належить до найвартісніших у збірнику, строго наукова, визначається глибшим підходом і ерудицією.

Опріч неї Софія Окуневська дала ще оповідання з міського життя: "Пісок! Пісок!" (стор. 209-216), в якому на тлі соціяльних контрастів заторкнула проблему нужди міського пролетаріяту та дітей вулиці. Мале хлоп'я, якого мати-прачка недавно померла, в дірявому одінні й зголодніле даремне бігало ввесь морозний день, щоб продати пісок. Люди ситі й одіті проганяли його з порогів своїх теплих мешкань та безмило-

сердно ганьбили. Вранці сторож замітаючи сніг найшов його неживого під кам'яницею. Це теж краща новеля в альманаху.

Михайлина Рошкевич-Іванець

До найближчого круга Кобринської належали ще: Михайлина Рошкевич та Олеся Бажанська.

Перша з них уже пробувала пера й навіть стрінулася з прихильною оцінкою Франка. Прихильником її творів був теж Павлик, що підносив правдивість її розповідей: "Рошкевичка взагалі нічого не видумує, вона просто списує з натури. Усі її особи — живісінькі, вона навіть ім'я нікому не зміняє... При більшій освіті та при знакомстві з европейськими письменствами, могла б з неї вийти найправдивіша руcько-галицька писателька". З першого оповідання Михайлини Рошкевич "Кума з кумою (фотографія)", що надрукував Громадський друг (1878), посміялася, як пише Павлик, тодішна "Правда" під ред. В. Барвінського, а другого оповідання "Таку вже Бог долю судив" не хотіла в 1885 р. надрукувати "Зоря", бо це "занадто велика хлопістика, з котрою так би вже пора покінчити в нашім письменстві"[2]). У Першому вінку є два народні оповідання Михайлини Рошкевич: "Теща" (стор. 396-404), де вбога вдова скривджена зятем, що підступом забрав їй усе майно — залишилась у нужді й даремне шукала своєї правди, та згадане вже "Таку вже Бог долю судив" (стор. 161-

[2]) М. Павлик: Перші ступні руcько-українського жіноцтва (Народ, 1890, ч. 4).

176). В ньому розказана страшна доля Марійки Оленючки, Бірчакової невістки в Лолині (к. Долини). Батьки на силу віддали її заміж, а чоловік важко побивав за те, що стрічалась з давнім своїм милим. Усе те привело до передчасної смерти нещасної молодиці. Оба оповідання — вдатні реалістичні малюнки недолі селянок з вірним зображенням селянської душі, а останнє вдаряє своїм натуралізмом кінцевої понурої картини:

— Чи спиш Марійко? А встань но, встань, та глипни на Адама, та морзни на нього! — (каже рано проспавшись Василь до вмерлої жінки). Всі в хаті разом зареготались якимсь нещирим реготом, — і Василь засміявся, мов не знати, яке мудре слово сказав. (Сміх збудив і перелякав дитину, що рвалася до мами, а побачивши батька:) — Тату, бий маму! Най мама вже встає! — Василь засміявся, але й йому самому якийсь холод пройшов по тілі.

Вперше як авторка виступила Олеся Бажанська з коротким віршиком "Колись було..." (стор. 159) на лад народної пісні та з оповіданням "Кіндрат" (стор. 120-139), якого герой підчас військових мандрів у Мадярщині полюбив гарну Ізлію, доньку заможного господаря, що не хотів її віддати за Кіндрата. З розпуки Ізлія втопилась. Кіндрат не забув її навіть тоді, коли вернувшись у рідне село — оженився з багатою вдовою, щоб облегчити старість сліпому батькові. Накінець пішов слідом за Ізлією — втопившись у ставі. Оповідання написано живо, з динамізмом і гарною мовою.

Інший фінал любовних пригод мандрівного вояка взяла за тему свого короткого оповідання Ольга Гузар-Левицька. Це "правдива пригода" п. н. На чужині (стор. 106-112): Роза з Моравії вийшла заміж за галицького вояка й покинувши рідних пішла за ним у його край, бо "вона лиш його бачила, Іван був її цілим світом, і з ним хоч би на пусті й безлюдні острови..." Помимо її запопадливости й господарности — Іван перестав її любити, зледащів, розпився. "Гадав, що вона стала в нього запродана, неплатна наймичка, а він сам могучим, грізним паном"... Знущався й побивав нещасну що марне розпращалась із життям.

З погідним комізмом та в живих картинах зображена побутовщина священичих приходств з їхньою атмосферою полювання на жениха — в оповіданні "Попався в сіть" (стор. 418-455). Його авторка, Сидора Навроцька, сестра Володимира, виявила справжній дар обсервації та вмілість підхоплювати комічні типи й ситуації. Молодий богослов нерозважно продовжаючи побут в часі літніх вакацій у батьків Герміни, що є типовою на ті часи "панночкою-пустоцвітом", дав можність вважати себе за конкурента доньки. Запізно усвідомив собі любов до гарної й розумної Наталки, доньки сусідного пароха. Для нефортунного молодця залишився ґротесковий вихід із ситуації — утеча. Не даром Франко жалів, що так гарно започаткований белєтристичний талант Сидори Навроцької-Палієвої в заміжньому житті не розвинувся. Подібно, як це сталося з М. Рошкевичівною, що вийшла заміж за о. Іванця та за домашніми клопотами покинула перо[3]).

"Гарно зробили ті жінки, що задумали видати жіночий альманах, де кожна жінка може розказати про свою злу чи добру долю" признає сестра Михайла Павлика — Анна Павлик. Вона й виступила в "Першому вінку" як речниця робітничих кол жіноцтва. У короткій статті (стор. 361-365) п. н. "Зарібниця (Образок з жіночого життя") представляє вона нужденну еґзистенцію зарібниці та важкі удари з боку зависного, обмовного середовища. Погорджувана й використовувана від 12-го року життя працює лише за харч. Щоб зодягтись, від уст мусить відняти. Навіть як вийде заміж за зарібника, то "яке-ж це щастя?... направду, то замужество — се подвійне лихо, бо в такім стані чоловічий зарібок іде майже на нього самого, а жінка старатись мусить не лише на себе, але й на дітей. Ще-ж котрий чоловік сумлінний, то поможе жінці; але-ж більша їх часть така, що до кервавої праці, ще б'ють по ночах та зневажають свої жінки". Ці жінки ночами пораються при хатній роботі, а на день ідуть до робітні, лишаючи без опіки дітей, що "дичіють без всякої науки та часто перебувають в голоді й холоді". Внаслідок

[3]) І. Франко: Нарис іст. літер., стор. 354.

нужди і надмірної праці така зарібниця передчасно вмирає, а її діти "на таку саму дорогу сходять та плачуть такими самими сльозами" — кінчить Анна Павлик.

Її старша сестра Катерина Павлик-Довбенчук дала для альманаху дуже інтересні записки народних обичаїв у Косівщині п. н. "Дівка і княгиня" (стор. 197-207). Доньки гуцульської верховини є далекі від підневільної покірливости. Вже на початку дівування при зустрічах із парубками обов'язують дівчат строгі конвенанси; чемностеві звороти та інші приписи поведінки потрібні для підкреслення гордости й неприступности дівчини, що має бути дискретна й на словах уважлива для з'єднання собі наймення: "справедлива". При освідчинах батьки женихові одвічають: "Кажи ти дівці, чи піде за тебе, бо ми силувати не будемо"... А молодятам батьки наказують: "Любіться і слухайтеся, аби з вас люде не сміялись!" Бо подружжя це "як супруг, що обоє рівно тягнуть"... Конвенціональні вислови нареченого, його лицарськість та уважливість для судженої є в відповідях на її сумніви та побоювання: "Що тобі буде хибувати до одежі, то нічого собі з того не роби, бо як здоровля стратиш з журбою, то й що буде?" або: "Ти тим не журися, лиш май свій розум!"... "Не бійся: я тебе аби в чім заступлю"... Бо про чоловіків панує переконання: "котрий господарський, той добре поводиться з жінкою". У цілому матеріялі, що зібрала Катря Довбенчук, пробивається благородність і культурність гуцульського племени.

Як галицькі поетки запрезентували себе в "Першому вінку" Уляна Кравченко, Климентія Попович і Єлена Грицай.

Відома вже своєю збіркою поезій "Пріма вера" (1885 р.) Юлія Шнайдер уперше виступила тут як Уляна Кравченко з програмовим віршем *На новий шлях* (207-8), що закликав посестер зійти з утертих доріг "сплетень і забав" та гаряче вказував кожній з них новий, правдивий шлях відродження:

Не сльози, — силу й жар візьми з собою...
Не сліз потрібно, щоб ставать до бою!
...погордуй сучасних судом,
жий для ідей, працюй кривавим трудом,
Віддай усе, усе за рідний люд!

Ще три групи сонетів: Я не жалюсь, За мною!, Не рвись в будуще!, та три вірші "Думки" (373-6) в дусі суспільної й рефлєксійної лірики кличуть покінчити зі старим ладом, передають погляди й настрої поетки пройнятої новими, поступовими ідеями. Ті твори ввійшли до збірки "На новий шлях", яку видав 1891 р. І. Франко. У Першому вінку для нового жіночого руху Уляна Кравченко є поеткою з найміцнішим голосом.

Климентія Попович- Боярська

Поправний вірш та добрий уклад має поема в 6-ти частинах п. н. "Звичайна історія" (стор. 112-120), якої авторкою є Климентія Попович. Бідна сільська дівчина, Ярина, якої судженого Василя взяли до війська, йде в найми до двора, щоб рятувати від нужди немічну Василеву матір. Її краса скортіла власника двора, звідкіль Ярина втікає запізно. Нещасна тиняється з дитиною між бідними людьми. Василь вернувшись хотів спершу вбити пана, потім вженився з Яриною. Але щастя їм не було. Невинну Ярину — жертву панської сваволі чоловік розпившись тяжко побивав.

Теж гладкою формою та чистою мовою визначався другий короткий вірш п. н. "Де Бог мій?" — повний метафор і алеґорій у пантеістичному дусі. Климентія Попович-Боярська на той час була вже теж відома зо сторінок "Зорі" як і Олена Грицай, що в жіночому збірнику помістила короткий вірш настроєво-ліричний "В осени" (стор. 160).

Та між усіми учасницями "Першого вінка" — найпередовіше місце зайняла в ньому Наталія Кобринська. Опріч белєтристичних творів "Пані Шуминська" й "Пан суддя", що тут уперше друкувались, а яким Франко дав

оцінку: "При всій простоті композиції глибоко ідейні і добре оброблені", появились тут її наукові й публіцистичні статті, що започатковують українську феміністичну літературу. Це перший голос української жінки в справі жіночого питання — сміливий, рішучий, розумний і переконливий.

Перша студія Кобринської п. н. Про рух жіночий в новіших часах (стор. 5-25) — сперта на поважних наукових творах дає суцільний погляд на творення й розвиток того руху в поодиноких країнах: Америці, Англії, Австрії, Німеччині, Швеції, Данії, Франції, Італії, Росії, Швайцарії. Стислі інформації про його окремішний характер у кожному народі, відомості про визначних жінок та їхні змагання й осяги — розкривали перед нашими читачками недоступний їм світ невпинно наростаючих перемін, що їх вносили в життя нові здобутки цивілізації, та вказували на прикладі жінок інших народів — нові завдання й нову ролю, що її повинна взяти на себе й українська жінка. Ствердивши на вступі, що мірилом культури є становище жінок у суспільстві (Бебель, Мілль), Кобринська в дальшому зазначує, як жінок, що самостійно виступали, "безмилосердно нівечено в прилюдній опінії", а воюючи випадковими фразами — самого питання не зглиблювано. Поважно-наукові, здавалось, аргументи про фізичну й інтелєктуальну нижчість жінки — не видержали проби життя: робітниці особливо у фабриках витримали вповні конкуренцію з мужчинами. Всупереч помірам мізку жінки виявили успіхи в умовій творчості почавши ще від Сафони до Жорж Занд. На закид, що в мистецькій творчості (малярство, музика...) "жінки ніколи не проявили геніяльної продукції" — приликаючи свідоцтво Гельветія та інших наукових авторитетів, Кобринська пише:

"Щоб заслужити собі на ім'я генія, треба вміти вишукувати предмети, які б в'язалися з інтересами загалу, розбуджували б його цікавість... Може бути, що і мужеський і жіночий пол є в однаковій мірі здібні до геніяльности, але мужчини мають більше простору задля розвою тих прикмет, бо їх полове життя в порівнанні до жіночого менше забирає їм часу.

Другі посунулися ще дальше і цілу причину приписують вихованні. Для них, щоб творити геніяльні діла, треба, щоб артист був зв'язаний з питаннями й задачами свого часу, котрі звичайно лиш на око, здається, лежать поза межами мистецтва. Аби не знати яке високе й старанне було музичне виховання жінки, то до оригінальної продукції вона не може дійти, бо відбита від загального життя, не відчуває пульсації історії, загального терпіння, великих проблем, боротьби й побіди принципів..."

А втім само життя, його потреби, економічне положення цілої суспільности висували жінок поза домашній поріг і визначували їм іншу ролю в спільній людській праці. В наслідок того появився загальний наступ жінок у всіх галузях професійних зайнять. При тому питанні Кобринська розправляється з найтяжчим на той час, "майже убиваючим" закидом проти жіночої емансипації: "Що будуть робити мужчини, коли той процес ненастанно буде поступати, і, якщо всі дотеперішні зайняття мужчин займуть жінки, коли мужчинам уже тепер приходиться провадити тяжку боротьбу за існування? Чи то не зробиться ще щось гіршого, як теперішне оплакане положення жінок?"

Покликаючись на ненастанні зміни в історії людської праці — Кобринська пригадує, як фабричний промисел випирає домашній, як нові відкриття й винаходи (друкарні, годинники, порцеляна, далековиди, воздушні помпи, паровики, бальони, телеґрафи, залізниці, фотоґрафія...) дали несподівано мільйонам заробіток і змогу до життя. В Німеччині було нарікано, що залізниця "знищить годівлю коней і зруйнує фірманки"... Показалося, що годівля коней і досі зовсім не впала, а "коли й менше фірманів тягне по нерівних дорогах з високовипакуваними фірами, то кілько натомість людей знайшло утримання при рухові залізниць, будівлях і промислах залізно-дорожних!" (стор. 22).

Накінець у цьому питанні Кобринська дає слово свому залюбки читаному авторові, Джонові Стюартові Міллеві:

"...коли б ми признали, що допущення жінок до тих зайнять, які тепер виключно належать мужчинам, зменшило б дохід тих зайнять, і що, коли жінки вступлять у конку-

ренцію з мужчинами, чоловік і жінка не зароблять разом більше, ніж дотепер чоловік сам, припустім, що ця найгірша можливість могла би сповнитися, і дохід сільної праці обоїх був би такий як і передтим, — то таки жінка піднеслась би з положення слуги до положення співробітниці... Навіть при теперішніх правах про власність жінок, з жінкою, що багато причиняється до вдержання родини, не можна так з погордою і по тиранськи поводитися як з такою, що її виживлення залежить цілком від чоловіка, хоча б тягар домашньої праці не знати як її пригнічував... Як довго конкуренція є загальним правилом людського життя, було б варварством виключати половину конкурентів. Усі, що доросли до самостійности, мають мати рівне право — кожну пожиточну працю, до якої вони спосібні, продавати за таку ціну, за яку її продати можна" [4]).

Широкий образ галицького життя й тодішнього жіноцтва дає наступна праця Кобринської про "Руське жіноцтво в Галичині в наших часах" (стор. 68-102). У чотирьох розділах розглядає вона: 1. долю простолюддя й селянки, 2. виховання жінок священичої верстви, 3. перші проблиски поступу серед жіноцтва від 60-их років, 4. самостійну і творчу працю галичанок у різних ділянках.

Долю української жінки зв'язує Кобринська нероздільно з долею цілого народу, якому так довго загрожували занепад, винародовлення інтеліґенції, її перехід у чужі табори служити сильнішим народам, — "доки не вибила година правдивого національного самопізнання: люди пізнали, що відриватися від свого кореня значить самовільно позбавляти себе животворної сили, і що лиш на вла-

Наталія Кобринська

[4]) J. Stuart Mill, Ueber die Frauenemancipation ("Перший вінок" стор. 22 - 23).

сному ґрунті може вирости правдива культура, і зачали єднатися з народом".

Багато глибоких турбот накликає стан української селянки: гірка щоденна праця, низька освіта й безграмотність, принижена роля в родині, матеріяльна нужда з убогим домашнім промислом...

Мало від селянок різнилися давніші попаді й попадянки, що нерідко теж були неграмотні. Але польонізаційні зазіхання збудили свідомість власної народної окремішности й самостійности, а літературне відродження Східної України підносило національного духа. Проте, на думку Кобринської "все народне плило по верха, а все, що ніби аристократичне (а на ділі близьке й зовсім тотожне з польським) панувало в житті родинному й публичному. Ті, що не йшли на богословію, пропадали для народу, женилися з польками, та навіть, хоч часом признавалися, що вони "ґенте Рутені", вдома "усе йшло по польськи, і кілько змоги — по панськи". "Наші попадянки — завважує Кобринська — не мали навіть до таких панів претенсій: їм приходилось ще сильно, в поті чола боротись з патріярхально-мужицько-попівськими обичаями, і з трудом здобувати й найменші клаптики доступної цивілізації. Студенти живучі по містах, критично а то й з насміхом відносилися до своїх сестер селянок; вони невдоволені були з їх убрання, поведінки, бесіди та ставили їм за приклад міських панночок. Попадянки корились перед тими, як їм здавалось, висококультурними фактами, та бачили їх у далекій до осягнення перспективі".

Польський взірець "аристократки" з невеличкими елементарними відомостями, з наукою чужих мов, музики, малярства і т. п. старалось хоч частинно (не маючи для того всього потрібних засобів) наслідувати й українське жіноцтво, "не питаючи, наскільки всі ті штуки і науки можуть впливати на розширення їх світогляду, без якого нема правдивої освіти, та на що придасться їм усе те в практичному житті!"

З'ясовуючи обширно виховні "ідеали" Северина Шеховича[5]) Кобринська завважує "така то вже була

[5]) гл. Розд. III, стор. 44 і наст.

нещаслива доля нашої галицької Руси, що всякі здорові, ясні, поступові ідеї доходили до неї найпізніше і слабо, а всякі темні та ретроградні — найшвидше і найсильніше". З правдивим публіцистичним хистом розправляється Кобринська з його "Ладою", дотепно передаючи: "призначеніе женского пола", правила "благопристойности и тонкого благонравія", описи "умныхъ забавъ товарищескихъ" тих безглуздих, пустих, кукольних забав, що майже всі прийнялися і досі держаться серед нашої інтеліґенції — "Бесѣду цвѣтами", глупі анекдоти і поради о "дамскихъ работахъ та парижскихъ модахъ"... і т. п. Найвищим осягом було здобути загальне признання: "якже пріятна сія особа!", що Кобринська супроводжає вмістною пригадкою про Гоголя "даму пріятную во всѣх отношеніяхъ"...

Вертаючись до питання т. зв. мішаних подруж та шукаючи причин того шкідливого з національного погляду явища — Кобринська не без обурення заявляє:

"Дійсно, трудно й придумати більшу суперечність! Тут людина впоминається за свої національні права, закидає нераз русинкам недостаток патріотизму, а сам жениться з польською. Видко, що духова спільність у подружжі для нього річ не потрібна. Люди не признаючі конечної потреби тісної духової зв'язи між чоловіком і жінкою, могли б на доказ своїх переконань брати ті факти, що в питанні замужжя рішає інший, природний наклін. Зваживши однак свобідне життя мужеської молоді, тяжко припустити, щоб ті природні інстинкти грали таку ролю при женитьбі, як би може дійсно з права природи належалося. Радше згодимось на те, щоб причину того сумного факту добачати в одній основній хибі нашого суспільного устрою, в розділі між мужчиною і жінкою як способом зайняття так і відповідним до того вихованням, котре ніде так виразно не проявляється як в середній верстві. Тут жінка майже вповні залежить від зарібку мужчини, і для того то кожна родина поперед усього і головно старається дати хлопцеві через науки кусник хліба і спосіб для утримання на будуче цілої родини. Він уже змалку знає, що він має бути розумний і з того хліб їсти, що його сестри ніколи не будуть уміти того, що він, так само як і їх мати не має про те поняття. Крім доброї кляси він про ніщо більше не дбає, про решту хай журиться батько, нехай уступають в своїх потребах сестри, нехай гарує собою мати. Не дуже

то добра школа для починаючого розглядатися в обставинах життя молодця, що тим більше тяжить на бюджеті родини, чим гірше матеріяльне положення родини. У дальшому житті не стрічає він жінки ні в обсягу свого умового розвитку, ні фахового зайняття, а хиба лиш на візитах, балях, вечірках, уладжуваних виключно для забави. Все, що поважне й немиле не має тут доступу, легкі розмови, веселі дотепи, вишукані строї жінок та пописові їх відомості — ось що є основою тих зустрічей.

То ж не можна й дуже дивуватися, коли мужчини рахуються з жінками лиш там, де їх зустрічають... Бачуть жінку лиш дома і на забаві, то й уважають її потрібною лиш для домашньої вигоди або для хвилевої розривки".

У загально-національних змаганнях побільшити число світської інтеліґенції — ці старання позначуються некорисно на інтересах жіночих і родинних:

"Студент, що студіює світський факультет, витягає нераз з дому останні соки на своє образування, жениться потім з полькою або з німкою, а своїх сестер лишає без гроша і без жадного приготовлення до заробкової праці, на волю судьби і Бога".

Кінець цього розділу присвячений оплаканій долі сиріт і вдів по священиках та розглядові господарки допомоговим фондом вдів і сиріт, що його ще 1820 р. заснував кардинал М. Левицький.

Незвичайно інтересний є останній розділ про сучасниць, що виявили себе у самостійній і фаховій праці на різних ділянках. Учителювання було першим фахом, за ним ішла служба при поштах і телеґрафах. Інші зайнятя особливо купецтво не мало спершу "поважання". Напр. коли вдова по священику Тиховичева (пізніша директорка "Народної Торговлі" в Дрогобичі) відкрила споживчий склеп у Вижниці, то "з пожалуванням говорено: — От чого вже наші попаді хапаються"... — Та швидко найшлись інші, що теж воліли спертись на власні сили, відкривали швальні, склепи, трафіки (м. і. Созанська, Федоровичева, Зофіївська, Волошинська). Окремо відмічує Кобринська талановитих акторок, що посвятились праці для народного театру: Бачинську, Біберовичеву, Осиповичеву, Моленцьку, Подлевську... Підкреслює особливі заслуги Теофілі й Марії Романович, з котрих перша була кілька

років директоркою театру здобуваючи добру славу для своєї трупи та прикладаючи велику вагу на чистоту української мови. Між жіноцтвом, що займалось збиранням етнографічних матеріялів, предметів народнього мистецтва згадує Кобринська: Герміну і Ольгу Шухевич, що дістали дипльоми признання за гарні збірки народніх вишивок, виставлені на краєвій виставі у Львові 1877 р., збірка Єроними Озаркевич була на виставі австрійського музею мистецтва й промислу у Відні 1886 р. Сестра Кобринської ввійшла теж у взаємини з чешками для пізнання народного мистецтва. На тому полі збирання фольклорних матеріялів заслужились ще: Сидора Навроцька, Анна Павлик, Євгенія Танчаковська, Марія Курилович, Ольга Меренин, Ольга Рошкевич (багатий комплєт весільних пісень з Лолина, заходами Франка друкований краківською Академією Наук, Марія і Целіна Бурачинські, Фросина Вітошинська, Анна Гаморак, Євгенія Боженська, Орися Герасимовичівна і др.

Іванна Біберович
як Настася
в драмі Ільницького

Накінець Кобринська торкнулась близької їй справи — організованости жіноцтва, згадавши про "Общество Рускихъ Дамъ" у Львові, його мету й вияви діяльности. Має воно ок. 100 членок, 1850 ґульденів капіталу, влаштовує дуже гарні вечірки, на яких збірається "цвіт нашої львівської інтеліґенції".

Про власне станиславівське Товариство Руських Жінок пише вона:

"Не могло ще досі проломити першого леду і хоч у двох роках свого існування здобуло собі більше членів ніж львівське товариство, то все таки в самому розумінні його програми зайшли такі різниці внутрі самого виділу, що й ціла праця товариства була на разі значно спинена, а консервативні елементи від самого початку намагалися зробити це товариство з освітнього — філянтропійним. Як вийде це товариство з тої духової кризи, яку тепер перебуває — чи побідять у ньому свіжі, поступові елементи, чи дух патріярхалізму і обскурантизму, — покаже будучність".

Темі станиславівського товариства присвятила Кобринська окрему кінцеву свою статтю "Про первісну ціль Товариства Руських Жінок у Станиславові, зав'язаного 1884 р." (Стор. 457-463).

Вона пригадує, як прийнято новостворене товариство та які були мотиви його повстання. З'ясовуючи ролю літератури вказує на моменти, коли вона "завжди ставала по стороні славших і утиснених". З того висновок:

"То чи ж жінки ідучи слідом за здоровим літературним напрямком, не могли б у нім найти гідного заступника своїх прав і вимогів?

Жіноцтво, яке виключено з загальних і публичних справ, яке не займає жадного становища, що на ньому могло б мати вплив на загал і нагоду виявити спільні потреби свого життя, повинно тим більше триматися літератури і відшукувати в ній вираз тих потреб і вимогів". (Цю вимогу найдосконаліше здійснила відкинута з "Першого вінка" — незрівняна Ольга Кобилянська).

Товариство мало широкі видавничі пляни: здобувши потрібні фонди "заниматися видаванням книжок, як оригінальних так і перекладних, яких добором мав керувати комітет вибраний виділом товариства з людей компетентних, з виробленим літературним смаком, без огляду, чи вони... жінки чи мужчини". При відповідних грошевих засобах пляновано навіть конкурси з назначенням нагород за найкращі твори...

"Бачимо, — кінчить Кобринська — що товариство мало широку ціль, а способи до виконання були дуже прості і легкі. Треба було лиш більше доброї волі самих жінок і довшого часу, бо ж така задача, то не діло одної хвилини".

"Інтересною студією з поля соціяльних питань" назвав Франко статтю Кобринської п. н. "Замужня жінка середньої верстви" (406-416).

У ній порушує Кобринська м. ін. такі важливі проблеми як: криза подружжя, проституція, економічне положення жінки, родина...

Статистика виказує щораз маліючий процент подруж навіть там, де при загальній перевазі числа жінок над мужчинами вийнятково трапляється надвишка мужчин (напр. у Петербурзі). Явище те попри моральні має, на думку Кобринської, головно — економічні причини. "При загальній дорожнечі життя, мешкання, виховання дітей і культурних вимогів зарібок мужчини часто не вистарчає на утримання цілої родини, — то ж мужчини відтягаються заснувати власне гніздо". (Це питання поставлено в нарисі "Пан суддя"). Кобринська ілюструє докладними цифрами пересічні видатки родини й заключає:

"Кожна дівчина, щоб вийти заміж, мусить мати хоч трохи зложеного гроша, аби розпочати родинне життя, на яке скупе звичайно з початку утримання молодого чоловіка не вистарчає... Найкращим доказом тої економічної тісноти — майже щоденні факти, де найкращі і найвартісніші жінки мусять уступати індивідуам далеко від себе нищим, якщо ті мають на початок більше... гроша" (411).

Без того треба заводити строгу ощадність у всьому:

"То є причини жіночої скупости, рахування полін, кусників цукру, ощаджування масла, гострої догани дітям за нищення одягу, постійної сварки з служницями, за що їм так немилосердно дорікають так звані моралістки, пишучи про "гідну поведінку в родині".

Та це трудне життя жінки середнього стану при чоловіці — переходить у безвихідне положення, коли вона повдовіє й на неї спаде ввесь тягар виховання дітей. Адже ж "вона до нічого іншого не приспособлена крім заряджування дому і домашніх родинних послуг" (412) і мусить дивитися безпомічно, "як ті діти впадають під тягарем боротьби за існування та проклинають нераз день, коли побачили цей світ". Тоді судьба дівчат залежить цілком від припадку:

"Бувають щасливі випадки, але сего не можна вважати загальним правилом. Частіше провадять вони нужденне жит-

тя та... коли самі не упадають морально, то попихають до такого ж упадку своїх сестер з зарібної верстви, відбираючи їм їх ручний зарібок".

Проституцію розглядає Кобринська як явище соціяльне, а не наслідок індивідуальної аморальности. Бо саме в: 1) чисельній перевазі жінок, 2) малій процентовості подруж, 3) обмежених можливостях зарібку для жінок слід шукати причин проституції. У літературі рік опісля психологію жінок, що змагали до незалежного життя, глибоко насвітлив перший Франко у "Маніпулянтці"[6]).

У висліді дальших розважань Кобринська пише: "Дивно, що людська суспільність така запобіглива про своє добро, що пильно дбає про заспокоєння найдрібніших вимогів щоденного життя, з таким маловаженням відноситься до кореня своєї еґзистенції т. є. родини й стоячої на її сторожі жінки". Помимо всебічного розвитку науки, мистецтва, техніки... майже не находиться уваги для економічного положення жінки, що "з тих причин так сильно терпить, тратить здоровля й марнує життя". Тому Кобринська закінчує свою статтю таким уступом:

"Дрижать на найменший натяк про зміни в дотеперішних родинних відносинах, а такі рівнодушні на судьбу жінок! Називають родину підставою суспільности, без котрої розпалась би, а про все на світі більше дбають, ніж про ту саму родину. Шумні фрази й пусті деклямації про достоїнство жінки й родини — не поможуть нещасним та не відвернуть нужди, а часом і ганьби!"

Цим статтям — студіям Кобринської дав Франко найвищу оцінку в польській пресі ще до появи альманаху в наслідок чого вона писала до нього, що її "занадто" вихвалив. (М. Возняк).

Кобринській належить теж переднє слово "Першого вінка". З нього говорить уже не тільки талановита письменниця й блискуча публіцистка, не тільки одна з найбільш освічених галичанок, не тільки палка феміністка, пройнята глибоко журбою про долю своїх посестер — але перш за все гаряча патріотка, якій ніяка національна справа не була чужа.

---

[6]) Друкувалася вперше в польському "Курієр Львовскі" 1888 р.

На трудному шляху соборницьких зусиль вона досягла об'єднання духової еліти українок розділених глибокими віковими греблями та межами й кордонами чужих держав. Якої сміливости й витривалости, якої віри й жертвенности потрібно було, щоб здійснити це! За її почином учасниці "Першого вінка" доказали, що в царині духа нема ні кордонів ні віддалі. І в тому творенні понадпартійної й понадкордонної спільноти галичанка Кобринська признає, що

"Найбільшу заслугу около видання цього Альманаха положила пані Олена Пчілка, бо коли ми вже думали, що наші наміри зведуться на ніщо, що то втрачена робота серед наших умовин — вона подала помічну руку й додала заохоти до дальшої праці".

Тому ця спроба духового національного всеоб'єднання, що вийшла від приниженого й позбавленого прав жіноцтва в лячних своїм маразмом часах, серед розбрату, міжусобиць і ворогування — мала значення не тільки для самого жіноцтва. "Перший вінок" втілював найвищу ідею — соборність нації. З повною свідомістю того Наталія Кобринська підкреслювала в передньому слові:

"Важний факт, що перший раз виступаємо разом з старшими сестрами українками в іменні нашої національної єдности на ниві загальних справ і спільного всім жінкам питання".

VII.

До нових обріїв

ШВАЙЦАРІЯ — ПРИНЯТИЙ ВИЗОВ — В ЯКИХ ЖІНКАХ ЛЮБУЄТЬСЯ НІМЕЦЬКИЙ АВТОР? — ПАВЛИК У ЗАКОХАННІ І В ОДЧАЇ — "ВИБОРЕЦЬ" — АРЕШТИ 1889 Р. — ПЕТИЦІЯ ДО ВІДЕНСЬКОГО ПАРЛЯМЕНТУ — БАТЬКО І ДОНЬКА

Щедра й радісна була весна 1887 року. Сповнені надіями, мріями й плянами дальших творчих зусиль — були львівські зустрічі молодих емансипанток у час друкування "Першого вінка".

Не забула тих днів Уляна Кравченко, коли то заходила до неї Кобринська з Олесею Бажанською й Софією Окуневською, що рік тому склала матуру в українській хлоп'ячій гімназії у Львові.

"Бувала в мене Кобринська з Олесею Бажанською і Софією Окуневською. Олеся, одинока доня музика о. Бажанського, промінна, молода, жвава, захоплена ціла поезією нових кличів... Софія щойно тоді скінчила гімназію, поважна, з клясично сп'ятим волоссям, сама як клясична Камея"... [1])

Рвалися всі з плісняви в далечінь, до вищих студій, до виїзду в ті країни, де жінкам відкрито двері університетів. "Наталя щаслива, що своячка під впливом її осягнула гімназійну матуру, говорила про намірену подорож до Швайцарії, де Софія бажала студіювати медицину". Раділи близьким осягом першої галичанки, що здобуде вищу освіту й фахове знання.

І вже 18 травня писав зо Львова Михайло Павлик до Драгоманова: "...чи знаєте, що Кобринська тепер у Цюріху? Поїхала з Окуневською, котра буде там учитись в університеті" [2]).

Приманлива й плодотворна була подорож у цей благовісний закуток землі, з його крутими верхогір'ями,

[1]) У. Кравченко: Уривки спогадів, стор. 42 і наст.
[2]) Переписка, т. V, стор. 173.

стрімкими скелями й проваллями, дрімучими лісами й ґрандіозними озерами, що мальовничістю й мінливістю роскішних картин надхнули стільки поетів і мрійників! У тій країні, де животворна свобода така для душі, як для легенів її свіже повітря, легко найти обнову молодим силам, що тужать до нових обширів, до "міцних брам прийдешнього"...

А товаришка дороги?

"Якщо можна молоду дівчину порівняти з квіткою, то Софію можна було порівняти з лілеєю. Біла, бездоганна цера, з очима русалки задумчивого погляду знизу вгору, темними бровами, і волоссям барви старого золота. Уста непорочно ніжні. Поважна з пориваючим усміхом своїм, коли бувала дотепною і повна природного гумору. Будова гарно пропорціональна".

Софія Окуневська-Морачевська

Такий портрет своєї сердечної приятельки та прообразу своїх жіночих постатей передає Ольга Кобилянська.

"...Початкуюча (потайки) літератка, повна мрій, з буйною фантазією і з захопленням "жіночою емасипацією", фанатична поклонниця природи, їзди верхом, бігання лижвами, фехтування й такого іншого в той час допустимого спорту... Не єднаючися з тою емансипацією жінок, що виявилася в той час у багатьох у підстриженім волоссі, братанні з мужчинами, сходинах по кнайпах (ресторанах), виїзді сам на сам на прогулки і т. ін.... вона вглиблялася натомість в науку вибраного фаху, вивчання чужих мов і музику.

Я знала її гру. Вона й тут уводила мене в свій чарівний світ, світ звуків найбільших класиків і інших музиків, і можу сказати, що більше укінчену техніку і вправу я чула, але рідко коли глибше зрозуміння, гідніше поняття почувань і віддання їх музикою — ні.

...Найкраще й найбільше людське, те, що зробило з неї укінчену жінку, це була не якась доктрина, або якесь "розпочинання" чи "закінчування" якогось діла чи що, ні, — це була величність і сила тої одинокої душі, що постановила собі за дівочих літ не збуватися своєї жіночости й її гідности й остала собі в тім вірна до кінця життя" [3]).

Такою була Софія Окуневська, що зростала під духовим провідництвом Наталії Кобринської, першої її вчительки музики й літератури.

Тому з почуттям глибокого вдоволення, яке дає радість з довершених сподівань, супроводжала Кобринська свою двоюрідну сестру.

Ціллю подорожі був Цюріх, місто, яке ще в 1864 р. дозволило вступ жінкам до свого університету, де вже в 1867 р. Надія Суслова з Росії перша здобула докторат медицини. Тут його осягне перша українка з Галичини, бо в Австрії ця можливість для жінок прийде щойно в 1900 р. "Треба було багато завзяття й енергії тих перших, що рішилися студіювати: вони їхали до Швайцарії здобувати докторат, але були обов'язані проходити наново всі іспити в Австрії...., а опісля поборювати різні упередження до жінок-лікарів" — читається в обширній праці французької дослідниці інтелектуального розвитку світового жіноцтва [4]).

У рішенні Софії Окуневської Н. Кобринська підкреслювала ще:

"Софія хоче посвятитися університетським студіям в надії, що своїм прикладом зробить перелім в утертому в нас переконанні, що в усіх змаганнях жіноцтва русинка має бути послідня, та що до самостійного вдержання повинна прямувати кожна в нас жінка, а не тільки ті, що їх змушує до того якенебудь нещастя" [5]).

А втім поїздка Кобринської до Швайцарії не була тільки для товариства Софії Окуневської, ані не лиш для туристичної насолоди швайцарською природою.

---

[3]) Ольга Кобилянська: Д-р Софія Окуневська-Морачевська (* 12 мая 1865 — † 25. II. 1926), Л.Н.В. т. XC, 1926, кн. VII - VIII.

[4]) Dr. Edmee Charrier: L'evolution intellectuelle feminine, Paris, 1931. стор. 431.

[5]) Перший вінок, стор. 96.

Віднайшовши своє покликання, ідучи вибраним шляхом, на якому позначились вже такі поважні осяги її творчої праці, як станиславівський з'їзд, видання "Першого вінка" та власні літературні успіхи — Кобринська їхала до Швайцарії окрилена поривом нових завдань, що виростали перед нею в свідомості свого посланництва. Віра в свою місію для рідного народу — кріпила в ній творчий розмах, давала відчуття сили, що ломить перешкоди. Певність слушности справи, якої піднялась, усунула дотеперішні сумніви, несміливість, недовір'я.

Бажанням Н. Кобринської було безпосередньо придивитися як здійснюються нові змагання жіноцтва в культурній країні. Вона вибралась туди, "щоб приглянутися зблизька жінкам, реалізуючим її думки на фактичній дорозі жіночої самостійности".

У Швайцарії на той час було доволі чужинок, що студіювали в університетах у Берні, Женеві, Льозанні й Цюріху курси різних факультетів та знаходили можливості для свого духового розвитку, недоступні в їхній батьківщині. У значній кількості перебували тут віддавна студентки з Росії, якої уряд раз-у-раз міняв декрети, що дозволяли або забороняли жінкам вищі студії, бо фемінізм уважався там навіть у сфері освіти як революційний рух з політичним характером[6]).

Хутко проминули весняні місяці і надійшло літо, а з ним перерва праці в університетах.

Увесь цей гарний час Кобринська використала пляново й доцільно. Його виповнили: прослухання цілого курсу викладів з політичної економії, що її викладав проф. Плятер заторкуючи часто жіноче питання, обсервація життя країни, зустрічі з студентками-чужинками, з самостійними жінками новітніх поглядів, нові знайомства з політичними еміґрантами, з літературним і науковим світом (напр. з відомим соціологом Болеславом Лімановським).

Завершенням швайцарського побуту була врешті поїздка Кобринської до Женеви для особистого побачення з Михайлом Драгомановим, що як співрозмовник

[6]) Kathe Schirmacher: Le feminisme, Paris, 1898.

був незрівняний, веселий, дотепний, витворний [7]). Відвідавши Драгоманових Кобринська познайомилась з гуртком їх женевських приятелів і знайомих та відтоді переписувалася теж із дружиною Драгоманова, Людмилою. Ці приятельські взаємини з Драгомановими проявились пізніше, коли їхня донька Ліда з судженим Шишмановим переїздила через Відень, а Озаркевичі "істинно, — не дали пропасти!" Про те з щирою вдячністю писав Драгоманів до Павлика: "що в Відні Озаркевичі були як можна люб'язні і що в Відні Ліда бачила багато інтересного, — до опери (з Ваґнером) включно, — й дуже була довольна" [8]).

Людмила Драгоманів

Свіжо здобуті відомості, поміченння, висліди розмов... всі ті пережиття Кобринська трактувала як "певного рода матеріял" для використання після повороту до краю.

Багатством вражень промінювала вона, коли стрінув її у Львові Павлик 31 липня. Їхня півгодинна розмова перед самим від'їздом Кобринської до Болехова здалась Павликові "на лихо" короткою, щоб доволі довідатись хочби тільки про Драгоманових та інших його швайцарських знайомих.

Тому Павлик не занедбає своїх відвідин у Болехові...

Досвід і знання привезені з-за кордону, де емансипація жінки стала вже наявним фактом, були призначені не лиш для збагачення власної особовости, але, як це Кобринська підтверджує, для пробудження га-

---

[7]) "Від краси й блиску розмови Михайла Петровича нема й сліду в його писаннях" — згадує близька знайома Др-их Олександра В. Гольштейн (Україна, Париж, 1950, ч. 3, 172).

[8]) Переписка, т. V, стор. 310.

лицького жіноцтва до прийняття нового руху, на впровадження европейського духа в наші затхлі відносини.

Стануло питання, як здійснювати це в обличчі наростаючих труднощів, тупого опору й ворожої критики.

Станиславівське "Товариство Руських Жінок" остаточно спроневірилось своїй основниці. О. Омелян Огоновський не без іронії завважує про його членок, що "не з'являли охоти піти на "новий шлях", та подає дакладну дату розриву з товариством: "виступила Кобринська з нового товариства, коли її посестри єпископові Юліянові Пелешеві 9 січня 1888 р. в день його інсталяції в Станиславові піднесли в дарі чашу до Служби Божої" [9]).

Ще перед цією датою, бо в чч. 17 і 18 "Зорі" за 1887 рік появилася критика "Першого вінка" пера відомого на той час автора сценічних творів, Григорія Цеглинського. У ній найшлась теж "гаряча оборона тих жінок, що в своїм патріотичнім пориві вручили чашу князеві Руси Ю. Пелешеві". Цей закуп золотої чаші за гроші товариства зібрані на бібліотеку й видавництво на думку Павлика зроблено "немов на злість Кобринській"...

Сама Кобринська не обвинувачувала жіноцтва, що не мало ще "сили виправлених у бою елементів". Вона тут бачила наявну гру впливів консервативно-клерикальних кол і уступила. Слідом за нею пішла й Уляна Кравченко та другі.

І станиславівське "Товариство Руських Жінок" завмерло на довший час.

Тимчасом поява "Першого вінка" викликала голоси критики. Вже не можна було "дотепом та сміхом збути такої серіозної справи, як справа жіноча", писав Микола Ганкевич [10]) згадуючи глум і насміх з жіночих виступів у тодішніх гумористичних журналах "Зеркало", "Страхопуд".

Як зустріло громадянство появу "Першого вінка", писала Кобринська:

---

[9]) Іст. літер. рус., III ч., стор. 1277.
[10]) Про жіночу неволю, Львів, 1891 (Торонто, 1918).

"Коли вийшов Жіночий Альманах, то народовська партія іще більше ніж стара накинулась на нього, а що боронив його по часті один лиш **Іван Франко,** то ще більше роз'ярювало противників. Все таки, хто приложив ухо і прислухався тихому кругженні крови нашої суспільности, міг завважити, що ті крики на альманах більше мали характер формальної ніж дійсної опозиції, бо самі ті, що накидались прилюдно в часописах, не показувались так твердими в приватних розмовах, а деякі з талановитіших народовців, як прим. д. Масляк отверто ставали в його обороні і старались звернути на нього увагу польської суспільности" [11]).

Довша стаття присвячена "Першому вінку" появилася в польській краківській газеті "Нова реформа" (р. 1887, ч. 31 і р. 1888 ч. 1), де приписувалось таке значення Кобринської для української суспільности, яке для польської має К. Гофманова-Танська. До того Володимир Масляк, захоплений оповіданням "Пані Шуминська", переклав його на польську мову. Воно було надруковане в фейлетонах газети "Дзєннік познанські" з р. 1887. У польській пресі ("Рух кобєци", варшавська "Правда"...) писав про альманах також І. Франко.

Зате найгостріший рецензент "Першого вінка", Григорій Цеглинський (тоді редактор "Зорі"), захвалюючи його жінкам та згодившись, щоб незамужніх жінок допущено до науки й професії нарівні з мужчинами, писав, що все таки піонеркам поступу треба покинути "далекі, всесвітні і космополітичні мрії"..., треба їм любити "бувальщину" так, як це проявили ті жінки, що вручили єпископові золоту чашу. Тому все вістря критики звернув Цеглинський проти Кобринської. Порівнюючи О. Пчілку з Кобринською в користь першої, що має "талант творчий, епічний" в противенстві до розбираючого, критичного..., через що в "Пані Шуминській" виходить "бувальщина" трохи не *ідіотичною"...,* та розглядаючи "чим же заявився той страшенний дух часу в родині, що так тяженько завернув голову пані Шуминської?" — Цеглинський робить висновок:

"Справді, єсли Наталя Кобринська мала на думці написати сатиру теперішніх мрійних змагань буцім-поступових, того гонення не знати, за чим, того глупого нехтування по-

[11]) Наша доля, 1893, стор. 3.

ництвом, а гонення за простором ніби науки і відомостей, котре кінчиться лиш патріотичною бляґою про народ, рівність, свободу..., то тая сатира вдалась їй знаменито. Однак тої думки Наталя Кобринська не мала. Писателька тая не вийшла ще з омани т. зв. Штурм унд Дранґ-періоди, в котрій представляється **поступ яко якусь невгомонну, непереперту, всеруйнуючу силу, котра, поки що постановить, мусить все зруйнувати передше"...**

Майже дослівно цей вислів Цеглинського про "всеруйнуючу силу поступу" в уяві Кобринської повторив безкритично з "Іст. Літер. рускої" Омеляна Огоновського — Олександер Барвінський у своїому "Огляді історії укр. літератури". Зрегабілітував "Паню Шуминську" Михайло Грушевський і підніс правду й майстерність одного з найліпших оповідань Кобринської в Літер. Наук. Вістнику (1900 р.). З признанням писав про нього Павлик в "Народі" (1890).

Ще гостріше виступив Цеглинський проти "Пана судді": "По раз перший являєсь ту в нашій літературі мораль, що чоловікові "чесному" годі прожити серед теперешніх "культурних потреб", він мусить стати "нечесним"... Не знаємо, чому дивуватися більше, чи тій моралі пана судді, чи цинізмові тої моралі".

Тому Микола Ганкевич писав, що з такими "прихильниками" жіночого руху гірше ніж з ворогами, а Павлик, який на тему "Пана судді" завважив, що "таких Русинів серед нашої світської інтеліґенції чимало", обурювався на "нечемні виступи" Цеглинського проти "нелюбих йому авторок", на його перекручування й недорозуміння та додав: "Жаль нам також, що д. Г. Ц. таки не вдержався від доносу на тих, що перші серед галицьких Русинів порушили й жіночу справу. Та се вже здавна такий галицький звичай, що навіть писателі звичайно не вміють боронити своєї справи інакше, як бризкаючи болотом на тих, що з ними в чім небудь не годяться".

Цей виступ письменника й редактора "Зорі", проф. Григорія Цеглинського репрезентував устійнені погляди галицької суспільности і то її освічених кол на права й становище жінок у суспільному житті.

Найкращу відправу дала йому сама ж Кобринська. Її "Відповідь на критику Жіночого Альманаху в "Зорі" в р. 1887" вийшла друком в Чернівцях, 1888 р. коштом і заходом Кирила Трильовського.

Який ідеал "національно-поступової" жінки в розумінні Цеглинського?

Як ілюстрацію такої ідеальної жінки, що після заміжжя живе собі спокійно в тихій пристані родинного огнища Кобринська нагадує картину в повісти Константина Бобикевича "На обзоринах" ("Зоря", 1882 р.), де Орися сидить собі на канапі, а недалеко неї мріє — думає в м'якому фотелі о. Патрикій, згадуючи свої колишні залицяння й любовні зустрічі в чарівному гаї, при місячному сяйві... Захоплення цією повістю галицьких читачів найкраще вказує на їхні ідеали.

Поступові змагання молоді, названі критиком "з висоти його поваги" — гоненням не знати, за чим... і т. д. Кобринська боронить відповіддю:

"...Ці слова найліпше доказують, що автор пишучи свою критику не дуже числився зі словами, бо ж гонення не знати за чим, а "гонення за простором ніби науки і відомостей" — не все одно, а остаточно це останнє гонення все таки ліпше, ніж *горде самозадовільне обставання при своїм самороднім неуцтві.* — Наскільки говорення молодшого покоління про народ, рівноправність, свободу має значення, це залишаю в оповіданні — майбутності; наскільки однак знаємо історію останніх літ, то приходиться сказати, що говорення це не конче мусить бути бляґою. І так бачимо, що ті погляди молодого покоління звільна але постійно, помимо всяких супротивлень і лайки, принимаються чимраз глибше, так, що нераз і старші, щоб зовсім не втратити на повазі, мусять хоч в часті признати слушність тим буцім-то поступовим ідеям, на котрі в 70-их роках безоглядно кидано анатему.

...А коли для критика поступовіші в нас думки є об'явом революційних стремлінь, то якже може представлятись кожний об'яв жінці, замкнутій в чотирьох

стінах, відбитій від широкого руху загальних змагань?!"...

Про закиди під адресою "Пана судді" Кобринська пише:

"Згубна мораль належить теж до головних закидів, які звичайно роблять новішому літературному напрямові його противники. Все що не йде під лад давно вироблених понять і уявлень даної суспільности, мусить бути зле й шкідливо впливати. Не диво, що і д. Г. Ц., щоб здається умотивувати свої закиди в "зле понятому золізмі", вишукав щось подібне і в Жіночім Альманаху. Если б суддя вислав жінку до купелів, а сина до школи за-для їх та своєї втіхи, то дійсно мавби чим критик обурюватись, — але то лиш з критики так виходить. В оповіданні стає перед нами смерть дорогої особи, стає й кличе дитина: "Ти мені дав життя, дай мені хліба!!' — "До суду з ним!" кричить критик. — Добре! Але там еще проти кодексу карного можуть стати судді присяжні, котрі могли б більше узгляднити поводи й моральні мотиви поступку, ніж це було б по думці віками встановлених прав".

Одначе суттю "Відповіді" Кобринської не було те, що вона відперла атаки спрямовані на неї та її твори, хоч це вона зробила зо справжнім полемічним хистом, "користуючись вправно діялектикою й іронією", як це признав о. Ом. Огоновський. Ось що на її думку найперше гідне уваги:

"Історичну вартість Жіночого Альманаху ("Перший вінок") складають по моїй думці не поодинокі його праці, але той факт, виявлений цілим його складом, що жіноцтво наше на цілім просторі широкої Русі-України почулося до свого існування народнього, що інтелігентна жінка наша почулася рівночасно і русинкою й людиною, упімнулася за свої права національні і громадські — факт радісний з погляду суспільного і історичного. Підняти себе, свої народні й громадські права і обов'язки — це ж не заслуга, а обов'язок усякої розумної людини, обов'язок, який веде за собою дальші важні обов'язки" [12]).

Тому Павлик підкреслював, як Кобринська "славно збиває осуд Григорія Цеглинського на "Перший вінок".

Оцінка Альманаху а також за висока ціна вплину-

[12]) Уривки "Відповіді" Кобринської з Ом. Огоновського "Іст. літер. рускої", ч. III, та Софії Русової "Наші визначні жінки" (Вінніпег, 1945).

ли на слабу розпродаж книжки, яку переважно купували академічна молодь і небагате галицьке жіноцтво.

Але далеко ширше ніж його розпродаж розійшлись ідеї Альманаху. Були випадки, як згадує Кобринська, що цілі гурти, а навіть містечка читали один примірник. Дожидано появи дальших видань, та це "за-для великої втрати, яку понесли видавці, було неможливе".

Був це ще один доказ, як невластиво поступили станиславівські жінки з грішми призначеними на видавництво, бо "матеріяльні втрати не були б такі дошкульні для одиниць, і за першим альманахом могли б зараз інші наступати".

Через брак фондів видавничі пляни припинились.

Прийнявши визов з боку опозиційних кол — Кобринська продовжувала свою письменницьку працю і стояла близько до видавничих плянів І. Франка й поступовців. Хоч Кобринська постійно жила в Болехові, але була завжди в безпосередньому контакті зо Львовом не лиш власними поїздками але частими відвідинами львов'ян і проїжих через Галичину їх гостей з України, Европи, а навіть з Америки. На приходстві в Болехові, де повсякчас зустрічали їх з приязним вітанням господарі, ждали гостей вибагливо застелений стіл, витончені товариські манери, добірна й вільна розмова. Віддавна ж дім о. Івана Озаркевича здобув був почесну назву "руські Атени"[13]).

Олеся Бажанська-Озаркевич

[13]) Ольга Олександра Дучимінська: Наталія Кобринська як феміністка (Коломия, 1934).

Особливо під літо гостей не бракувало, а близький василіянський монастир в Гошеві притягав прогульковців, мистців і письменників. Веселий епізод одної такої прогульки до Гошева, в якої гурті найшлися Олеся Бажанська, суджена Лонгина Озаркевича, її батько, музик о. Бажанський, Павлик і др. відбився в листах Павлика. Після Богослуження Олеся Бажанська — на бажання батька — мала грати на органах церковні композиції. Тоді Павлик піддав від себе: "Закувала та сива зазуля" Ніщинського. — "...підіть же, не то що Бажанський образився на смерть, а й Франко взяв се мені за зле!" звітував Павлик Драгоманову[14]).

В цей час університетська молодь, що йшла за поступовими ідеями, рішила видавати періодичний журнал поступового (радикального) напрямку як свій орган. Щоб уникнути конфіскати, мала це бути літературно-наукова газета без заторкування суспільно-політичних справ.

Так появився у Львові "Товариш", письмо літературно-наукове, ч. 1. видане 10 н. с. липня, 1888 р. стор. 116, 8-ка, з підписом Ст. Козловського, як відповідального редактора — під фактичною редакцією Івана Франка. Поруч Франка, Драгоманова, Павлика, Маковея, Арцішевського й др. — виступили дві авторки: Климентія Попович з віршем і Наталія Кобринська з літературно-критичним розбором найновішої появи "Бібліотеки найзнаменитших повістей" Діла. Була це німецька повість Юлія Штінде "Родина Бухгольців" в перекладі Е. Олесницького. Повість цю захвалювала в Ділі одна з галичанок, бажаючи своїм землячкам, щоб прочитали її з такою приємністю по-руськи, як вона читала її по-німецьки. Під пером Кобринської твір цей при розгляді змісту, психології постатей та тенденції виявився плиткий та маловартісний. З багатьох рецензій Кобринської на літературні твори це одна з перших, тому тим більше цікава для пізнання її вимог і мірил у тій ділянці. Не вдоволяє Кобринську в німецькій повісті ні образ родинного життя, ні центральна його фіґура, пані Бухгольцева:

[14]) Лист з 16 червня 1888, Переписка т. V, стор. 223.

...Ми цілком не найдемо там того, чого по закрою могли б надіятися, того ніби тихого спокійного життя, в котрого глибині ненастанно кипить і клекоче, тої боротьби, яку нераз така сім'я провадити мусить з окружаючими обставинами. Противно, є то собі мілкий потічок, на котрого дні видно лиш дрібні камінчики, дрібні рибки й пуголовиці. Ми лиш бачимо там народини, сватання, весілля, заправлені народніми німецькими звичаями, та цілу купу сплетень. По нечемностях, які собі там говорять вони, по сварках героїні Бухгольцевої з сусідками можна б нераз подумати: от! люде розійшлися на віки! Та аж жаль збірає, що задля таких пустяків це сталось. Аж ту дивись, а вони знов добрі, візитуються, ба навіть сватаються. Коли то має бути характеристикою німецьких родин, то не завидуємо! Для нас оповідання Ю. Штінде характеризує хиба те, **в який спосіб нераз дивляться мужчини на жінок і на життя родинне.**

...Найгірше однак нераз виходять жінки на панах володіючих пером. Великий талант тих людей часто надає вигляд правди таким речам, з якими вони лиш побіжне обзнайомлені. До оцінки жінки приступають вони з поглядами виробленими школою життя, в котру рідко попадала жінка або приймають en bloc погляди усталені традицією. У менше талановитих авторів те незнання видніше і наївніше. У Ю. Штінде воно аж надто ясно виступило. Штінде, що хотів добачити в житті родинному, те й добачив: прехорошу іділлю прислонену лише хмарками конечних в житті прикростей, без котрих картина була б як страва без соли... Жінка у п. Штінде — сторож традицій родинного життя. Не хоче він її ідеалізувати, борони Боже! Признає у неї примхи, пересуди, вузькоглядність..., але все те немов так і повинно бути для створення тої конечної гармонії... П. Бухгольцева й справді намальована з такою інтенцією. Ох, якими живими розмальована вона красками! Ґрунт добрий, розум здоровий, серце золоте. Метка, працьовита, щира мати, освічена настільки, що її листи поміщуються в берлінських тижневиках, вона погоджує в собі навіть такі "суперечності" як перо й чищення моркви, ощадність і певний артистичний смак. А всетаки яку масу дурниць наробила б та ідеальна жінка, якби не вищий розум мужчини.

По думці п. Штінде, жінка, хочби й найрозумніша, мусить губитися в дрібницях, бути трохи дитиною, забобонною, а вже конечно не передбачувати випадків, бо инакше затерлась би гармонія родинного життя й уменшила повага мужчин, а тим уже затратилося щастя на землі. Най Бог бо-

ронить від такої жінки, що в чоловіці виділа би лише щирого друга й дорадника такого самого для себе, яким вона може бути для нього, а не учителя! Сохрани, Боже, щоб була рівного з ним образування й не губилася в дрібницях, пересудах і т. п....

Доказуючи в дальшому, що авторові не вдалося наділити й глибиною чуття свою героїню, яка не визначається розумом, Кобринська кінчить:

"По нашій думці воно й не може бути інакше. **Розум квочки, що водить курчата не буде ж іти в парі з глибиною й силою чуття Антігони або Орлеанської дівчини**"... (стор. 85 - 88, підкреслення нові).

Ці самі думки аж пів століття пізніше і на підставі зовсім інших передпосилок висловить Олена Теліга під адресою українських письменників у статті "Якими нас прагнете?"[16]).

Авторське ім'я Наталії Кобринської мало вже свою високу ціну і повагу. Ол. Кониський, що в тому часі перебуваючи у Львові, мав на меті видавництво журналу, старався для нього приєднати разом з Франком, Драгомановим, Павликом також Кобринську. А завжди на неї розраховували, коли готовилися пляни збірних видань (часописів) та інших громадських виявів поступовців (радикалів). Вже давніше Драгоманів — пишучи про потребу оформлення нового руху — вказував на Кобринську, що не лишиться осторонь.

Ці успіхи її літературного й публіцистичного таланту не позбавлять її звичайних, хоч може й нежданих для неї впливів її вроди. Зовнішна краса молодої, завжди з вибагливою елеґантністю вдягненої жінки — не могла залишити індиферентними мужчин, що на неї дивились, тим більше тих, що знали високі духові прикмети її багатої особовости.

Михайло Павлик, в якого листах віддавна міг Драгоманів найти нотки захоплення Кобринською, вибрався 8 грудня до Болехова не для самих відвідин, як досі. Прийнятий по звичці господарів привітно й гостинно ділився своїми літературними плянами та просив Кобринську дописувати дещо до тижневика "Батьківщина", який збірався редаґувати. Позатим "умовилися дещо

[15]) Вістник, Львів, 1935 (жовтень).

писати спільно — один темат уже й розгризаємо" — писав негайно Драгоманову. Але головна спонука цього приїзду зимою була куди важніша: Павлик виявив Кобринській своє бажання одружитися з нею.

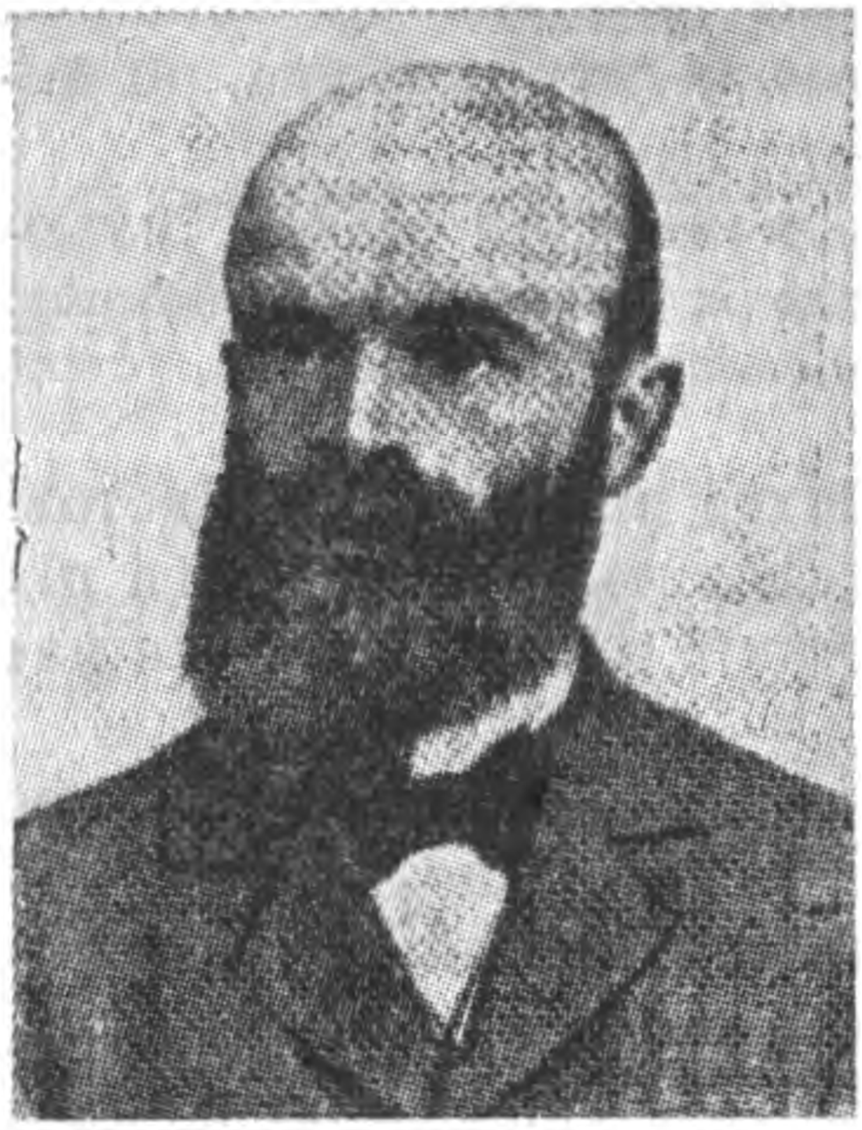

Михайло Павлик

Хоч для Кобринської ці любовні заяви були неждані, як це видно з листів Павлика, "вона цего зовсім не сподівалася", але її відповідь, що "ще подумає", не відбирала Павликові всієї надії.

Розпрощавшись скоріше ніж наміряв, після двох днів побуту в Болехові від'їхав Павлик до Львова, щоб не робити прикростей цілому домові, бо Кобринську "вже стали чіпати жандарми за всяких гостей".

Перед його від'їздом Кобринська просила — "нікому не говорити про те, що між ними вийшло". Та нестримний Павлик був непевний за успіх, а справа була йому занадто важна й спішна. Тому дізнавшись про переписку Кобринської з Людмилою Драгоманів, до якої через 5 років сам від повороту з Женеви не писав, постановив не гаючись шукати в неї "протекції". Вислав до неї 12 грудня обширного листа, признаючись до своїх матримоніяльних планів і передбачаючи перешкоди, як це видно з уривку:

"...Між мотивами, через котрі би мені відмовила, найсильніший мабуть, буде у неї той: що, мовляв, сказала би "наша публіка", якби вона пішла за такого Антихриста? І чи не стратила б вона й того впливу, який тепер має на ту публіку? Цей мотив, по моєму, дурниця, бо діло не в популярності, а в силі самої праці, котра пізніше мусить мати тим сильніший вплив, чим яркіше виступала протів неї "наша публіка", — а це річ певна, що одружившися зо мною, Кобринська зискала би літературно, так само як і я коло неї. (Мало того, що тут би ми й думали й робили спільно, а ще ж

у Львові вона мала би під рукою бібліотеки, без котрих певне би змарнів її талант у якім небудь Болехові)... Та, на лихо, ми не можемо сходитися довший час, через те, що їй годі бувати у Львові, а мені у Болехові, раз через ніколи, а потім і через власті, котрі там їм наробили клопоту напр. за Сіменовича з Америки, що був у них. Отже тут то Ви й можете мені стати в пригоді та помогти мені здобути Кобринську, котра надто Вас шанує. Ви ж знаєте ліпше ніж хтонебудь, який я в хатнім життю, який можу бути для жінки, котру маю за свого друга, і взагалі який я в самій основі. То чи не булибисте такі добрі, докинути за мене кілька слів К-ій?"

У дальшому Павлик просить промовчання, щоб Кобринська "не осердилася" за його недискретний крок, та піддає, в який би то спосіб удалось найкраще намовити Кобринську до подружжя з ним. Цей крок Павлика набирає особливого посмаку, коли зважити, що в Швайцарії він закохався в гарній дружині Драгоманова і до цього їй щиро признавався, завдаючи немало клопоту обоїм подругам.

Правдоподібно Павлик у свох розпачливих заходах не обмежився тільки до Людмили Драгоманів, бо вже 23 грудня писав до Драгоманова про "скандальний провал перед Кобринською":

"...Мені найбільше ходило про те, щоб вона була у Львові та змогла тут краще розвити свій талант, бо в Болехові вона по найбільшій часті мусить тратити час та енергію на "політиковання", "візитування" й т. ін. чортовщину, від котрої теоретично так відтріпується. Я ще таки не трачу надії, що це поведеться, хоть, звісно, заміж за мене вона не вийде, їй може "заімпонувати" все таки "світовий мужчина", а я майже в усім до них противенство..."

На ці писання до Драгоманова Павлик одержав від Драгоманова листа з 11 січня 1889 р, при кінці якого була коротенька згадка, що його дружина не вспіла одержати першого листа, коли прийшов другий: "справа скінчена! В усякім разі Л-ла навряд що могла б тут помогти; скорше б пошкодила. Тепер вона Вас щиро привітає й дуже жалує й рада б була, коли б ви знайшли собі добру пару..."

Павлик без сумніву повів себе нетактовно у своїх стараннях з'єднати Кобринську, коли вона, завжди

уважлива й коректна раптом гнівно порвала з ним листування з закидом: "Ви нетолєрантний чоловік і не робите так як пишете й говорите, й т. ін.". Бо жаліючи Кобринську, "що в Болехові більша частина її часу й сил іде на всякі гості, — котрі у них приймаються зо всякими церемоніями", — Павлик листами вговорював, щоб таки конечно "переїздила до Львова, — а має зза чого, — а не тратила там таланту". Це було вже після того, як він зрезигновано прийняв її відмову за нього вийти заміж. На ті його запросини, перепрошування й переконування — вислані в кільканадцяти листах — Кобринська не відповіла "ані словечка".

Нездійснення надій на переїзд Кобринської до Львова Павлик переживав не менш дошкульно ніж саму невдачу своїх подружніх плянів. Імпульсивний та неконсеквентний Павлик звіряється з усіми своїми важкими переживаннями Людмилі Драгоманів, не занедбавши під адресою Кобринської таких епітетів як: злопам'ятна й горда та дуже суб'єктивна, ненатуральна, пансько-попівська, "любить на других язичок острити та обсміювати, багато навіть видумуючи"... Він навіть робить закиди Кобринській, що вона промовчувала його сватання: "бо це їй самій було би в дечім невигідно, логіка може й така: всі можливі женихи (а їй таки треба вийти замуж) подумали би: коли вона поступовка, відмовила найпоступовішому чоловікові, то вам ніщо й пускатися. А може й просто не хоче, щоб знали, що так близько була з Антихристом!" Можливо, що в переконанні Павлика Кобринська тільки до нього була така невмолима: "Вже на що я вжив усеї сили своєї мови, на що унизився перед нею, так, *як перед ніким і для нікого,* — а вона таки не сокрушилася, ще й гордіша стала... Таке моє щастя! В усім цім мені найприкріше те, що це *найпередовіша Галиганка,* а не має й трохи об'єктивности"... (Підкреслення Павлика).

Цей обширний лист до Людмили Драгоманів з 17 січня 1889 Павлик закінчив: "я тільки одне знаю, що не піду за її слідом і не вмішаю цеї справи в наші публичні відносини, а навіть на неї не гніваюся — тільки мені великий жаль, тай годі. Ну, бувайте здорові, бо

я вже щось чотири ночі, як не можу спати, то чей хоть сегодня засну, бом усім моїм лихом дуже втомлений, очі болять страшенно, Ваш щирий П. М."[16]).

За декілька місяців обосторонні жаль та обурення пригаснуть і прийде злагода в їхніх взаємовідносинах, але Павлик, що "від 9 грудня 1888 р. мов у пеклі горів", помимо вище наведеного запевнення в листі до Людмили Драгоманів, стане на майбутнє в питаннях жіночого руху — проти Кобринської.

Іншою була любов Анни Павлик. Коли не здійснювались її прагнення одружитись з Іваном Франком, вона в листах до брата без нарікань, без непристойних виплодів злости вміє відмежувати своє особисте від громадських справ, шануючи суспільну працю Франка: "За що жалію (на Франка), а за то навиджу"[17]). І в своєму дальшому відношенні до Франка Анна Павлик ніколи не перенесе на громадсько-політичну діяльність своїх особистих ураз і несповнених надій.

Михайло Павлик уважав себе, зрештою слушно, добрим знавцем народньої мови, і Кобринській на його думку могла багато така поміч придатися. При всякій нагоді закидатиме він творам Кобринської тяжку мову, стиль незадовільний та мало уваги для мистецьких засобів...

Немов запереченням тієї суб'єктивної опінії Павлика є чергове оповідання Кобринської, що належить до найкращих її творів а яке Михайло Грушевський ставить на першому місці, називаючи його шедевром нашого письменства. Це написаний у 1889 р. (друкований у 1891 р. в "Зорі") "Виборець", що його присвячено — Іванові Франкові.

Наталія Кобринська

[16]) Переписка, т. V.
[17]) Лист Анни П. до брата з 21. III. 1881 (Переписка, т. III.)

Цілком нежданно став виборцем молодий галицький селянин Яким Мачук. Сповнений веснянними турботами хлібороба, що вийшов на оранку, Яким, залишивши волів і погонича в полі, подався на обійстя, щоб підшукати потрібну частину до плуга. І тут від сусіда вперше почув про вибори, що наэначені на вівторок у громадській канцелярії, куди його взивав присяжний.

— Що за вибори? — ... Тепер робота, що чоловік не знає чого хапатися, їм якісь дурниці в голові, а ти йди та трать час![18]) — так нарікав Яким і в переконанні, що "панам легко живеться на тім світі, а ти, хлопе, на них роби!" пішов продовжати оранку. Але в неділю почув від ґаздів, що говорили про вибори старенький панотець та його син, студент Никольцьо:

— Ви сякі та такі, самі не дбаєте про свої права, а потому кажете, що зле мужикові на світі... На панів відказуєте, а як прийдуть вибори, то на свого заступника вибираєте гана, поляка!

— Ви тут коренний нарід! Поляки зайшлі, а проте вони над вами панують, усе на своє навертають. Ніде нема руської правди, руського слова: у школі по-польськи, у суді по- польськи, ніде русинів не допускають, в краю говорять лиш про польські справи, якби тут русинів не було... Русини-ж ще самі їм до того помагають своєю байдужістю та тим, що не знають своїх прав! Якби русини всі разом трималися, то поляки тоді пізнали б: "Чия хата, того правда, і сила, і воля"

В назначений день зацікавлений Яким пішов на правибори до громадської канцелярії, де після довших відтягань і вагань досвідчений і письменний ґазда Іван — вийняв зза череса пачку сірників, повідломлював їм головки, залишивши тільки один з головкою. Хто витягне цей "жеребок", той буде виборцем. Сірник з головкою припав — Якимові, тож громада вибрала його виборцем.

Спершу таке вирізнення сповняло гордістю й веселістю, але хутко виринули журливі й неспокійні думки: Що буде дальше?...

З поміччю прийшов Іван і закликав до панотця. Немов зо сну будився Яким, слухаючи слів панотце-

[18]) Наведені уривки "Виборця" з видання "Укр.-руської видавничої спілки" (Львів, 1899, збірка творів п. н. Дух часу, стор. 41-77).

бих: "— Що би то за силу мали русини, коби всі разом трималися... Кілько то русинів під нашим, а кілько під московським царем!... А то все тому, що народ непросвічений і такий темний, що вже відай такого темного на цілім світі нема, та через те вся біда межи людьми; через те русин бідний і понижений!"

З усього Яким дізнався, що треба давати голос на якогось ученого пана зо Львова, що є добрим русином і "буде вже знати, коли й як обізватися за руським народом".

Але перед самими виборами до хати Якима зайшли війт і судовий урядовець, щоб наклонити до голосування на пана з Ківковець — поляка: бо то "яке їхало, таке здибало!" Пан зо Львова чи пан з Ківковець, скажіть самі, чи не все одно? Пан паном, а мужик мужиком!..." Цю аргументацію мав підперти новий банкнот, покладений на стіл секвестратором: нова десятка, якої "свіжа синя фарба аж хапала за очі". Яким відмовлявся, але нерішуче і гроші залишилися після відходу гостей. Хоч жінка хотіла сховати їх у скриню, Яким мовчки зложив їх у черес.

У день виборів Яким подався до повітового містечка, де вже передвиборчий рух панував у повному розгарі. Тут стрінув він знакомих селян, міщан, панотців та підкупних жидів, що запрошували виборців на дармову гостину за голос на польського кандидата. Яким приглядався групам людей, прислухався до їхніх розмов, шукав війта. Раптом почув, як син панотця просив і закликав, щоб не запродувати своїх голосів, не даватися на підмову... В іншій групі Іван вияснював виборцеві, в чому різниця, що ківковецький пан — поляк, а зо Льова — русин:

"— Які ви дивні! Подумайте самі: як ви процесуєтесь та не можете самі на термін стати, то кому ви даєте "плєніпотенцію"? Тому, з ким процесуєтесь? Чи тому, хто вас боронить? А з ким ми найбільше напроцесувалися, як не з польськими панами? Де поділися наші ліси й пасовиська? Право мужицьке всюди пропадає, бо він темний, непросвічений. Лиш одні попи та пани русини, що за нами вступаються! Скажім-же тепер, — говорив Іван далі — скажи сам, чоловіче: якби ти мав за собою право, чи треба би тобі свідків підкуплювати? —"

Нагло побачив Яким, як жандарм арештував панича Никольця, що з обуренням крикнув: "Чому не арештуєте тих, що людей на зле зводять, грішми підплачують?!"

Цього вже було доволі. Закликаний перед виборчу комісію Яким Мачук знав уже, на кого має голосувати:

"— На кого даєте голос? — сказав грубий, підсадкуватий панок.

Яким мовчав.

— На кого голосуєте? — спитав панок нетерпеливо.

Яким мовчав, сопів, трясся цілим тілом аж руки в нього тремтіли: він витягнув гроші і поклав на стіл.

Пани при комісії зжахнулися.

— Що се? — запитав панок підскочивши.

Якимові гейби камінь спав із серця.

Він промовив чистим, грімким голосом:

— Мені дали сі гроші, але я їх не хочу, кладу тут перед цілою комісією, а голос даю на руського посла! — і вимовив ім'я і прізвище пана зо Львова.

В залі настав приглушений, довгий шум...

— Славно! Славно! — відозвалося кілька голосів".

Яким став героєм дня. Його окружили, вітали, цілувались, а хтось із сльозами заговорив: "Коли вже таких маємо селян, то Русь не пропаде, але пропадуть її вороги, бо народ приходить до пізнання, чим він є і чим повинен бути!"

І в Якимові відізвалось якесь невідоме досі віщування, якийсь новий голос... "Чого всі ті люде так побиваються, чого борються, плачуть? Чи в тім не ховається щось більше, ніж він досі бачив? Чи не криється більша сила, що всіх тих людей проймає одною душею, що і в нім обудила немов нове життя?"...

На другий день Яким довідався в панотця, що про нього та про його вчинок написано в газетах. "Та не лиш його ім'я виринуло з тихого закутка, але в його душі зайшла така сама зміна — він ніби прочув, провидів. Він пізнав, що та земля, по котрій він ходить, на котрій від діда-прадіда стоїть його хата, ті зелені ниви, гори, долини, та рілля, на яку він кидає зерно, все те — одна велика руська земля! А він, її правий властитель, коренний газда, він має про неї дбати, упоминатися за її права!"

Але разом з народженими почуваннями, що росли в душі Якима, мов весняні сили в природі, він відчув з свіжо зораної землі "запах мужицької кервавиці й поту", що немов запитував: "чи той вибраний Якима голосом пан зо Львова обітре той кривавий піт з мужицького чола, чи зменшить податки й дачки, чи верне право до затраченої землі, зарінків, лісів, пасовиськ?" На цей скептичний запит задуманий Яким відповів сумнівом: *"не-зна-ти!"*...

Так кінчиться оповідання "Виборець", в якому пробудження національної стихії в благородній душі українського селянина, в його шляхетному й незіпсутому серці, відкритому для добра — переведено по мистецьки, з глибокою психологічною правдою. Сама тема національно-політичної боротьби накидала тенденційність та ідеалізацію, але Н. Кобринську вдержала від них сила її справді непересічного письменницького таланту. Живими картинами сільського життя й виборів, психологічною правдою й пластикою зображених постатей, індивідуалізацією стилю та артистичною композицією "Виборець" Наталії Кобринської не уступає перед найкращими образами селянської душі таких пізніших майстрів, як Черемшина, Мартович, Стефаник.

У своїх недрукованих автобіографічних записках, якими користувався Михайло Грушевський, Кобринська подала, що перший задум "Виборця" повстав з розказаної їй сцени виборів сірниками — жеребками. А втім про різні виборчі епізоди вона мала часто нагоду почути в найближчій родині, бо о. Іван Озаркевич від 1867 р. був послом до сойму, а від 1873 до державної ради. А коли згадати ще посла Теофіля Окуневського, можна сказати, що вибори до галицького сойму й австрійського парляменту в 70-их і 80-их роках належали до родинних подій в домі Озаркевичів. Про зловживання поляків у часі виборів нераз говорив у своїх промовах у віденському парляменті о. Іван Озаркевич, як засвідчує уривок з промови 391 засідання парляменту:

"... поступування при виборі до ради державної в виборчій округзі Підгайці - Бережани - Рогатин противиться всім законам ... при тім виборі арештовано або тероризовано жандармами виборців, котрі мали намір голосувати або й голо-

сували на руського кандидата". У дальшому подані ймення арештованих, яких скованих під багнетами поліція вела до в'язниць. У тій окрузі опріч поляка Казимира Заремби кандидував Юліян Романчук, якому уневажнено 39 голосів, бо на листі вписано фальшиво: "Романа Романчука, Юліяна Романчука, Романа Юліяна, Юліяна Мачука і т. п." Як читаю в руській газеті "Діло" — продовжував о. Озаркевич — то при вписуванні імени Казимира Заремби не так поступовано, хоч виборці по найбільшій часті наші селяни так само не досить виразно вимовляли то ім'я і подавали: Юліян Заремба, Роман Заремба і т. д. Але тоді виборцям ще й помагано вимовити ім'я Казимира Заремби..."[19]).

Справді, передвиборчі заходи польської адміністрації в 1889 році для кинення пострахy між народом були особливо загострені. Літом того року по цілому краю відбувались арештування, ревізії, судові допити. Між арештованими були Франко, Павлик, львівські студенти та група університетської молоді з Києва, що приїхала з прогулькою на літні вакації до Галичини. Учасником прогульки був теж син російського генерала Сергій Деґен, студент київського університету та вчитель французької мови. З ним приїхав у відвідини до Болехова Іван Франко. Після арештування Деґена та його сестер Наталки й Марії — вся родина Озаркевичів була на допитах. До судового процесу не дійшло, бо не найдено достаточної підстави для виготовлення акту обвинувачення: про це "повне і скандальне фіяско" галицьких урядових кол і судівництва писав Павлик, "що ніхто з нас не знає, в чім нас винують, чи за відрив Галичини від Австрії, чи за відрив росс. України від Россії, — слідство роблено, по крайній мірі в поліції, *на два боки,* — і для Австрії і для Россії — доказ київські арешти"[20])...

В часі тримісячного слідства Н. Кобринська була вмішана до справи та переслухувана на допитах. Усе покінчилось звільненням арештованих, але Деґенам та іншим київським студентам заборонено дальше перебування в Австрії. Зустріч з Сергієм Деґеном при так

[19]) Недруковані о. Івана Озаркевича "Листи до друга" ч. VI. (стор. XXX - XXXI, 46 - 48).

[20]) Переписка з Драгомановим, т. V, стор. 393.

особливих акцесоріях найшла відзеркалення в одному творі Кобринської: в написаній у імпресіоністичному стилі поезії в прозі "Du bist die Ruh" ("Ти є спокій"), яку зв'язує з С. Деґеном тодішний молодий симпатик радикалів та пізніший близький знакомий Кобринської, Денис Лукіянович[21]). (Надруковано в Літер. Наук. Вістнику в 1918 р.).

На нівець звелися польські репресії. Висліди виборів в осені 1889 р. були для українців більш корисні ніж колинебудь. Особливо народовці здобули більше число мандатів. Український соймовий клюб міг сконсолідовано з більшим ніж досі успіхом вести опозиційну тактику супроти уряду.

Таку тактику прийняв ще в 1879 році (після провалу виборів до державної ради) один із трьох українських послів Галичини: батько Наталії Кобринської, о. Іван Озаркевич. Він ввійшов у зв'язки з молодочехами й іншими слов'янськими послами в державній раді (гр. Гаррах, мін. Пражак, Чарториський і ін.) домагаючись автономії й незалежности (особливо економічної) країв. Чеська преса, а навіть польська (в Росії й Повнанщині) мала містити дописи проти геґемонії поляків у Галичині. А в осені Фр. Смолька в імені уряду конферував з о. Озаркевичем, який домагався м. ін. оснування гімназії в Перемишлі.

о. Іван Озаркевич,
батько Наталії.

Новий намісник Га-

---

[21]) Він теж подає коротке вияснення арешту Сергія Деґена: "про його виїзд з Києва в характері Драгоманового емісарія з метою виступків проти шляхти, дістав австрійський посол в Києві донос. Посол повідомив міністра заграничних справ, а тоді пішли арешти, ревізії, протоколи і т. д." (Денис Лукіянович: Наталія Озаркевич-Кобринська у своїх заповітах, Вістник, Львів, 1934, кн. X).

личини, гр. Казимир Бадені, якого ціллю було всіми дозволеними й неправними засобами нівечити самостійницького духа серед українців, старався представляти о. Озаркевича як "eine staatsgefaerliche Person" ("особа небезпечна для держави")[22]). Врешті Бадені не міг йому забути промови в віденському парламенті дня 24 квітня 1890 р., коли посол Озаркевич, характеризуючи політичний стан в Галичині заявив:

"Руський народ пригнічується все дужче й сильніше до такої міри, що подібний порядок навіть при крайньому абсолютизмі не посмів би мати місця. Русини в Галичині не находять ніякої підпори, не узнається їх права на самостійне життя в національно-політичній та культурній області..., а закони про публичну безпеку, що повинні служити не тільки для громадян держави але й уряду, інтерпретуються на шкоду руському народові й сильно переступаються... Органи публічної безпеки поставлено якраз проти руського народу, а тероризм тих органів з боку уряду супроти нашого народу переходить всякі межі законів справедливости й гуманности. Руський народ знають лиш тоді, коли він жертвує австрійській державі своє майно і кров. Значить народ сей потрібний лиш для плачення податків і для військової служби, а коли він змагає захистити свої права, то в нагороду за свою вірність і жертвенність — одержує переслідування й утиски. Все те свідчить не про здорову політику, а про систему переслідування руського народу. Кінчаючи — підношу в іменні руського народу публичний протест проти тих кривд, що гноблять його національність і церков, а що вірність і льояльність названого народу не находять ніякого признання з боку австрійського уряду, то ставлю цей **руський народ в Галичині, що так тяжко терпить, перед ареопаг Европи...**"

Навряд, чи в найближчих роках почує віденський парлямент такий сміливий голос в обороні прав галицьких українців.

Ця промова о. І. Озаркевича здобула широкий розголос, була предложена цісареві й викликала тайне слідство військової влади. Віденська преса писала про можливості уступлення Бадені, про поділ Галичини.

Для цього гордовитого й бутнього ц. к. намі-

---

[22]) М. Павлик: Уваги з поводу листа Вол. Барвінського до о. Івана Озаркевича, Життя і слово, Львів, т. V (стор. 235 - 7).

сника Галичини, що так безцеремонно заявляв українському духовенству про його нижчість і недорослість під оглядом "культури, інтеліґенції й цивілізації" супроти "старшого народу" поляків[23]), особливо нестерпним мусів бути факт зголошення в віденському парляменті петиції від українського жіноцтва Галичини й Буковини в справі дозволу жінкам вступати на університети, тоді коли полькам про те "й не снилось", як писали польські пресові кореспонденти. Цю петицію вніс у травні 1890 р. батько Наталії Кобринської — посол о. Іван Озаркевич. Він у промові умотивував її та зажадав уміщення в стенографічних протоколах. У збережених його недрукованих спогадах є двічі (стор. 166, 261) про неї згадка в списку промов і петицій: "Промова при *петиції руських жінок з Галичини й Буковини про допущення жінок до університетських наук і заснування бодай одної жіночої ґімназії в Галичині* (стен. 15231).

Ось переклад її оригінального тексту[24]):

"Палата Послів — 405 Засідання X сесії для 8 травня 1890 р.

Додаток II.

Петиція руських жінок з Галичини й Буковини за допущення жінок до університетських студій і створення щонайменше одної жіночої ґімназії в Галичині.

Висока Палато Послів Державної Ради!

До найважніших течій нашого віку належить без сумніву жіноче питання. В той час як інші рухи відносяться тільки до деякої частини суспільности, — це питання стосується цілої половини людського роду.

Сучасна організація викликала цілковитий поділ поміж чоловіком і жінкою в площині духової й економічної праці, і власне через цей поділ постали своєрідні поняття й погляди в відношенні до загального й приватного життя, а саме в публічному житті, де на верху стоїть чоловік, і в родинних колах, що їх репрезентує жінка, і з того слідує, що навіть найбільш слушні бажання й потреби жінок часто не знаходять зрозуміння в чоловіків, що займають панівне становище в публічному житті.

Але хто уважно глядить на обопільні відносини, мусить прийти до переконання, що всі намагання чоловіків у пло-

23) Недруковані "Листи до друга", ч. VI, стор. 212, 213.

24) Текст петиції придбав з віденського державного архіву інж. Іван Озаркевич.

щині суспільних поліпшень так довго не можуть довести до бажаних вислідів, доки кожна одиниця не дійде до самостійности, і що теперішній державний стан триватиме й надалі тому, що всі члени державного організму не допускаються до різних праць, так як це діється в нинішнім часі, коли жінка в своїй життєвій екзистенції цілком залежна від чоловіка.

Та щоб усунути аномалію цеї суспільної організації і з метою вплинути на зміну тепер існуючих обставин, виступила трудяща жінка з найнижчої верстви під натиском економічних відносин і своєю власною працею поклала підстави своєї самостійности.

Хоч пізніше жінки зуміли присвоїти собі також іншу нижчого рода професійну працю, проте завдані рани не загоїлися, бо, оскільки жінки не допускаються до вільної конкуренції на всіх ділянках суспільної праці, будуть вони завжди творити незадовільну більшість в окремих професіях, до яких їх допущено, а при тому забиратимуть працю робітницям, дарма, що винагорода не вистарчає на прожиток.

Це число побільшується переважно жінками з середніх верств суспільности, які то жінки живуть перш за все з праці чоловіків, бо саме там чоловік утримує цілу родину.

Коли ж заробітня плата чоловіка ледве вистачає на прожиток родині, то що діється після його смерти, коли вдовина пенсія виносить усього третину платні її чоловіка з неустійненими додатками на виховання сиріт?

Та й те належить ще до щасливих випадків, бо переважна частина жінок середньої суспільної верстви мусить вдоволятися тільки ласкавою допомогою.

А коли поглянемо на державні бюджети, — бачимо, що держави призначають міліони на армії, а тільки невеликі суми на пенсійний фонд для вдів і сиріт, дарма, що ми завжди чуємо, що родина творить основу суспільности, таким способом на родину звертається увага тільки тоді, коли охороняє її чоловік, а зовсім випускається вона з-під уваги, коли мусить її утримувати сама жінка.

Ми не домагаємося ніякої підмоги, лишаємо це калікам і жебракам, ми хочемо тільки вільної праці на широкій світовій арені, бо як довго конкуренція творить загальне право до життєвого існування, було б у найвищій мірі несправедливо виключати з неї половину здатних до конкуренції осіб.

Ніякий законодавець не в силі стримати людину від її природніх нахилів і потреб та ставити їй перешкоди, а коли жінки й доказали фактично, що вони потраплять нарівні

з мужчинами дотримуватися однакових поглядів, то ніякий уряд не повинен супроти того підносити застереження.

Якщо б жінка з природи речі не була здатна до тих професій, що на них претендує, і від яких її стримують настановлені опікуни, то не мали б ми сьогодні так багато фахово вишколених жінок, як це бачимо в дуже поважному числі в Америці.

Заморська держава нічого на тому не стратила і також з економічного боку не захиталася через те, що допустила жінок до всіх професійних ділянок у суспільному житті, бо ж не можна погодитися, що суспільність — коли об'єднання всіх її сил причиняється до могутности й багатства — мала потерпіти через збільшення робучої сили. Радше тратить вона багато через те, що виключує здібні одиниці і не дозволяє принести на користь цієї суспільности свої природні здібності.

Це розуміють майже всі европейські держави, бо майже в усіх більших европейських державах допущено жінку до університетських студій, за вийнятком Австрії, що в обличчі її конституційного закону являється аномалією.

Майже кожного року стараються жінки в уряду про допущення до університетських студій принаймні як надзвичайні слухачки, але завжди їм відмовляють. Між такими кандидатками була перед трьома роками одна жінка руської національности з Галичини, але і її стрінула відмова і тому мусіла вона посвятитися медичним студіям поза межами Австрії, за границею.

Зрозуміло, що такі великі перепони при університетських студіях за границею тільки дехто може перебороти, натомість багато інших мусять глядіти на них як на недосяжну мету. Не тільки тому, що такі заграничні студії вимагають великих коштів, але й тому, що вони тягнуть за собою добровільний екзиль з країни, бо ж загально відомо, що ці заграничні студії не дають жінкам ніяких реальних прав у Австрії.

Ото ж, щоб могти задовольнити ці бажання й потреби на підставі представлених вище мотивів, підписані дозволяють собі виступити з проханням:

"Висока Державна Рада зволить докласти старань до того, щоб жінками дозволений був легальний доступ до університетських студій і щоб створено для жінок щонайменше одну гімназію, бо ж без середніх шкіл неможлива була б жінкам справжня користь з університетських студій".

В місяці травні 1890.

Руські жінки з Галичини й Буковини
(багато підписів)

Було це здійснення давнішого задуму Кобринської ще з часів появи "Першого вінка". Коли в віденській державній раді мала появитися від чеського жіноцтва петиція в справі допущення жінок до університетів, Кобринська негайно звернулася до близьких прихильниць, перш за все до учасниць Жіночого Альманаху, особисто й листовно, щоб збирано підписи для подання та щоб ширено саму ідею серед загалу жіноцтва без різниці політичних переконань. Допомогли їй найближчі: Ольга Озаркевич у Станиславівщині, Олеся Бажанська-Озаркевич у Городку к. Львова, а в Дрогобиччині щиро зайнялась тим Уляна Кравченко, що на той час перебувала в Трускавці, куди наспіла до неї листовно від Кобринської петиція для збирання підписів. На Буковині цю справу піддержали Євгенія Ярошинська, Ольга Кобилянська, Емілія з Заревичів Смаль-Стоцька, яку Анна Павлик на праці в її батьків "завше хвалила як добру й справедливу" (Переписка, V, стор. 219).

Уляна Кравченко

Загальне число зібраних підписів було 226. Це було багато менше ніж чеських або німецьких. Всі три петиції подано майже одночасно. Та чешки в тому часі вели перед у жіночому рухові цілої Австрії. З признанням писала про те Кобринська, що в чешок взагалі гаряче почуття громадських обов'язків, а жіноче питання розвивається живо й правильно у всіх напрямах, бо ніде в Австрії жіночий рух не находить такої помочі в мужчин як у Чехії, де першу жіночу організацію заложив Напрстк, а посли гр. Кавніц, Ада-

мек, Герольд та інші визначні діячі енергійно боронять жіночої рівноправности.

З чеськими діячками мала Кобринська нагоду зустрічатися в Відні, а від кількох років була з ними в зв'язках її молодша сестра, Єронима (Герміна) Озаркевич, що дала свою багату й гарну збірку народніх орнаментів на виставу мистецтва й промислу в Відні в 1886 р. та обмінювалась зразками народнього мистецтва з чешками для взаємного пізнання народніх скарбів.

За почином Кобринської українське жіноцтво Галичини вислало признання чешкам, що перші в Австрії виступили з домаганням вступу жінкам до вищої освіти. Львівське "Діло" в цілості помістило петицію українок та відповідь чешок на отримане від них признання. І не тільки чешки прийняли з радістю українську петицію, але й німки, що теж слідом за чешками домагались у палаті послів права на вищу освіту. Петиція українок була відчитувана на засіданні віденського жіночого товариства "Fuer die erweiterte Frauenbildung" ("Для поширення жіночої освіти") і з великим признанням прийнята[25]).

Не могло подобатись Баденьому, що українки в Галичині під проводом Н. Кобринської так далеко випередили польок. Тим менше вдоволяла його участь Кобринської в польському видавництві "Для ґлодних", призначеному для несення помочі селянам, що потерпіли від неврожаю паші в Галичині. Там були поміщені її критика на повість М. Шеліґи та перший нарис оповідання "Ядэя і Катруся", друковані в українській мові й українськими черенками, що підкреслювало в своїх звідомленнях тодішне "Діло".

Коли при кінці 1890 року Бадені довів до розбиття українського соймового клюбу і наклонив народовців до угоди з поляками, виступив в галицькому соймі 25 листопада посол Юліян Романчук і "програмовою промовою" започаткував т. зв. нову еру.

Тодішну ситуацію в краю передає в своїх спогадах о. І. Озаркевич:

---

[25]) Наша доля, 1893, стор. 8.

"...солідарність (розум. послів) зломлено, уряд пустив Русина на Русина, повстав і ріс роздор між Русинами, Поляки з радости руки собі затирали, уряд нічого не давши, ба навіть не обіцявши, допняв свого, а намісник утвердився на своїй посаді"...[26])

Але Бадені не був ще певний свого діла. Тому перед виїздом о. Озаркевича на парляментарні наради до Відня просив його на важну розмову. Від нього почув о. Озаркевич про угодову акцію. Та в розмові не міг Бадені поминути Н. Кобринської. Про те згадує о. Озаркевич: "при йменуванні моєї старшої доньки, Кобринської сказав (розум. Бадені): "вона єсть ein Freigeist". На це о. Озаркевич відповів: "як освічена жінка вона більше знає ніж інші жінки й мужчини, а таким не може поміститись у голові, щоб жінка могла бути високоосвічена і тому в зависті кажуть, що їй щось в голові уроюється"... Ввесь час Бадені просив, щоб о. Озаркевич угодовій акції не шкодив та настоював, щоб про неї в парляменті нічого не говорити, а коли о. Озаркевич "на те не пристав, то бодай щоб не виступати гостро"[27]).

Промовляючи 10 грудня 1890 р. в віденській палаті послів посол І. Озарквеич м. ін. коротко заторкнув нову угоду в питомий собі спосіб:

"...Коли б уряд схотів вдоволити бажання й потреби руського народу, за яким я тут в тій палаті стільки разів відзивався, то мусів би я те лиш привітати й дати запевнення, що нарід цей буде лиш вдячний за забезпечення й охорону його національно-політичних і культурних прав та його церкви як і за зрівнання його в правах з іншими народами... Але нехай же високий уряд переведе ту свою волю чим скорше в діло, бо лиш це усуне недовіря народу..."[28]).

Мавши в особі батька — діяча й політика такої міри, Наталія Кобринська гляділа критично на сучасних їх галицьких політиків. Вона не могла погодитись з їх методами, з їх недостаточною освітою й слабою підготовою до громадської праці, а ще більше з браком у них потрібних до провідництва прикмет. Не могла їм Кобринська дарувати їх вузького підходу й оцінки явищ,

[26]) Листи до друга, ч. 6, стор. 12.
[27]) Тамже, стор. 45.
[28]) Тамже, стор. 49.

що не давали вийти з тісного круга інтересів кліки а то й особистих тих діячів, що "мали два язики", як засвідчує Денис Лукіянович.

О. Іван Озаркевич, хоч належав до старшої ґенерації[29]) (як богослов був свідком тривожних подій на вулицях Львова в 1848 р.), завжди йшов назустріч новим потребам часу, мав високе почуття національної гідности й чести, змагав звільнити політику галицьких українців від сервілізму й торгів за дрібнички, дати енергійний сконсолідований спротив польонізаційним зазіханям, та вказував правильний шлях для українських політичних змагань: поставити українське питання в площину світової політики.

Бадені при близьких виборах до державної ради в перфідний спосіб не допустить до вибору о. Івана Озаркевича та далі не перестане слідкувати за діяльністю його доньки Наталії Кобринської, якої "вільний дух" відкривав нарозтіж вікна галицького загумінку для оживляючого подуву нових ідей, — "пробивав свіжі шляхи в майбутнє".

[29]) Народився 5 липня 1826 р.

VIII.

Проти опору й нехтування

АНТИФЕМІНІЗМ ПРЕСОВИХ ВИДАВЦІВ — РАДИКАЛИ ТА ЇХНІЙ ОРГАН "НАРОД" — ГУМОРИСТИЧНА НОВЕЛЯ — ПОЇЗДКА ДО ПРАГИ — ПЕРШЕ ЖІНОЧЕ ВІЧЕ — НЕБУДЕННИЙ ВИЯВ ПРИЗНАННЯ — АЛЬМАНАХ ЧИ ГАЗЕТА? — ПОХОВАНА "РІВНІСТЬ"

Коли з початком 1889 р. появилося під редакцією М. Павлика 1-ше число тижневика "Батьківщина" — в новозаведеній рубриці "З життя й праці нашого жіноцтва" — Наталія Кобринська участи не взяла.

Це зрозуміле, хочби іэза свіжого ще особистого конфлікту між нею й Павликом.

Як речниця жіноцтва виступила в "Батьківщині" — початкуюча письменниця й молода вчителька з Буковини, Євгенія Ярошинська. Після редакційного вступу, в якому Павлик заповів рецензію "Першого вінка" поміщена була її стаття п. н. "Доля наших селянок коло Вікна на Буковині", підписана псевдонімом "Наддністрянка".

Євгенія Ярошинська

Ця спроба Павлика запровадити сталий відділ для жіночого руху викликала протести з боку видавців "Батьківщини". Про те читається доволі докладно в листі до Драгоманова, якому Павлик після появи нового числа "Батьківщини" звітує перебіг наради у складі: Нагірний, Борковський, Кахникевич (з

"Діла"), Белей, Романчук, Гладилович, о. Стефанович, Кость Левицький і Павлик.

З них Борковський вважав хибою заповіджений розбір "Першого вінка", та "цему можна порадити просто тим, що не поміститься".

Гладилович заявив: "З життя й праці жінок — *у нас не на часі*".

Кахникевич додав: "За жінок — не потрібно. Нема такої неволі, як там кажеться; зрештою все за теоретично, а селянин собі перекрутить у голові. Розбирати перед селянами "Перший вінок" — також без хисна. *Краще вчити селянок, як мають ставити горшки*".

І. Белей, К. Левицький і прочі осуджували запроваджені новості й радили повернути "Батьківщину" до давного виду. Ні один з них не оборонив справи жіноцтва[1]).

Відкинуту рецензію на "Перший вінок" Павлик дав Ол. Барвінському для "Правди", бо, як писав Драгоманову, "ніде інде друкувати"...

У відповідь Драгоманів подав у листі з 29 січня 1889 р. м. ін. такі вимовні завваги:

"...Треба йти аналітичним методом, а не синтетичним; так завше ліпше з людьми, бо філософів між ними мало, — а тим паче з тими, що в них основа усьому звичка та ще й переляк, самопереляк. Їх треба вчити як коней. От нпр. про жіночу справу: подайте кілька фактів бійки, — потім утік'в жіночих, — нещастя через те, що не було розводу й т. ін. (мені таке розказували мужики гуцули, як я їздив по Буковині) — та потім і робіть вивод, а то який народовець може optima fide думати, що жіночої справи нема на світі. Також наперед похвалятись, що будете розбирати "Перший вінок" не практично: ліпше було зразу дати розбір, коли Ви вже думаєте, що публика "Батьківщини" може читати ту книгу"...[2])

А втім побоювання видавців не виправдались. З боку читачів не було такої критики, яку передбачувано, а Павлик був впевнений, що "жіноча справа ще більше би інтересувала, якби й Кобринська цим хотіла зайнятися... та вона не може знестися над безпричинну особисту вразу!"

---

[1]) Переписка Павлика й Драгоманова, т. V, стор. 326 і наст.
[2]) Там же, стор. 335.

Найближчі роки покажуть, чи Павлик зуміє зробити це в відношенні до Кобринської у власній, веденій ним газеті.

Завдяки грошевій допомозі 1000 фр., одержаній підчас конґресу етноґрафів у Парижі від "делеґата російського українофіла", про що Драгоманів повідомляв Павлика в листопаді 1889 р., могло врешті здійснитись давне прагнення поступовців-радикалів видавати власний орган. Тому впродовж грудня йшли між ними жваві дебати довкола нової газети. В її зміст мала ввійти окрема рубрика "жіноча справа", яку Павлик пояснив ближче: "про селянки й робітниці, наші і інші".

Пишучи Драгоманову про підготову нової газети, що мала зватись "Русин", Павлик передбачав, що Кобринська поставиться до неї неприхильно з уваги на становище Павлика до духовенства:

"...Вже тепер Кобринська і навіть Окуневський (це все один рід) не вірять, щоб повелася газета під моєю редакцією через те, мовляв, я не **відкажуся від своїх думок, попи їм будуть противні й газета впаде".**

Таке мала говорити Кобринська до Франка і Павлик додає: "Вона так поставила була себе й до "Батьківщини". Тепер, генеральчат (Деґенів) ради, перепросилась зо мною особисто; тим прикріше, що в справі таке думає. Попоцентрія, бачите, котра заїдає всі кращі галицькі сили". (стор. 408).

Від 1 січня 1890 р. почав виходити у Львові двотижневик "Народ" під відповідальною редакцією Івана Франка та з Павликом як видавцем. Головним завданням було зібрати поступові елементи та врешті сформувати Українську Радикальну Партію. Сталось це в днях 4 і 5 жовтня у Львові на першому З'їзді радикалів, після чого видано програму новоствореної "Руско-української Радикальної Партії" з датою 6 жовтня, яку підписали: Михайло Павлик, Іван Франко, д-р Северин Данилович, Євгеній Левицький, д-р Роман Ярославич. Відмовився підписати її приявний на З'їзді д-р Теофіль Окуневський через підкреслювання в програмі соціялізму.

Програма м. ін. домагалась: "...Забезпечення кожній одиниці без різниці пола як найповнішого впливу на рішення всіх питань політичного життя... Заведення загального, безпосереднього й тайного голосування... активне й пасивне право вибору повинно бути признане як мужчинам так і жінкам... Можности користання з науки в школах народніх, середніх і університетах для всіх без різниці пола" [3]).

Це зазначення в програмі радикалів жіночої рівноправности виправдувало надії галицьких жінок, що "дуже числили на ту партію", як признає Кобринська. Тому з тим більшим жалем згадує вона про те, як до жіночих починів відносився "Народ та його молоді адгеренти".

Коли "Діло" містило актуальні вістки про петицію українок до парляменту, відповідь для них від чешок, про участь їх у видавництві "Для глодних", коли пізніше "Товариство руских дам" зорганізувало фантову льотерію, що на неї складались жінки всіх партій — про те все "Народ" не вважав за відповідне навіть згадати". Зате, як Кобринська з докором завважує, "Народ" —

"Насамперед ударив поклони перед польськими патріотками, що це вони, як виразився, польські гроші обертають задля поратівлі руского народа. Хоч на інтерпеляцію одної русинки, звідки на Руси беруться польські гроші, котрі інтеліґентні польки так великодушно жертвують рускому голодному народові — редакція в переписці вкінці проговорилась, що частина тих грошей ішла й в... Познанщину".

Ці завваги Кобринської відносяться до статейки М. Павлика в 5 ч. "Народа" (1 березня 1890) п. н. Нужда в Галичині, де м. ін. сказано: "...Дуже це гарно від тих жінок з вищих станів, що признаються до простого народу та йдуть йому на поміч власне тоді, коли йому найгірше... Від руских же селян належатися їм буде тим більша вдяка, що то майже все польки і що то майже все польські гроші, до котрих Русини не мають найменшого права"...

---

[3]) о. Іван Озаркевич "Листи до друга", (стор. 6 - 12).

Цій статейці додала ще Кобринська наступний коментар:

"Тут сильно вражає нас, що "Народ" по такій похвалі полькам та поясненні рускому народові, як це він повинен бути вдячний, що вони якраз ідуть з поміччю тоді, коли йому того як найбільше потреба, ось що говорить про москвофілів, що оснували свій окремий комітет та старалися про дозвіл збирати в краю й декуди за границею складки задля допомоги галицьким селянам: "Ми певнісенькі, — каже "Народ" — що той однобічний руский голодовий комітет не буде зовсім справедливо роздавати зібраної ним запомоги, а буде обминати ті громади й тих громадян, що йому нелюбі, т. є що більше хиляться до народовців, або до кого. Бо як це гірка правда, а й світлий русин уміє вже й з найбільшого нещастя кувати для себе політичне ружіє". Дивно дуже, що "Народ" не добачив того оружжя також у поляків, що повинен з досвіду та многих фактів тактики з поляками знати, що вони звичайно милуються над руским народом лиш перед виборами, а в інших разах цілком не звертають уваги, якої й коли поратівлі він вимагав би" [4]).

Не менше вразило Кобринську промовчання "Народом" петиції українок. Замість неї появилась у числі 11, з 1 червня 1890 передовиця:

"Як у нас виховуються їмосцянки на їмосців і який хосен із них народові?", допис зі Станиславівщини, який підписала "Побратимка". У живій розповіді про брак освіти в попадянок авторка вбачає причину в заскорузлості поглядів на життя того середовища з "їмосцями" — гонительками правди й просвіти, що з їддю накидаються на співробітниць "Жіночого альманаху", бо для них "такі жінки — чума, виверти суспільности"... Хоч пробивається у статті Побратимки панівна думка, що єдиний вихід це організація освіти для дівчат, все таки поява тої статті в "Народі" якраз у час внесення петиції була на думку Кобринської "немов фактичний коментар, що де то такій "тьмі тьменній" до університетів"...

В наступному числі "Народа" найшлася стаття "В справі просвіти Русинок", яку написала "Селянка" як відповідь Побратимці (7 червня 1890, Бродський по-

---

[4]) Наша доля, 1893, стор. 4.

віт). Авторка глибше шукає причин і бачить їх у польонізаційному гнеті: "кожду дівчину попівську стараються родичі дати бодай на 2-3 роки до міської школи в надії, що там вже страх багато навчиться. Але яка там наука по тих польських школах — пожалься, Боже! Хоч тим дівчаткам і не хибне охоти до науки (бо річ доведена, що Русинки по міських школах пильніше вчаться ніж їх товаришки з іншої народности), але раз, що там подається їм наука зовсім не така, якої би треба для наших жінок — там їм ніхто не говорить про наш нарід, про його нужду, про хосенну поміч йому, там дитині затуманюють голову всякими Вандами та Соб'єскими, ще й навчиться дитина встидатися свого; а по друге, що хоч і доброго би чого вчили, то за коротко в школі дитина зістає. Отже дуже вже на часі було би обговорити цю справу, т. є. організацію бодай середньої освіти для Русинок, як обіцяла редакція "Народа" і ми би їй дуже були вдячні, якби не скінчилося лиш на обіцянці, і якби справді який хосен принесла порушена нею справа".

На цей заклик М. Павлик помістив власну статтю "В справі просвіти Русинок" в "Народі" 1 липня 1890. Тут уже не можна було поминути петиції Кобринської і Павликові "видиться, що Русинки повинні вхопитися за ту справу ціпше ніж досі, щоб здобути більше підписів бо їх є всего — 226 (коли тимчасом чеських — 4,812, а німецьких 3,644) та "конче розвити агітацію і між польками, жидівками і т. ін. женщинами, що живуть серед нас"... Опріч того Павлик радить духовенству оснувати на місце допомогового фонду вдів і сиріт — "фонди для образування попівен та вдовиць попівських", бо коли буде жінкам дозволена вища освіта, "тоді стане перед нами ще важніша справа: о чім нашим Русинкам ходити до гімназій та до університетів?" Закликаючи присилати підписи для петиції або до редакції "Народа", або на руки о. Івана Озаркевича Павлик додав на марґінесі: (а завважити треба, що нею найбільше займалася його донька, д. Н. Кобринська)...

Про ті завваження Павлика Кобринська писала, що "редакція "Народа" доторкнулась і справи петиції, наскільки можна обнижаючи її значення".

"Така очевидна нехіть пробивалась і в інших точках автора заміток в "Народі". Поминаючи цілком донеслість факту, що Русинки якраз подибались у парляменті з чешками й німками, підносить закиди, що се зробили вони самі, то чому не спільно з польками і жидівками?

"Народ" витикає Русинкам, що це вони не злучились з польками і жидівками, якби не знав, як в Галичині обходяться з Русинками будьтоби чимсь таким, що не існує в краю, та існування бідної Руси о скільки можна закривається перед Европою широкою криноліною вельможної історичної Польщі, як це раз удалось було небіщикові старому Страхопудові дуже удачно представити. Чи ж би справа жіноча мала бути щасливішою від інших справ у Галичині?... [5])

Скупість і тенденційність вісток в "Народі" про почини Н. Кобринської для українського жіночого руху були зрозумілі кожному, хто знав відношення до неї Павлика. Його особисто-інтимна невдача не послаблювала амбіцій Павлика виявляти власний вплив на рух, який Кобринська інспірувала. Автор "Ребенщукової Тетяни" почував себе покликаним не тільки стежити за проявами жіночого руху але й давати від себе напрямні.

Тому вже в 4-му числі "Народа" (з 15 лютня, 1890) помістив обширну та докладну критику "Першого вінка" п. н. "Перші ступні руско-українського жіноцтва", де популярним, приступним стилем розглядав вартість Альманаху для селянства, ідучи "від осіб і справ найближчих нашим селянкам, до осіб і справ чим раз дальших чи вищих від них". Прийнявши таку схему Павлик на першому місці розглянув статті своїх сестер, бо вони селянського роду. При тому мову Катрі Довбенчук називав найкращою й найнароднішою з усего, що в сій книжці написали галичанки, додавши: "І не диво, бо Довбенчучка сама мужичка і то навіть неписьменна: вона проказала те все братові". Після них дав Павлик місце "писателькам з вищого стану", що їх твори присвячені тематиці селянського й робітничого життя, подаючи докладно зміст та оцінку. Туди належать з галичанок: Ольга Левицька, Михайлина Рошкевич, Климентія Попович, Софія Окуневська, Олеся Бажанська,

[5]) Наша доля, 1893, стор. 5.

а з наддніпрянок Ганна Барвінок і Ольга Франко. Та в пропорції до цілості, на думку Павлика, тих творів за мало, бо "тільки одна третина всієї книжки". Олени Пчілки "Товаришки", що займають другу третину книжки, Павлика не вдоволили розтягліcтю і млявістю оповідання, що "не сягає ні в глибінь людської душі ні громадського життя". Зате оповідання Сидори Навроцької назвав найживішим і найнатуральнішим.

З черги доволі місця в статті віддав Павлик — Наталії Кобринській. Згадавши коротко про її оповідання ствердив, що "в Першому вінку сила Кобринської не в отсих оповіданнях, а в наукових річах за жіноцтво". З них за найцікавішу визнав "Руське жіноцтво в Галичині...", де "не забуто й за наші селянки". Розглянувши зміст статей Павлик дає загальну оцінку творчости Кобринської:

"Взагалі треба сказати, що з усіх австро-угорських Русинок Кобринська очевидячки найбільше знає про жіночу справу, тай досі для неї таки найбільше зробила. Вона задумала й "Перший вінок", увела його в нашу громаду переднім словом, прояснила бодай трохи долю галицько-руського жіноцтва і перша ясніше вказала, до чого йому йти. І в цілім "Вінку" праці Кобринської ведуть перед у думках за жіночу справу, і дають так толк усій книжці. Отим то й шкода велика, що більша половина тих праць, і то власне найважніших для жіночої справи, написана найнезрозуміліше на всю книжку. Мова Кобринської в наукових речах дуже тяжка, іде вона на чужий, головно польський лад, багато в ній чужих незрозумілих слів тай оборотів, через котрі маловченому тяжко дібратися до суті речі.

"У Кобринської взагалі та хиба, що вона мало звертає ваги на форму, котра особливо в мистецькім творі — добра його половина. У Кобринської ролю грають власне тільки думки, образи, факти. Та її письменницька праця вдвоє живіше будила б людей, якби їй ще так викінчена, мистецька форма. Як славно вона нпр. збиває осуд Г. Ц. на "Перший вінок"... — та яка й тут мова, який склад!

"Тимчасом, де як де, а в нас про жіночу справу треба писати як найзрозуміліше, бо й тут наша сила таки в робітничім жіноцтві, а зрештою наші Русинки з вищого стану загалом ще малописьменні. Тим то й не слід було, по нашому, набивати свої писання чужими, незрозумілими словами. От, хотьби й назва книжки — чи жіноцтво наше загалом зро-

зуміє, що воно таке, особливо, коли зважити, що та книжка названа "Перший вінок", а в передмові Кобринська каже про неї: "Так лети ж, наш соколику"?!!"...

Накінець Павлик радив жіноцтву, щоб не "розбігалося, як от члени станиславівського Т-ва, а чимраз більше горнулися до купи"; при тому найважливішу ролю приписує робітничому жіноцтву, яке "світлим Русинкам треба піднимати та пригортати до себе. Сим тілько й побідите!" впевняв Павлик.

В загальному треба признати, що помимо клясового підходу оцінка Павлика для більшости учасниць Альманаху, що походили "з вищого стану", була доволі прихильна. Найгостріша критика дісталася, окрім Олени Пчілки (якій Павлик відмовив поетичного таланту) — Наталії Кобринській. Коли відібрати літературному творові мистецьку вартість, а публіцистичному закинути незрозумілість, і неприступність, тоді небагато залишиться цінного.

Павлик закидував нечемність у виступах рецензента "Першого вінка" й редактора "Зорі", Григорія Цеглинського супроти — "нелюбих йому авторок".

Чи водночас критик "Першого вінка" й редактор "Народа", Михайло Павлик вважав власний виступ супроти... дами свого серця — лицарським? Про те важко дізнатись читаючи лист Павлика до Драгоманова з 28 березня 1890 р. з таким уступом:

"Взагалі з "Народом" та кумедна штука, що всі його хвалять, навіть запеклі моск., а противні йому поки-що тільки: Трильовський, Кобринська й Окуневський. Перший через мої політичні й непримирительні статті — навіть загрозив, що буде агітувати проти "Народа", — друга через те, що найшла в моїй оцінці "Вінка" дещо обидного (для себе) — розуміється, зовсім фальшиво толкуючи фразу, — а третий через те, що так хоче Кобринська й львівські народовці. Звісно, всі вони то вже звинялися передо мною за видумані собою дурниці, то ще певно будуть звинятися, та по такій дорозі нам не дійти до якоїнебудь згоди, як я це й казав недавно Кобринській". (Переписка, VI, 21).

Помимо впевнення Павлика — Кобринська не "звинялась". Хоч вона знала мотиви зачіпливої критики, але на помістила в "Народі" нічого з своїх писань аж до наступного з'їзду партії радикалів.

Може якраз тому Павлик дбав, щоб на сторінках "Народа", що став на той час за словами Франка взором найкращого часопису, доступного й цікавого так для освічених селян як і для інтеліґентів своїм добором тем, багатством і різноманітністю змісту, — появились також дописи жіночого пера й про жіночі справи. Про буковинське жіноцтво писала в 9 і 10 числах Євгенія Ярошинська, що мабуть перше своє оповідання п. н. "Борба і побіда" помістила в буковинській збірці "Зерна", яка вийшла під редакцією проф. Смаль-Стоцького в Чернівцях, 1888 р. Оповідання Михайлини Рошкевич про долю жінки збожеволілого вчителя п. н. "При звуках музики" (з датою Болехів, 19 березня, 1890) появилось у 18 ч. "Народа"; етнографічні матеріяли "Казка про горілку" помістила Ганка В., про "Жіночу долю в Скільських горах" писав В. Охримович, "Побратим" про "Відчит д. Нагірної в Рудні" при відкритті читальні, "В справі просвіти Русинок" (допис з Жидачева) і т. п.

Зате Кобринській довелось аж десять років пізніше друкувати свою написану в тому ж 1890 році новелю з жидівського життя маленького галицького містечка п. н. "Жидівська дитина", що появилась в Літературно-Науковому Вістнику в 1900 р.

Цей твір Кобринської визначається новими рисами, що вказують на шукання авторки свіжих засобів для вияву своїх творчих задумів. Лагідний гумор, тонке схоплення дитячої психології, вмілість користування засобами комізму без перебільшення й карикатури, живі розмови, суцільність композиції складаються на вдатний малюнок жидівського середовища з його типово галицькими рисами. Головна постать це 11-річна Гінда Розенталь з надзвичайно розвиненим змислом спекуляції. "В школі була завше першою, а в скупості переходила матір, що рада була з кожного крейцара зробити десять". Та її дитяча душа не була байдужа для забавок і солодощів, зокрема до дівочих уборів та прикрас. Звідсіль її душевні конфлікти, що після різних періпетій кінчились завжди "добрим ґешефтом", цебто

видані гроші повертались до неї з зарібком. Бо Гінда завжди воліла гроші ніж навіть найкращий їй до лиця капелюх.

З захопленням помістив цю новелю Михайло Грушевський на перших сторінках Літературно-Наукового Вістника, написавши водночас, що вона "визначається характерністю, прекрасною обсервацією жидівського життя й легким, симпатичним гумором". А й сучасному читачеві приємно познайомитись з резолютною й помисловою Гіндою та тим своєрідним кліматом галицького дрібномістечкового ґетта й ґешефтярської рідні, що її виростили. Ця гумористична новеля доказує теж, що творча уява Кобринської була відкрита вже тоді для сюжетів з психологічною проблематикою а не лише для тем суспільного життя зв'язаних з її громадською діяльністю.

Теофіль Окуневський

Пожвавлення громадсько-політичного життя на початку 1891 р. принесли нові вибори після передчасного розв'язання державної ради. "Народ" та створення "Українсько-Руської Радикальної Партії" казали сподіватися гострої опозиції до уряду. Бадені протидіяв при помочі тих народовців, що пішли на угоду з поляками. Вибори 2 березня дали угодовцям лише 7 мандатів, а вже 4 травня ц. р. намісник Бадені заявив українському духовенству в Калуші: "Сподзєвайцє сєн моєй помоци тилько втеди, єжелі випелніцє два варункі: єжелі бендзєцє вєрні династії пануйонцей нєтилько ґембом алє і чинем, а по друґє, єжелі пржестанєцє стараць сєн учиць розуму друґон старшон народовосць польскон"[6])...

[6]) "Галицька Русь", 7 червня 1891, ч. 43 (о. І. Озаркевич "Листи до друга").

Проти сваволі цього бутного шляхтича найвідважніше вестиме боротьбу посол галицького сойму — Теофіль Окуневський, що хоч симпатизував з радикалами, виступав незалежно. Нестерпний для Павлика зате цінений Драгомановим, з яким віддавна вів переписку[7]), він завжди респектував погляди Кобринської. Інтересну сильветку посла Теофіля Окуневського друкувала польська газета у Львові "Монітор" (1896 р.), де м. ін. сказано в сатиричному тоні:

"Великий вплив має на нього його кузинка, що ненавидить мужеський рід, п. Наталія Кобринська, яка для нього (Окуневського) є часом найвищим трибуналом" [8]).

Кобринська стояла по стороні радикалів, але не беззастережено. Вона критично дивилась на надмірне підкреслювання в їхній програмі — соціялізму, на занадто щире й довірливе братання з польськими соціялістами, що виявилось хочби після спільних 1-травневих маніфестацій у Львові участю радикалів з польськими соціялістами в обходах "конституції 3 мая"... Енергійно проти цього виступив був Павлик, що ще в минулому році обурюючись на польський шовінізм писав Драгоманову (27 травня, 1890): "Виходить, що нам таки організуватися осібно, тим я й хвалю Кобринську за те, що подала петицію жіночу до ради державної осібно від польок (котрі такої петиції й не подали)".

Правда, в "Народі" він не тільки не похвалив за те Кобринської, а ще й докоряв, чому українки виступили без польок і жидівок. Але в справі "3 травня" був завзято принциповий.

Не погоджувалась Кобринська на офіційний підхід радикалів до жіночого питання, яке звужувано до питання клясової нерівности. Таке насвітлення дав йому і Микола Ганкевич у брошурі "Про жіночу неволю в історичнім розвою", що друкувалась у червні 1891 р. як перший випуск Академічного Братства й була сконфіскована. Свої розважання на тему родини, подружжя, любови та визволення жінки М. Ганкевич завершив

---

7) М. Павлик видав цю обширну переписку М. Драгоманова з д-ром Т. Окуневським у Львові, 1905 р.

8) Стаття "Монітора" наведена в цілості в "Листах до друга" о. Івана Озаркевича (ч. 6, стор. 301 - 2).

пригадкою заяви Кляри Цеткін на міжнародному робітничому вічі в Парижі 1889: "Робітниці, що стремлять до соціяльної рівности, не сподіваються нічого для свого визволу з жіночого руху буржуазії, яка буцімто вступається за жіночі права... Робітниці наскрізь об тім переконані, що квестія еманципації жіночої не є ніяке питання *само для себе,* тільки, що це частина великого питання соціяльного"... Від себе М. Ганкевич кінчить: "До цих слів ми не маємо нічого додати". Зате до них додала Кобринська пригадку про використання й обезцінювання праці робітниць, які страйкують та домагаються рівної платні з робітниками, а в своїх змаганнях не завжди мають піддержку з боку робітничих організацій[9])...

Цю розвідку М. Ганкевича написану вже давніше Павлик відмовився помістити в "Народі", бо знайшов її написаною "розтріпано, нецензурно, а навіть цинічно".

А втім у "Народі" з 15 червня 1891 р.(ч. 10-12) вийнятково появилась наступна відозва п. н. "В справі жіночої петиції до ради державної":

"Землячки Галичини й Буковини! Маю честь пригадати Вам, що по поводу розвязання ради державної всі петиції мусять бути поновлені. То ж , коли й ми минувшого року, подавали до ради державної петицію про допуст (допущення) жінок до університетів, то треба би її тепер доконче поновити. Се вже зробили Німки, предкладаючи свою петицію 25 мая ц. р. Отже порадно було би, щоб Шановні Землячки над тим застановилися, скликали ширший круг жінок для ближчого порозуміння. Справа жіноча спільна всім жінкам, то й ми повинні підпирати кожну на тім полі прояву, без огляду на те, що тогідного року ми солідаризувалися з Чешками, а тепер з Німками, бо лиш спільними силами дійдемо до спільної цілі. Якби котра з Шановних Пань хотіла зо мною, яко ініціяторкою петиції тогідного року, порозумітися, то прошу адресувати: Наталія Кобринська в Болехові".

Були ще й інші важливі справи для яких Кобринська рішила скликати перше жіноче віче. Його підготовою зайнялась вона після повороту з прогульки "Бояна" на виставу до Праги.

---

[9]) Наша доля, 1893, стор. 10, 11.

В гарячі липневі дні відбувалася ця прогулька, що з нею зв'язувала Кобринська багато плянів, перш за все приглянутися досягненням чешок у близькій їй ділянці жіночого руху. Була це нагода познайомитися з діячками, взірцевими жіночими школами й уладженням початкуючого тоді дошкілля.

Помітне враження зробила на Кобринську визначна чеська письменниця й діячка Е. Красногорська — віку біля 40 років, бліда, слабої будови тіла, що не давала пізнати тієї енергії, якою визначалась її діяльність.

— А чи маєте ви в себе сильних і енергійних жінок? — було її перше питання, звернене до Кобринської. А в дальшій розмові відкрила галичанкам тайну своїх успіхів:

— "Ви — траґічні характери, до яких належить і наша Кароліна Свєтла, не посідаєте одного з найпевніших родів зброї — а тим є усмішка. Усміх усе вбиває. Я з усмішкою на устах іду до найбільшого противника нашої справи. З усміхом представляю йому цілу справу і мені рідко коли не вдалося довести до того, чого я хотіла, а майже ніколи не зазнала особистої обиди[10])...

Та що могла вдіяти й найчарівніша усмішка Кобринської з сервілізмом і лакейством сучасних їй галицьких діячів, для яких національні інтереси визначувала ґримаса Бадені, що на офіційній авдієнції смикав митрополита С. Сембратовича за волосся, наче б поклепував по голові свого нижчого урядовця!... Про те з обуренням писала тодішня "Галицька Русь".

Про поїздку до Праги написала Кобринська статтю п. н. "Спомини з прогульки до Праги", де, як подає Ом. Огоновський, "описує гостину Русинів у Чехах 1891 р." Стаття була друкована в "Зорі" того ж року на сторінках: 438-439, 455-456.

Вона тепер недоступна, то ж варто навести короткий спогад з "Листів до друга" (стор. 226) батька Кобринської:

"Гідна уваги є та обставина, що русини (без різниці партій) в числі близько 200 осіб з співочим товариством "Боян" удалися на виставу до Праги. В цілій Чехії вони були як

[10]) Жіноча доля, Коломия, 1930, ч. 4.

найбільш блискуче й з такими овaціями прийняті, які звичайно влаштовуються панyючим особам. Чехи заявили Русинам свою братню слав'янську симпатію, а все те викликало так у австрійського уряду як і в поляків велике занепокоєння й дало підставу призадуматись над состоянієм діл і експеріментів. Ближчих дотичних відомостей не наводжу, бо не маю наміру підносити якісь похвальні гимни, але згадав про те як доказ, що Русь живе й буде жити, а уряд з поляками, хоч і придусять тимчасово розвиток руського народу, то однакож вся їх робота єсть пуста — хотяй дуже злобна — бо кількамільоновий нарід не є так легко з світа згладити і Польщу в Галичині встановити" [11]).

Інший учасник прогульки називає[12]) цей тижневий побут українців у Чехії безперервним тріюмфальним походом. По всіх місцевостях, залізничих двірцях повівали українські прапори, делеґації з квітами вітали прибулих. На двірець у Празі прибули визначні достойники, а жіноцтво з діячкою Напрстковою у проводі вручило "прехороші китиці рож". Після привітальних промов перед двірцем дожидали на українських жінок "хорошіи карыты, которых повозчики убрани були в святочну одежу и мали при правом рамени привязани ленты въ народных краскахъ". В часі відвідин у музею фундації патріотичного подружжя Напрстків група українських жінок на чолі з Кобринською (м. ін. Герміна Шухевич, Євгенія Ярошинська э сестрою, І. Левакович) подарувала Напрстковій мистецький альбом з 15-им числом "Зорі", де були портрети обоїх Напрстків. Нераз почули українки ("майже всѣ наши женщини виступили в живописних народних строях" — пише М. Білоус на стор. 10) похвали чехів на свою адресу, як напр. вітав українців провідник сокільських організацій Червений:

"Ви можете гордитись вашими патріотичними жінками, що беруть повну участь у вашому національному змаганні й підбадьорують вас. Я п'ю на їх здоров'я!" [13]).

В часі тих величавих маніфестацій чесько-україн-

---

11) "Листи до друга", ч. VI, стор. 226.

12) "7 дней у Чехах", записки із подорожі на ювілейну виставку в Празі 1891 р., составил наочний свідок М. Білоус, Коломия, 1892, стор. 78. Черенками і накладом М. Білоуса.

13) Там же стор. 27.

Група учасників гостини в Празі 1891 р. в українських регіональних одягах. Вгорі посередині: провідник поїздки, проф. В. Шухевич; від нього праворуч: Наталя Кобринська, Євгенія Ярошинська (її сестра з-ліва на краю), ліворуч Герміна Шухевич; у першому ряді Кирило Трильовський (з палицею).

ської приязні Кобринська мала сприятливу нагоду затіснити свої взаємини з чеським жіноцтвом. Туди слід зарахувати появу творів Кобринської в чеських журналах.

Між учасниками прогульки найшлись дві молоді буковинки сестри Ярошинські, які приїхали з Чернівець до Львова в половині липня в товаристві Анни Павлик, що на той час перебувала в Чернівцях як вчителька робіт у жіночій школі. Вона й виготовила для них народні вбрання для виступу в Празі. "Здобула собі позицію тяжкою боротьбою, тай то в аристократії і властей м. ін. і у старости. (Крім того працює по панських домах, де її дуже люблять і боронять від обмов навіть "своїх" людей, що навіть знатися з нею не хотять). На Ярошинських, з котрих одна досить розумна і навіть пише, я переконався, яка безодня між нашими звичайними панночками і напр. сестрою; та не в тім горе, а в тім, що доочне переконався (цебто: в мене в хаті на розмовах молодих радикалів з Ярошинськими), що й наші молоді радикали ведуть з панночками по найбільшій часті найпустіші розмови, так що годі було слухати; з сестрою ж ніхто з них і не починав говорити". Це писав Павлик Драгоманову 18 липня 1891 р.

Зустріч Євгенії Ярошинської з Н. Кобринською підчас прогульки до Праги мала ще й той безпосередній вислід, що Ярошинська явилась на стрийському вічу.

Про організоване Кобринською перше віче українського жіноцтва, що рішено відбути в Стрию дня 1 вересня, 1891 р. була давніше вістка в "Ділі", натомість редакція "Народа" й цим разом промовчала. Зате напередодні віча в "Ділі" появилась стаття "Родина яко огнище національної свідомости, написано в день Успення св. Богородиці", де автор Олександер Барвінський кепкує собі "з жінок, яким захочується університетів та каже їм подивитись, яке мале число русинок ходить до шкіл виділових, тай до учительської семинарії... автор каже, що батьки дівчат, та що й вони самі воліють при меншій освіті посідати кілька тисяч"... На думку Кобринської ця стаття, що від неї "віє тяжким успенням духа й мертвотою" була очевидно написана

на те, щоб спаралізувати віче, т. є. смертю нашого полохливого жіноцтва, в якому почуття нових стремлінь щойно стали будитись... Якщо б жіноцтво лішше було розважило закиди автора, то й не дало би збитися з пантелику і в більшім числі прибуло б на віче"[14]).

Число приявних на вічу жінок доходило до 40. Отже кількісно збори не були імпозантні, хоч зважившн, що на першому З'їзді радикалів було ок. 30 учасників, то треба признати, що на це перше віче прибула значна кількість жінок, а до того деякі з них приїхали з різних сторін краю, а саме: з під Бродів, Бережан, з Коломийщини й Буковини. Це доказувало, за словами Кобринської, що явились на вічу "лиш ті жінки, що вийшли думкою поза круг домашніх зайнять і эрозуміли, що добро їх, як добро їх родин залежить від добра й щастя цілої суспільности, серед котрої живуть".

А втім кількість приявних на вічу була б доволі зросла, якби дозволено вступ... мужчинам, яких зібралося в той час багато з приводу вечорниць з танцями.

Для живішого відтворення кольоритного тла цього першого жіночого віча незвичайно придається наступне завваження самої ініціяторки зборів: "Тяжко було згодитися жінкам в Стрию на допущення до їх нарад мужчин, котрим у більшій часті ніколи й до голови не приходило жіноче питання та котрі хиба лиш раді були би нагоді посміятися з "дурних бабів"...

Для вияснення тієї негостинности організаторок віча Кобринська ще додала:

"Деякі мужчини, а іменно кореспондент "Діла", справедливо підносили закид, що їх виключено зі зборів. Але сталося це після сумного досвіду скликаючої збори, котра принціпіяльно ніколи не ізолювала жіночого питання від інших суспільних задач, а тим самим і від мужчин, чого найліпшим доказом є її внесок, щоб ухвалу збору віддати до розгляду й помочі рад провінціяльних, товариств зложених із самих мужчин. Та на жаль, визнати вже раз прилюдно треба, що у нас дуже маленько є мужчин, що відносяться до жіночого питання з яким небудь зрозумінням справи, а противно загал мужчин трактує змагання нашого жіноцтва якось насмішливо, а навіть з певного рода цинізмом, то ж

[14]) Наша доля, 1893, стор. 23 і наст.

не диво, що деякі жінки, котрі жертвуються для своєї ідеї морально й матеріяльно, мають право жадати від мужчин, щоб відносились до їх змагань принайменше з повагою... Не перечимо, що були панове, які вповні заслуговували на довіря жінок як др. Олесницький і інші поважні люде, як деякі академіки, але тяжко було робити різницю, одних впускати, а других ні, то ж згодженося одноголосно на те, щоб не впускати мужчин" [15]).

Емілія з Заревичів Смаль-Стоцька

Віче тривало близько дві години. Підчас нарад наспіли телеґрами: від Товариства "Січ" з Відня, від Климентії Попович - Боярської і Марії Вояковської (дружини проф. Мих. Грушевського). Крім того буковинські українки прислали заяву, що солідаризуються з нарадами збору. Цю заяву підписали: Емілія Смаль-Стоцька, Ольга Кобилянська, Ольга Устіянович, Мальвіна Паславська, Олена Дубецька, Марія Кучинська, Михайлина Михайчук, Мальвіна Жидачинська, Сидонія Зубик.

Програму віча охоплювали такі справи: відновлення петиції, відозва до всіх жінок Галичини й Буковини, дитячі захоронки, спільні кухні по селах, проєкт жіночого видавництва.

Хід нарад був поважний, логічний і послідовний, плян дбайливо продуманий та річево ведений умілою рукою Кобринської, яка й була душею зборів, як предсідниця віча. На секретарку обрано Євгенію Ярошинську.

Реферуючи потреби відновлення петиції про допущення жінок до університетів та відкриття жіночої ґімназії або доповнення т. зв. виділових шкіл навчання латинської й грецької мови, Кобринська подала до ві-

[15]) Народ, 24 жовтня 1891 (чч. 20, 21).

дома, "що петицію умотивовано поглядом на принціпіяльні точки жіночого питання, на економічні й просвітні вимоги, а також з натиском порушено чисто краєві відносини, а іменно згадано про недостаток промислового руху в краю, надмір конкуренток в заводах, до яких допущено в Австрії жінок. Далі піднесено факт, що австрійський уряд потребує жінок з університетськими студіями, а іменно лікарок, бо в б. р. міністерство внутрішних справ розписало конкурс на посаду лікарки в Босні"...

Одноголосно погодились приявні на поновлення петиції та на видання відозви до всіх жінок Галичини й Буковини без різниці народности й віри. У ній закликалось жінок тих країв, "щоб підпирали змагання руського жіноцтва", яке внесло вже раз петицію до державнок ради рівночасно з Чешками й Німками.

З черги виступила Кобринська з новими проєктами: організовання дитячих садків (захоронок) та спільних кухонь по селах. Ця новість серед галицьких українців була тут перший раз прилюдно порушена. Тому й викликала серед приявних жінок живе зацікавлення, що проявилось у дискусії.

Хід власних думок передала Кобринська в зладженому для преси звідомленні, з якого видно, що наперід старалася вона доказати потребу й необхідність захоронок (дитячих садків), вказуючи, що вони повстають найбільше там, де жінки найчастіше зайняті поза домашною працею, цебто між робітницями:

"У нас цю верству заступають переважно селянки, і кожна з нас знає, як тяжко приходиться нашій сестрі-селянці погодити роботу в полі з її домашніми обов'язками. Знаємо, як наші селянки мусять лишати маленьких дітей самих дома та йти в поле на роботу. Треба лиш переглянути часописи, щоб майже щоденно подибати факти, що десь діти лишені самі дома підпалили хату, обійстя, а нерідко з огнем пішло й ціле село, там десь знов дитина попарилася лишеним у хаті окропом і т. ін. Недавно подали часописи сензаційну відомість, що дитину обсіли й об'їли гусільниці. Правдоподібно мати лишила бідне дитя під межою, як то часто наші селянки роблять, не маючи старших дітей, котрі **замість ходити до школи,** мусять бавити й доглядати молодших дітей, котрим

часто переломлюють кості. По містах уже віддавна закладаються захоронки для вигоди жінок, які мусять іти на заробок, та на жаль, ці захоронки попадають в руки Єзуїтів і Єзуїток, що під покришкою гуманних змагань, криють грубо ретроградні цілі, яких також безперечно належать змагання до винародвлення нашого народа".

При тій нагоді почули приявні відомості про захоронки в Снятині, Гвіздці і деяких селах, де ведуться польонізаційні заходи; як доказ того прочитала Кобринська деякі листи в тій справі своїх помічниць.

Спільні кухні зв'язала Кобринська з економічно-емансипаційними змаганнями жіноцтва, бо вони улекшують жінкам вільну конкуренцію праці з мужчинами, звернувши при тому увагу на те, "як наш народ живе підчас тяжкої роботи в літі":

"...Нпр. в Коломийщині... селянки встають звичайно дуже рано, щоб обійти домашнє господарство. Коли всі домашні йдуть в поле, т. є чоловік, дорослі діти або слуга, беруть з собою лиш кусень сухого хліба. Газдиня варить страву, найчастіше пісний борщ з кулешею, або без кулеші до хліба, і виносить то своїм у поле около 10 години рано. В полі й сама лишається і робить з ними аж до вечора. В полудне їдять звичайно знов лиш сухий хліб. Ввечорі біжить газдиня скорше від усіх до хати, щоб знову зварити кулешу, пригріти ранішній борщ або втовчи саламаху. Це звичайна їх їда, коли робота ще не дуже прикра, бо коли дуже прикра, то жінки цілком не мають часу варити. Коли при тяжчій праці організм людський найбільше зуживається й ліпшого вимагає живлення, вони живуть майже виключно сухим хлібом з часником або огірками. В Стрийськім, де люде не мають стільки хліба, збувають час роботи переважно вівсяним, часто студеним чиром та сухою бульбою, також не раз студеною. Не треба казати, як таке життя руйнує сили усіх робітників, а переважно жінок, котрі в тридцятих роках являються пережитими та зів'ялими. А на все знайшлась би рада, бо в кожнім селі знайшовся б який невеличкий сільський фонд та хата, в котрій далось би положити більшу англійську кухню, найняти яку добру селянську кухарку або й більше (се залежало б від числа учасників), щоб через час роботи в полі варили їсти, і кожна жінка не потребувала б тратити час на вариво й ношення страви у поле, бо се міг би виконувати лиш один з робітників, що міг би принести їсти для певної групи працюючих, а не лиш для одної родини.

Розуміється, що та організація спершу принималась би лиш у тих, що живляться однаково бідно і через те не тратили б на спілці".

Щоб здійснювати задум Кобринської, жіноцтво постановило звернутися за поміччю до провінціяльних рад у краю та зацікавити тією ідеєю оба жіночі товариства, а головно впливати, щоб скрізь творились жіночі комітети для пропаганди серед народніх мас, а водночас влаштовувати на ту ціль грошеві збірки й складки для придбання фондів.

Про потребу жіночого видавництва говорила — Євгенія Ярошинська. Вона обстоювала видання другого жіночого альманаху на взір "Першого вінка". На те Кобринська заявила свою готовість "разом з Оленою Пчілкою взятися до літературної роботи около такого видання, але не візьме на себе грошевого накладу". Інше становище в справі нового видання зайняла Олеся Бажанська-Озаркевич: вона жадала, щоб це був періодичний альманах або газета.

Хоч Кобринська признавала потребу періодичного видавництва "для піднесення справи жіночої хочби для того, щоб ті справи не подавалися загалові перекручувані, як то тепер у нас буває", але живучи в Болехові не могла вести його редакції. Це й заявила вона на зборах. Рішено вибрати комітет для придбання фондів на новий альманах. До комітету вибрано: Рибакову, Олесницьку, Ілюкову, Бажанську-Озаркевич, Кобилянську і Ярошинську. Вибрані погодились, щоб усі датки, збирані ланцюховою п'ятковою системою (кожна з комітетових мала вибрати собі п'ять інших, а з тих знову кожна п'ять нових і т. д.), впливали на руки О. Бажанської-Озаркевич.

З інших приявних жінок на вічу за оживленням діяльности станиславівського товариства промовила Калинович, якій у відповідь Куровцева вияснила причину його бездіяльности: "Трудно вимагати багато від станиславівського товариства, доки до нього не буде вписуватися більше жінок, бо тепер воно має лиш 15 членок". Врешті Окуневська заявила, що в своїй околиці заложить комітет для творення захоронок і спільних кухонь...

Для переведення рішень віча вибрано Н. Кобринську на Галичину і Є. Ярошинську на Буковину. Вони мали що року виготовляти відозви до галицького й буковинського жіноцтва, слідкувати за розвитком проєктованих організацій і в тих справах заінтересовані жінки повинні до них звертатись.

Подяка Кобринської тим, що прибули на її заклик та признання для неї від приявних закінчили перше віче українського жіноцтва.

Іншого роду признанням для Кобринської було те, що після віча молодий поет Олександер Колесса вручив їй поему "Мрії", яку з датою 29 серпня, 1891 р. в Струтині Нижнім, — присвячено п. Наталії Кобринській. Не менш вимовний був зміст поеми в трьох частинах: про світ уяви, в якій живе молода дівчина, що для неї любовні мрії є всім змістом думок і почувань; після подружжя брутальна зустріч молодої жінки з дійсністю, що приносить гірке розчарування, з якого рятує новий любовник на місці ненависного чоловіка. Такий же шлях стелиться й перед дітьми:

Гарна доня підростає
в тому пеклі ніжна квітка...
І знов ясні, тихі мрії
в своїм серденьку леліє!

Третя частина "Мрій" відкриває інші картини: з утертої дороги

Сміла горстка відступила.
Із очей їх розум сяє,
на їх чолах волі сила,
на личеньку жар любови.
З уст дівочних рине слово,
що в посестрах думи родить,
серця їх огнем скородить,
нищить і до тла торощить
ту гробову ткань застою...
І стають вони до бою
за права всі свого роду,
за просвіту і свободу.
Спільні думи, спільні болі
за край рідний у неволі
в сильний гурт їх з'єднили...

— Гей, до нас, буйні вірлиці!
Гей, злучім ураз правиці!
Рівна грозить нам заглада,
Одна зоря перед нами:
в щастю новая родина —
вільна славна Україна!...[16])

Наглядна тенденція поеми, дата її написання — напередодні першого віча жіноцтва, врешті її присвята доказують, що молоді студенти - радикали високо цінили Кобринську та її ролю для духового відродження українського жіноцтва. А попри те, початкуючі письменники знаходили її поміч і піддержку.

Олександер Колесса

Автор поеми, молодий студент Олександер Колесса належав до тих немногих, що цікавились проявами жіночого руху. Вже давніше редакція "Народа" одержала його статтю про нову збірку поезій Уляни Кравченко "На новий шлях".

Там він м. ін. писав:

"Коли уявимо собі, в якій непроглядній пітьмі жило в нас до недавна жіноцтво, коли завважаємо, що більша часть батьків і чоловіків наших жінок і нині ще недалеко втікла від таких Шеховичів, що в "Ладі" виступали проти серіозної науки дівчат, коли порівняємо стан нашого жіночого шкільництва з освітою, яка подається дівчатам у школах хочби "варварської" Росії, коли побачимо, що й з тих шкіл жіночих, які нині існують, напр. зо шкіл виділових та учительських семінарій стало в нас жіноцтво тоді користати, коли економічна конечність викинула їх з тісного кружка родинного та казала їм наукою заробляти на кусник хліба, коли все те будемо мати в тямці, то з тим живішим інтересом повитаємо

[16]) З бібліотеки й архіву пані Христі Колесси-Ґерич в Торонті. Денис Лукіянович згадує про цю поему, як "ближче незнану". (op. cit. стор. 810). Лист Кобринської до Ол. Колесси (1910 р.) вказує, що вона була публікована.

такі появи, як Жіночий Альманах і поміщені там гарні наукові статті Н. Кобринської про жіноче питання, як розкинені по часописах поезії Юлії Шнайдер, Климентії Попович і др."

Статтю цю помістила редакція "Народа" в найближчому числі після стрийського віча (ч. 19, з 15-го вересня) замість допису про віче. Тому, хоч Кобринська не відмовляла вартости статті О. Колесси, але закинула редакції "Народа", що цю "розвідку витягнула аж тоді, коли жіноцтво жадало справоздання з віча". Опис віча, що зачинило двері навіть перед кореспондентами (бо не жінки!) подало "Діло" в ч. 187 1891 року. Одиноким упривілейованим другої половини людського роду — був приявний на вічу комісар уряду.

Звідомлення Кобринської про стрийське віче появилося в "Народі" щойно в числі з 24 жовтня, цебто після другого з'їзду радикалів, що відбувся у Львові в залі Народнього Дому від 3 - 5 жовтня. Приявна на тому з'їзді Кобринська зажадала, щоб для біжучих справ жіночого руху відкрито в "Народі" окрему рубрику. Схвалено запровадити рубрику "Жіноча справа". але вона мала бути нестала. Чому? Згідно з давнішим задумом Павлик мав уже зараз після радикального з'їзду готовий склад редакційної колєґії для жіночого часопису "Рівність",... отже стала жіноча рубрика не була конечною. Ні в одному ні в другому випадку не бралась до уваги участь Кобринської, а з'їзд постановив, що "редакцію "Народа" веде один редактор Михайло Павлик, який прибирає собі референтів до поодиноких рубрик". Позатим редакційні справи вирішував "комітет екзекутивний": Микола Ганкевич, Щасний Сельський, Остап Терлецький, д-р Микола Шухевич і Іван Франко.

Ще перед стрийським вічем, коли Кобринська задумала редаґувати другий жіночий альманах при співпраці Олени Пчілки, серед радикалів виринув проєкт жіночого часопису замість неперіодичних альманахів. Речницею того погляду була на вічу О. Бажанська-Озаркевич. Звідомлення в "Народі" так додатково цю справу вияснювало:

"Позаяк заєдно підноситься в часописах, що буцімто збо-

ри зле зробили, що не схвалили періодичного видавництва замість альманаха, мусимо пояснити, що збори цілком не противилися такому видавництву, і овшім уважали то за річ дуже потрібну для піднесення справи жіночої, хочби для того, щоб ті справи не подавалися загалові поперекручувані, як то тепер у нас буває. Ходило лиш про те, хто б занявся тим видавництвом, коли не можуть піднятися того жінки, які вже дали докази, що були би до того спосібні. Рішено отже, що не можна від загалу жадати складок на видавництво нове, яке під іншою редакцією не знати ще, якої було би стійности і запроєктовано, щоб ті пані, які вважаються до того спосібні, стали наперед видавати своїм коштом, як це зробили Наталія Кобринська й Олена Пчілка, на що схвалення зборів не треба".

Іван Франко

Для цього вияснення редакція "Народа" додала від себе: "Завважимо, що проте наше жіноцтво повинно передплачувати й розширяти жіночу газету, коли вона буде ким з жінок основана і, розуміється, відповідно ведена".

У найближчому числі "Народа" з 7 листопада 1891 року появилася в рубриці "Жіноча справа" стаття Івана Франка п. н. "Альманах чи газета?".

Для історії розвитку української жіночої преси це важний причинок, тому варто навести цю статтю з її аргументацією:

"Стрийське віче нашого жіноцтва розбурхало по трохи думку про жіночу справу в нашім краю. Між іншим дало воно притоку до досить оживленої дискусії в жіночих кружках на тему, що ліпше, чи видавати другий том альманаха з праць жіночих, в роді "Першого вінка", чи взятися до видавання газети, хочби на разі в скромнім об'ємі і з деякою підмогою мужчин? Хоч не спеціяліст у справі жіночій, я все

теки як журналіст позволю собі замітити, що по моїй думці газетина, що виходить раз у місяць по одному листкові друку, десять разів більше користи принесе для справи, ніж альманах з 30 аркушів. Альманах вийде раз на 5 або на 10 літ, розходиться дуже слабо, тай містити буде в собі статті або чисто теоретичні, далекі від сучасних, хвилевих інтересів нашого жіноцтва, або, коли схоче містити й такі статті, то вони перестаріються ще заки альманах вийде у світ. Одно, що в нім може мати більше значення, це белєтристика, ну, та белєтристика може найти місце і в газеті. Натомість газета подавати буде завсіди засвіжа статті про справи біжучі, хроніку жіночого руху в нас і в Европі, дописи з провінції, обговорення нових книжок і інтересних для нашого жіноцтва, і, коли б не подавала нічого більше, лиш те, але раз-у-раз, систематично, то вже зробила би дуже багато для розвою духового своїх читачок. Далі, газета має те до себе, що групує людей, громадить їх постійно довкола спільної роботи, будить і піддержує почуття товариське, котрого в галицьких жінок, навіть у найбільше розвинених, звичайно досить мало. Вкінці ще одно. Писати для альманаха не всяка зможе, там треба або таланту белєтристичного, або ширшого очитання, більшої вправи. Натомість до газети може придатну річ (допис, новинку, увагу до дискусії й т. ін.) написати не тільки кожда освічена жінка, але навіть письменна селянка, бо тут само життя найліпше диктує, що й як писати.

Невеличка поміч мужчин, хочби тільки з погляду на газетярську техніку, була би бодай зразу конче потрібна, але це не повинно зражувати наших поступових жінок. Навпаки, мені здається, що справа жіноча не стратила б, а виграла б навіть, коли би явно запрошено мужчин до співробітництва і поміщувано навіть голоси скептиків або й ворогів жіночого поступу до дискусії.

Що до кошту, то він був би значно менший від коштів альманаха. Нумер в половині об'єму "Народа", раз на місяць (20 гульд.) з розсилкою й адміністрацією (10 гульд.), це кошт річний 360 гульд., то значить, що при передплаті 2 гульд. в рік вистарчило би 180 - 200 передплатників, щоб покрити всі кошти, вчислюючи сюди навіть можливих пару конфіскат. А чи ж інтерес до справи жіночої мав би в нас бути такий малий, щоб жіноча газета не могла собі від першого разу здобути 200 передплатників? Не віриться якось.

Сих кілька слів подаю на увагу тим панам, нашим товаришкам, котрі раді би справу руского жіноцтва в Галичині посунути наперед.

Ів. Франко".

Було ясне, що нової газети не буде редагувати Кобринська. Проживаючи на провінції вона не мала змоги вести редакцію. Коли ж би вона, признаючи потребу часопису, зреклась свого впливу на нього, це могло б відбитись не тільки на її становищі дотеперішньої провідниці жіночого руху, але й пошкодити дальшому розвиткові того руху. Тому Кобринська схилялась до другого альманаха, хоч після досвіду з "Першим вінком" жадала від жінок збирання фондів. Денис Лукіянович, з яким помимо різниці віку Кобринська дружила від 1891 та часто вела щирі розмови (його призначала вона на життєписця й впорядчика своїх творів), впевняє, що в спорі "альманах чи часопис" Кобринська була готова на компроміси, якби її не відсунено від впливів, якби її участь у кермі нового видавництва була забезпечена [17]).

Але такого підходу не було. Проєкти виготовлялись без участи й відома Кобринської.

Щоб усунути Кобринську, треба було найти, хто міг би фірмувати газету, яку фактично могли б редагувати мужчини, але офіційно підписувала б редакцію жінка. Та справа не була легка.

Ще в половині липня писав Павлик до Драгоманова, що оповідання в чч. 13-18 "Народа" підписане криптонімом "Оксана" — "це есенція нашого теперішнього жіночого руху, чи радше найвищий ідал нашого поступового жіноцтва. Писала О. Бажанська, тепер Озаркевич, котра за мужем стала розумніша. Але й з того оповідання побачите, як далеко ще нашим жінкам до соціяльного розуміння життя" [18]).

У листі І. Франка до О. Пчілки з 30 вересня, 1801 кандидатура є вже виразно поставлена:

"Вельмишановна Пані
Ольга Петровна!

...Крім слів щирої подяки за всю Вашу добрість і щирість, оказану моїй сім'ї, я хотів би написати Вам ще про дві річи. Перша річ ось яка. Пані Олеся Озаркевич (Бажанська)

[17]) Денис Лукіянович: Наталія Озаркевич-Кобринська у своїх заповітах (Вістник, Львів, 1934).
[18]) Переписка, т. VI, стор. 224.

під впливом дискусії стрийського жіночого віча задумала розпочати з новим роком видавання раз в місяць невеличкої жіночої часописи. Вона певне швидко вдасться до Вас з просьбою запомагати її видання Вашою цінною працею літературною. Я не сумніваюсь, що Ви не відмовите їй своєї підмоги й заохоти. Вона несвідуща в журналістичному ділі й боїться різних страхів видимих і невидимих: зависти товаришок, насміхів з боку "поступовців" а ля Цеглинський, злоби з боку ретроградів і т. ін. Ми вже тут оба з Павликом силувалися вспокоювати її і додавати їй духа, та я думаю, що Ваше слово буде мати для неї далеко більшу ціну. А думка сама мені видається дуже щасливою тим більше, що видання другого тому альманаха, крім коштовности й малої покупности такої книжки, має ще й те недобре за собою, що в найліпшім разі буде тільки об'явом літературним, коли тимчасом газета самою своєю природою перетягає справу на поле роботи громадянської, стається осередком і виразом певного руху, зав'язком певної постійної організації, котрої іменно жіноцтву нашому найбільше треба"...[19]).

Олена Пчілка

Всупереч постановам стрийського віча Олена Пчілка вірила, що більшість жіноцтва на вічу в Стрию заявилась за часописом і приготовляла матеріяли для газети. Зрештою вічеве звідомлення в "Народі" давало деякі до того підстави, подаючи, що "запроєктовано, щоб ті пані, які вважаються до того спосібні, стали уперед видавати своїм коштом, як це зробили Н. Кобринська й О. Пчілка, на що схвалення збору не треба". З цього скористала редакція "Народу" й заохочувала до передплати нового часопису. Часопис мав носити

[19]) Червоний Шлях, Харків, 1923, травень.

назву "Рівність". Олена Пчілка виготовила програмову вступну статтю та прислала її додаючи список приєднаних співробітниць і співробітників. Була передбачена редакційна колегія в такому першорядному складі: І. Франко, М. Павлик, О. Маковей, В. Охримович, М. Ганкевич, Р. Яросевич, О. Колесса... Участь жінок мала бути помічна, до того принагідна, й недосвідна кількох авторок "Першого вінка", а попри них: Олени Пчілки, Дніпрової Чайки.

Поява "Рівности" мала доказати, що без Кобринської можна обійтись. А втім її авторитет показався настільки сильний, що остаточної згоди на фірмування часопису не дали ні Олеся Бажанська - Озаркевич ні Ольга Франко, бо це значило би виступити проти Кобринської. До того бажанням радикалів було зв'язати жіночий рух виразно з їхньою партією. На те не могли пристати жінки.

Так похоронено здоровий та близький здійснення задум періодичного жіночого часопису. Найбільше заважила тут недостача інтелектуальних сил серед галицького жіноцтва та відсунення від справи одинокої покликаної й обдарованої для того галичанки — Наталії Кобринської.

Денис Лукіянович впевняє, що Кобринська спротивилась часописові, бо "відчувала й розуміла, що розвідки та студії до книжки ліпше відповідали її нахилам і методам праці, ніж публіцистичні статті"[20]). Одначе її знамениті полемічні статті й фейлетони заперечують цьому.

Причину її спротиву слід бачити лише в тому, що їй не віддано достаточного впливу на часопис. Порозуміння, співпраця, доброзичливість могли багато наладнати. Замість них вийшло зневажливе нехтування. Горда й ніжна Кобринська болюче була ним діткнена. "...Вона сипала перлами свого знання, свого почуття, не жадаючи за це жадної заплати" — як схарактеризував її Теофіль Окуневський[21]). "Коли ж хто з окру-

[20]) "Н. Кобринська у своїх заповітах" (Вістник, 1934, стор. 809).

[21]) "Спомини про Неї", Львів, 1921 (Першому українському борцеві за права жінки).

женння не вмів або не хотів цього видіти й своїми грубими підозріннями доторкав її тонких душевних фібрів, то вона їжилася, ставала шорсткою і, на жаль, кидала всю роботу, до котрої забралась була в своїому високому пориві".

Спір за часопис приніс для Кобринської тим важчий удар, що походив від дотеперішніх однодумців і співробітниць "Першого вінка".

Похована "Рівність" відкрила розходження Кобринської з радикалами, яких вона досі вважала своїми союзниками.

Але радикальна партія знехтувавши Кобринською надіялась задержати в своїх руках провід жіночого руху.

Перед Кобринською на дальшому шляху громадської роботи росли нові труднощі і помножувалась скріплена опозиція.

IX.

На перехресті ідей і змагань

ВІДГУКИ СТРИЙСЬКОГО ВІЧА — РУХ ЖІНОЦТВА У ЛЬВОВІ — ПЕРЕД НОВИМ ВИДАВНИЦТВОМ — "ЯДЗЯ Й КАТРУСЯ" — ДВА НЕДРУКОВАНІ ОПОВІДАННЯ — ВІЛЬНА ЛЮБОВ — "НАША ДОЛЯ"

Свіжі іскри нових ідей, кинені на стрийському вічі тліли приховано й непомітно.

Хоч піднесені там важливі й невідкладні справи відбились відгомоном у пресі, але поки-що не зайняли уваги ширших кол жіноцвта. Ні дитячі садки, ні сільські кухні не викликали безпосередньо охоти діяння, творення можливостей для здійснювання поданих проєктів.

Українська преса угодовська й клерикальна: "Правда", "Посланник", "Діло", а за ним німецький "Vaterland" закинули жінкам, що відкликались до народніх рад на провінції замість самим узятись за діло. Таке пресове звідомлення назвала Кобринська "несумлінним перекручуванням", бо: "що іншого значить полишити комусь яку справу до перепровадження, а що інше завізвати помочі, і як на сей раз організацій, які тим сповняли би свою задачу, щоб розглядатись в умовинах народнього життя, а передовсім нашого простого люду. Тож ще раз скажемо, не поблудили так дуже жінки, коли гадали за поміччю тих організацій розпочати спільну акцію, вишукати способи й джерела, щоб прийти з поміччю нашому бідному робучому людові".

Також "Народ" до почину жіноцтва поставився холодно, назвавши його "капітуляцією й безсилістю". Тільки один з радикалів Кирило Трильовський виступив у "Хліборобі" як Клим Обух з обороною самої справи, назвавши її вельми практичною, хоч теж проти народніх рад.

Позатим світські угодовці вважали думку Кобринської нарочно поставленою "внескодателькою задля задокументування її демократизму".

Тому, коли "Посланник" внедовзі доніс, що о. Сілецький задумав оснувати дім сестер Служебниць у Жужелю, де вже закупив дім з огородом і кусень поля на цілі дитячого садка, могла Кобринська найти деяке вдоволення з того, що "наші йнакшої заспівали", думка дитячих садків видалась тепер "невисказано реальною й на часі"[1])...

Але Кобринська не тільки вказувала шлях, вона його й доказувала ділами. Згідно з постановою віча її внеску про відозву до всіх жінок у краю, щоб підпирали петицію українок у справі жіночої освіти, негайно виготовила вона й вислала таку відозву поза українськими редакціями також до деяких польських часописів у Львові й Кракові.

Цим разом і в "Народі" появилась вістка, що вибрані вічем пані Кобринська і Е. Ярошинська видали вже й опублікували в газетах ось яку відозву:

"Загально звісно, що минулого року Русинки, Чешки й Німки віденські подали були в однім часі петицію до Ради Державної о вступ жінкам до університетів, а також о отворення жіночих гімназій. Се хороший резульґат принесло Чешкам, бо дозволено їм вищу жіночу школу доповняти предметами гімназіяльних шкіл, що з часом надасть ученицям тої школи права мужеських гімназій. То ж коли розвязано Раду Державну, чешки здержалися поновляти петицію аж до часу, коли будуть мати готових до університету кандидаток. Зате зараз піднесли ту справу т. є. поновлення петиції віденські Німки, а з ними і Русинки в Стрию дня 1 вересня б. р. Русинки головно ставлять аргументом злі економічні відносини краю, надмір конкурентів у кожній галузі праці, до котрих у нас допущені жінки, як доказ — конечної потреби жінок лікарок у Австрії, підносять факт, що міністерство внутрішніх справ пошукувало лікарок для Босни за границею. Також звертають увагу, що при загальному домаганні утворення медичного факультету у Львові можна би заразом допустити жінок до університету львівського, бо на факультет медичний певно ходило би найбіль-

[1]) Н. Кобринська: Жіноча справа в Галичині, Наша доля, 1893.

ше жінок, звісно, проте не повинно їм бути заборонено вчитись і на інших виділах. На тих підставах жадають вступу для жінок до університетів і отворення хоть одної ґімназії або доповнення деяких теперішніх шкіл виділових для жінок предметами шкіл ґімназіяльних, бо маємо живі докази, що і з нашого краю жінки виїзджають для університетських студій за границю, переходять приватно середні школи й роблять мужеську матуру.

Здається, що нема жінки в краю, щоб не знала тих обставин і не узнавала потреби тих жадань. Тому просимо всіх жінок усіх народностей і вір в нашім краю, т. є. в Галичині й Буковині, щоб громадно попирали цю справу і також від себе подавали петиції, бо лиш спільними силами дійдемо до спільної цілі".

Тієї відозви не помістила ніодна польська газета. Тон першенства й ініціятиви українок у справі, про яку "нашим Зоськом в Ґаліції навет сєн нє сьніло" (як писали польські журналісти), не надавався для публікації. Польські газети й журнали промовчували прояви українського жіночого руху, а коли заходила потреба згадати їх, подавали їх на рахунок польок.

Не краще від поляків поступали українські новоерські посли, які одержали поновлену петицію Кобринської для зреферування в віденському парляменті. Страх перед Баденім переміг, ніхто з українських послів не зважився на те. Петицію українського жіноцтва референував у палаті послів дня 8 січня чеський посол, гр. Кавніц. Парлямент прийняв її й передав урядові для розгляду. Дотичну промову посла Кавніца Е. Ярошинська подала для поміщення у пресі, але щойно після "великих старань жіноцтва" "Діло" й "Буковина" до того "склонились". Статтю Е. Ярошинської п. н. Жіноча справа в раді державній, підписану Свідома Русинка — передрукував "Народ" 1 квітня 1892 р. Передаючи промову чеського посла на основі стенографічних протоколів, Ярошинська завважує:

"Жаль тілько, що жаден руський посол не обізнався, щоб спростувати референта в тій справі, ґр. Кавніца, котрий говорив про "галицькі й буковинські товариства жіночі", не згадуючи при тому, що то Русинки подали сю петицію. А Русини посли знали, що то говориться про петицію Русинок, бо засідало їх аж 2-ох у комісії петиційній"...

Подяку від українського жіноцтва для посла Кавніца з усіма підписами помістили чеські часописи ("Женьске Лісти", "Народні Лісти"...) Цей жест українок був подиктований, як писала Кобринська: *"так з належної подяки, як для задемонстрування руским віденським послам, котрих то властиво було обов'язком"*[2]).

Свою статтю Ярошинська закінчила докором українській пресі, яка нічим жіночій справі не помагає, що згодом підтвердила Кобринська, згадавши насміхи над стрийським жіноцтвом у "Правді".

Замітка Ярошинської дала Павликові привід до редакційного коментаря, де знову не обійшлось без полемічного вихвату під адресою Кобринської:

"Завважаємо, що нарікання Свідомої Русинки на руські газети зовсім неслушні, бо ті газети все таки друкують усе, що ім подають Русинки, котрі, бачиться, самі й обов'язані вести жіночу справу і в пресі. Тимчасом ми того не бачимо. От наприклад наш торішний з'їзд прийняв внесок д. Н. Кобринської отворити в "Народі" спеціяльну рубрику для справ жіночих і сама д. Кобринська обов'язалася вести ту рубрику в "Народі", а тимчасом доси не написала й стрічки, так, що тільки ціння стаття д. Ф. Прухнікової, не-Русинки, як так урятувала нашу ситуацію в тій справі. — Ред.".

У відповідь Кобринська спростувала в "Ділі", що вона започаткувала жіночу рубрику в "Народі" звідомленням про стрийське віче, але вести її не могла зобов'язатись, бо з'їзд ані не уповажнив її до того ані не вибрав до складу редакції, яка в тому випадку сама за те відповідає...

В тому ж числі "Народа" (7 квітня, 1892) появилося наступне оголошення:

"**Жіноче віче** відбудеться 10 апріля у Львові в великій ратушевій салі, скликане дд. Ф. Прухніковою і Ядв. Чайковською. На вічу будуть і руські реферати й промови, то-ж надіємося, що загостять на него й наші Русинки з провінції. Між справами, що мають бути порушені, є й допуст жінок до гімназій та університетів і про се обіцяла реферувати д. Н. Кобринська по руски".

Названі ініціяторки віча належали до львівської інтелектуальної еліти, що гуртувалася біля "Наукової

[2]) Наша доля, 1893, стор. 18.

читальні", яка створилася у Львові в половині 80-х років із поступових поляків, жидів та українських радикалів. Через кілька років був її головою Іван Франко. З часом переміг у ній дух польського шовінізму.

Не був це перший виступ львівського жіноцтва. Ще при кінці 1890 р. "Народ" гаряче закликав українське жіноцтво до участи в "народнім вічу" в справі загального й тайного голосування, назначеному на 14 грудня, та передрукував польську відозву "До наших женщин". Про цей перший крок львівських жінок пише Кобринська:

"Тут одна пані (спольщена жидівка) виголосила жалібним голосом нічого не значучу бесіду, щось про рівноправність жінок з мужчинами, д. Брайтер вчислив жіноцтво до інтеліґентного пролетаріяту і жадав тих самих для них прав в тайнім голосуванні, котре тій верстві людей належалось би, — на тім і скінчилося. Такий результат якраз противорічив шумній відозві комітету навіть до русинок уміщеній в "Народі", що будьтоби жінки здобуваються на **перший самостійний** крок у Галичині. Та сю будьтоби першу самостійну прояву всіми силами стала попирати редакція "Народа" додаючи єще зі своєї сторони, що той виступ жінок буде мати характер всенародний, а не тільки місцевий, та ще й робить уваги, що жіночу справу треба вважати "не національною, а інтернаціональною, міжнародною"... Но се шумно, як ми казали, заповіджене віче скінчилось на нічім, було може 16 жінок а між ними дві русинки. Проте відозва, котра після "Народа" мала ходити з рук до рук між польками, жидівками тай русинками, була лиш реклямою для **спольщення суспільности Галичини,** а "Народ", який докоряв русинкам за мале число підписів на першій петиції, а пізніше участь на жіночім вічу в Стрию, цілком не підносив далеко меншого числа жінок на спільнім вічу в справі тайного голосування"...[3])

Вдруге виступили польки на з'їзді соціяльно-демократичної партії у Львові в січні 1892 р. Але коли делегатка жіноцтва домагалась окремої жіночої організації, лідер партії Дашинський відкинув потребу незалежних жіночих організацій. Такий його погляд уділився "і нашим молодим радикалам", як зазважує Кобринська.

[3]) Наша доля, 1893, стор. 12.

На чергове віче 10 квітня прибуло тільки 5 українок. Кобринську запрошено до президії, а поруч Ядв. Чайковської секретарювала — Ольга Франко.

Реферуючи потребу петиції Чайковська згадала: "...Польки, про котрих іде слава, що вони дуже рухливі й бистроумні, — в тій справі далися, на жаль, випередити братнім народам... Русинки вже вислали петицію, а крім того торік устроїли в Стрию віче"...

І. Франко та його дружина Ольга

З черги промовляла Кобринська — по українському. Її цікаво опрацьований реферат про потребу середніх шкіл і університетів для жінок, в якому насвітлила основи т. зв. жіночого питання, його розвиток у світі та осяги українок у Галичині, — викликали загальне захоплення, що виявилось "рясними оплесками" приявних. Користаючи з викликаного враження Кобринська закінчила:

"Вношу проте, щоб усі жінки, котрі хотіли б зайнятись жіночою справою, без різниці народности й віри організували товариство для заложення приватної жіночої гімназії на взір чеського Т-ва "Мінерва", в той спосіб, як се просили в своїй петиції уряд Русинки, а іменно, щоб існуючу тепер 8-оклясову виділову жіночу школу, поступнево доповняти предметами гімназіяльних шкіл".

Цю реэолюцію одноголосно прийнято. До комітету, що мав старатись про заснування жіночої гімназії, вибрано з українок Н. Кобринську й Ольгу Франко. Зокрема Кобринську вибрано як делегатку на Конґрес до Відня. (О. Коренець, Вістник, 1930). Постановлено не-

гайно скликати наради комітету, але знову скінчилось на постанові. Голова комітету не зробпла того ні зараз ні пізніше.

Ще одна схвалена на вічі справа не діждалась здійснення, хоч клопотався за неї особисто Павлик як внескодавець. Схвалено видати всі вічеві реферати не тільки в польській мові, але, як цього бажав Павлик, і в українській. У тій цілі Павлик друкував деферати в "Народі" й відкладав набір для видання брошури. Тоді показалось, що немає кому покрити коштів. Кобринська так вияснила цю справу: "Русинкам здавалось достаточним, єсли така брошура вийде по польськи, тим більше, що польки їм сказали, що вони не беруть на себе видатків за брошуру руску. Томуто учасниці порадились, щоб видрукувати реферат в "Народі", а Кобринська хотіла з свого реферату, яко "найбільше обходячого Русинок", на свій кошт зробити окрему відбитку, на що однак редакція "Народа" з невияснених причин ніяким чином не хотіла погодитись"[4]).

Це тому, що Павлик завзявся видати польські реферати. Як завжди в фінансових труднощах, звернувся до Драгоманова:

"На жіночім вічу у Львові ухвалено на мій внесок видати для пропаганди справоздання з віча й по укр... Та, на лихо, Галичанкам і Франковій не можна витолкувати, що того вимагає їх амбіція як Русинок, перед Польками й Жидівками. Сама Кобринська не хоче тепер знати про відбитку й тільки пропонує відбити за її гроші її реферат... Та я не можу допустити до цего скандалу... Отже смію обернутися до Вас, а власне до Ваших дам, чи не моглиб дещо на це дати... Я просив Лесю і Вашу сестру — обіцяли, та тепер у нас зовсім перервані зносини... Я дуже радби, якби на сором Галичанкам було надруковано "коштом Українок". Правда, в самім тексті будуть помилки протів жіночої справи в Росії (в рефераті Чайковської), та зате брошура таки варта того, щоб її пустити"...[5])

На ці домагання Павлика відповів Драгоманів з Парижа 27 липня:

"Мої дами" зводяться на одну Людмилу, а в неї грошей нема. Я ж не дама, грошей тепер маю мало, та до того вва-

[4]) Наша доля, 1893, стор. 17.
[5]) Переписка М. Драгоманова з М. Павликом, т. VII, стор. 60 - 61.

жаю все, що напечатано досі в цій справі за дурниці, часто навіть скандальні, а надто в тому, що тичиться нашої України. Референтка не зна, що в Росії тепер зостались тільки одні жіночі вищі курси (бувші Бестужевські в Петербурзі) та що адвокатів-жінок у Росії нема й не було! Як же можна власне нам росіянам давати гроші на такі дурниці, коли так багато є куди потратити ті гроші на наглячі потреби? — Хай Ваші дами, котрі такого наговорили, й ухвалили видати брошуру, — її й оплачують!"...

Зрештою про прояви "жіночого руху" в "Народі" писав Драгоманів ще в січні (1892):

"Невже Ваша публіка не зна тих звичайних речей, які розказує в своїй статті Фел. Прухнікова? Або ж це така уступка "жіночій" науці як торішня беллетристика?"...

Які передчасні й позбавлені критицизму були захоплення Павлика львівським вічем, про те він міг сам небавом пересвідчитись. Петиції до парляменту не вислано, навіть польської брошури не видано, а комітет для створення жіночої гімназії — ні разу не зійшовся...

Тому українки звернулися до посла Теофіля Окуневського, щоб справу жіночої гімназії порушив у львівському соймі. Поставлений послом Окуневським внесок піддержали українські посли та польська лівиця. Підкреслюючи цей "поступ" з боку українських послів, про наслідки виступу Т. Окуневського перед соймом у жіночій справі Кобринська писала:

"Сей крок порушив знов живіше польок і жидівок, як і іншу напливову суспільність галицьку. Деякі провінціоналки стали слати адреси послові Окуневському, крім львовянок, котрі завважили, що проєкт "з невласцівих уст вишедл" і порушили думку внести від себе просто петицію до сейму на руку польського посла Романовича. Найважніше однак, що те спонукало д. Тредримірську, русинку з роду, але польського виховання пожертвувати 50,000, якщо сойм прийме внесок посла Окуневського"[6]).

З усіх сторін краю наспівали признання й вислови вдячности для посла Окуневського. Станиславів, де Товариство Руських Жінок оживило свою діяльність під проводом голови Мандачевської, прислав за старанням Ольги Рошкевич-Озаркевич і Теклі Навроцької — 119 підписів (з чого 77 польок та іншої напливової народ-

[6]) Наша доля, 1893, стор. 17.

ности). З Коломиї прийшло 60 підписів, з Буковини 30[7])...

А й в самому Львові українки заметушились. Задумано створити нову жіночу організацію "Клюб Русинок", що в майбутньому вніс стільки творчої праці в український жіночий рух. При його підготові найбільше ініціятиви виявили Герміна Шухевич, Ольга Франко, Ірина Гарасимович...

Ще заки остаточно сформувався (в лютому, 1893) "Клюб Русинок", ініціятивна група жінок Львова й околиць виступила в пресі з зазивом до жіноцтва, щоб збирати фонди на поставлення пам'ятника Т. Шевченкові. Проєктовано базар і фантову льотерію, на які зложились би вишивки та інші предмети селянських та міщанських дівчат, яких "малі уставочки, ковнірчики, пояси, запаски, ґердани і прочі їх роботи оціниться і навіть вище ніж наші світові роботи, і лепта їх буде стократно більша ніж наша". Зібрані роботи мали бути передані "новозав'язуючомуся Клюбові Русинок у Львові". Льотерії чи базар мали бути устроєні перед різдвяними святами, коли найбільше розходиться дарунків. "Ми мали би те вдоволення, що перший гріш на здвигнення пам'ятника українському Кобзареві, котрий так чудово виспівав долю дівочу, поплив з наших рук". Так кінчиться відозва, яку підписала Ірина Гарасимовичівна в Яворові під Львовом[8]).

З признанням поручала цей проєкт жіночими працями поставити пам'ятник Т. Шевченкові Кобринська: "Дійсно ми дуже вдячні Орисі Гарасимовичівній, що вона зуміла так хорошо й практично використати наклін наших жінок до ручних робіт, котрий в многих разах виходить хиба лиш зо стратою часу"...

Попри участь в громадському житті не присипляла Кобринська найближчої їй справи — нового видавництва. Від стрийського віча минув уже рік, після невдачі з "Рівністю" затихли всякі проєкти жіночої газети з боку радикалів. Тоді Кобринська нав'язуючи до постанов стрийського віча виготовила "Відозву до Русинок Га-

---

7) Там же, стор. 91.
8) "Народ", ч. 11, 12, з 10 червня 1892.

личини і Буковини" в справі збирання фондів на видавництво. Відозву помістили "Діло", "Галицька Русь" і "Народ". На вступі пригадано постанову віча видати другий Альманах та вибір комітету для збирання фондів п'ятковою системою:

"...Та цей проєкт не міг увійти в життя, позаяк рознеслась була широко вість про видавництво жіночої газети, котра в короткім часі по вічу мала зачати виходити. Коли однак дотепер газета не появилась, уважаємо нашим обов'язком приступити до виконання ухвал віча.

Взиваємо проте й просимо вибраних до того вічем комітетових пань як усіх других прихильниць жіночої справи, щоб згаданим способом старалися приспорити потрібних на видавництво фондів.

Від зібраної суми буде залежати розмір видавництва Не зашкодить і тепер запримітити, що замість одної великої книги, як був перший Альманах, могли би виходити менші, але частіше, книжечки не дорожчі над 50 кр., котрі при відповіднім числі набуваючих могли би в певнім означенім часі появлятися, як також, що ми не обмежились би як у першому Альманаху, лиш на творах жіночих, а рівно були би пожадані твори мужчин, що відносяться до жіночої справи.

Залежати все буде проте від волі й енергії наших жінок. Початок уже зроблений, позаяк одна з вічевих пань призбирала вже невеличку сумку. Також віднеслись би ми до учасниць прогульки до Праги, аби полишених від ленти кілька надцять злр., котрі однак не вистарчали на альбом для чешок, схотіли обернути на задумане жіноче видавництво.

То ж гадаємо, що кожна жінка, котрої вимоги духа виходять поза об'єм щоденних домашніх зайнять, не відмовить нам своєї помочі. Справа жіноча з кожним днем набирає більше сили й значення у всіх майже краях Европи, то, коли тота іскра і в нас затліла, не даймо їй загаснути, не вбиваймо її нашою байдужністю і часто нічим неоправданою нехіттю! У нас нема меценатів як у інших народів, хайже на видавництво жіноче зложаться жінки цілого краю і дадуть тим доказ, що є здібні до ширшої між собою організації й солідарности.

Грошеві датки галичанки зволять ласкаво присилати на руки Наталії Кобринської (п. Болехів), а буковинки на руки Євгенії Ярошинської (Брідок б. Вікна, Буковина). Справоздання з надісланих датків буде в відповіднім часі подане до публичної відомості, коли б однак жадною мірою зібрана сума грошей не могла покрити видатків видавництва, то

обернеться вона на пам'ятник Т. Шевченка. Референтки жіночого віча в Стрию: Наталія Кобринська і Євгенія Ярошинська". ("Народ", 1 жовтня, 1892).

На цей заклик складались грошеві пожертви в коронах і крейцарах у цілому краю. У збірковій акції вели перед: Ольга Шухевичівна з Тишковець, Євгенія Рибакова з Утіхович, Марія Реваковичівна з Козьови, Володимира Лисинецька, Орися Гарасимовичівна з Янова, Омеля Хомиківна з Бережан, Амврозія Левицька, Ганна Данилевичева, Євгенія Ярошинська, Ольга Кобилянська, Марія Матковська з Черновець, Марія Олесницька зо Стрия, Клим. Боярська, М. Куровцева з Калуша, Марія Вояковська...[9])

А втім не легка була справа редакції, добору співробітниць та співробітників. Між Н. Кобринською та Оленою Пчілкою лягла тінь нездійсненої "Рівности". Віддалювалась від громадської праці Уляна Кравченко через удари й розчарування та особисту родинну траґедію. Інші учасниці "Першого вінка" теж небагато подавали надій.

Ольга Кобилянська

Зате Кобринська могла надіятись на поміч Ольги Кобилянської, що в тому часі була під сильним її впливом й "дуже захоплювалась ідеєю жіночого руху", як писала Леся Українка. Бо зі знакомством Софії Окуневської й Н. Кобринської, що приїздили на літо до Кімполюнґу відкрився для неї — "інший світ": "Між нами нав'язались такі гарні й приятельські відносини, що тривали роками, як може рідко між жінками. Їм обом звірилась я зі своєю тайною..." згадувала Кобилянська з перспективи сорокліття своєї творчости[10]).

[9]) Наша доля, 1893, стор. 93 і наст.

[10]) О. Кобилянська: Автобіографія, з датою: Чернівці березень 1927. (Ювілейне видання "Людини", Харків).

(Благословенна приязнь, що зродила Царівну, Людину, Природу, Некультурну, Ніобу, Мелянхолійний вальс...!)

Натомість вигляди на участь радикалів в проєктованому видавництві в найближчому часі змаліють. На тлі появи автобіографії Кобринської в "Зорі" виринули нові розбіжності з радикалами.

Тимчасом редактор "Зорі" Василь Лукич (Володимир Левицький, колишній мешканець Болехова) у початкових числах з р. 1892 радо помістив перероблене й викінчене в 1892 р., обширне оповідання Н. Кобринської п. н. "Ядзя й Катруся".

Окреме місце присвятив професор львівського університету, о. Омелян Огоновський в своїй, також на той час друкованій у "Зорі" "Історії літератури рускої" — Наталії Кобринській, першій визначній зпоміж галичанок письменниці[11]).

Там згадано про її лист до Ом. Огоновського, в якому "каже Кобринська, що в оповіданні "Ядзя й Катруся" зобразила вона відносини двора до села, так улюблену тепер тему польських письменників, — відносини до мужчин панночки й простої дівчини, та що вона хотіла найпаче показати, що економічній нужді мужика не поможуть ніякі філянтропійні подвиги, котрі являються просто іронією". (Стор. 1301).

Для здійснення свого задуму Кобринська протиставила дві еґзистенції представниць окремих середовищ: Ядзі (Ядвіґи) доньки дідичів та селянської сироти, Катрусі. Обі вони виростали в тому самому покутському селі.

"Коли Ядзя проживала мов вазонова квітка, переношена з покою до покою, від вікна до вікна, залежна від догляду надмірно дбайливої руки, — Катруся як дика хопта росла власним промислом і власними силами" [12]).

Траплялись рідкі моменти, коли вони з собою зустрічались.

---

[11]) Історія літератури рускої, Львів, 1893 р., ч. III, стор. 1263 - 1304.

[12]) Цитати "Ядзі і Катрусі" з видання "Українсько-руської видавничої спілки", Львів, 1904 (стор. 1 - 94).

Знакомство пішло з того, що мама Катрусі кормила Ядзю. Коли ж дівчинка підросла й тужила за дитячим товариством, старша на два роки Катруся прибігала до двора на забаву. Раз дідичка завважила, як Катруся побивала Ядзю. Тоді мужицьку дитину покарано й прогнано з двора.

Катруся після смерти мами зростала в наймах у чужих людей. Зате підростаючу панночку пильно бережено, щоб не "сходитись э простим народом".

Так різно виховались два відмінні типи дівчат.

Бони й ґувернантки, фортепіян і французькі книжки ("з позазначуваними картками, котрі мати не позволяла їй читати") творили приписову едукацію Ядзі, що своєю вродою вславилась на цілу околицю. А в добірному вантажі виховних конвенансів центральне місце займав "кандидат до руки", що ним міг бути лише блакитнокровний шляхтич. Але такий шукав звичайно майна, якого Ядзі до всіх її прикмет якраз не доставало. Тому надійний жених найшовши більше придане, оженився з багатшою, а Ядзя:

"цілими годинами укладала волосся, обсипувала мяким, делікатним порошком і без того біле й гарне лице, примірювала сукні, чистила й формувала ніхті. Але коли по скінченні тоалєти стала при зеркалі, то її дрібні уста складались мимоволі до гіркого усміху, бо кого мали вражати ті гарні очі, кого чарувати гарна постать, коли в цілій околиці не було ні одного відповідного конкурента до її руки".

Не помогли й виїзди на львівські балі. Після повороту Ядзя в безруху й апатії ниділа й хворіла, а освідчини лікаря, що, хоч гарний, та не шляхоцького роду, зустріла гістеричним плачем і спаэмами.

Одиноку розраду принесли — жіночі робітки, що стали "найщирішими товаришками її сумних хвиль і сердечної тоски". Згодом участь у добродійних комітетах внесла деякий новий зміст у цю безнадійну веґетацію. А навіть роздаючи ліки для хворих у селі — Ядзя ввійшла в ролю "добродійки свого села"...

"Сі свіжі взаємини займали Ядзю якийсь час, але не були в силі розбудити потухаючої енергії духа. Тихий, одностайний смуток заляг її душу, що відбивалося на засмученім лиці і задумчивих синіх очах. Її рухи були повільні

і рідко коли заблукав усміх на її гарних поблідлих устах. Час сходив сумно і одностайно. Зима була найсумнішою для неї порою, а особливо підчас мясниць. Коли світ веселився й бавився, вона лиш ковтала сльози, переглядаючи в часописах описи великих балів, обідів і дамських строїв. В тій гучній порі року для других Ядзі лишились тихі прогульки з матірю на свіжім сільськім воздусі задля більшого руху, якого її молодий організм доконче вимагав".

В часі одного такого зимового проходу зайшла до вбогої хати, де лежала хвора жінка й бавилось троє занедбаних дітей. Не легко було Ядзі пізнати свою колишню товаришку дитячих забав, якої відтоді не бачила.

А Катруся виросла на гарну й веселу дівчину: "Мала міцний високий стан, чорне як вуголь волосся й тонкі брови над чорними блискучими очима; кругле смугляве лице аж пашіло здоров'ям, а повні здорові губи червонілись гейби в осені калина. Коли бувало в неділю вбереться й стане на воротах, то всі парубки, що йдуть вулицею, ззираються на неї, а як її який зачепить, то вона так голосно й дрібонько сміється, якби горохом в решеті котив".

Але війтів син, з яким сходилась вечорами, висватав багачку. Тоді горда дівчина виїхала з тюютнниками на Буковину, де вирізнялась від цілого гурту своєю веселістю, красою й моторністю. Вернувшись із заробітків — вийшла заміж за скромного парубка Максима та стала запопадливою хазяйкою. По кількох роках Максим помер, а Катруся з трьома діточками боролась з нуждою.

"За Катрусю знали в селі, що вона робуча жінка, що ніщо їй у руках не кисне, тож за якийсь час сватав її вдовець із двома дітьми. — Отсе мала би розум стільки дітей до купи зводити, або я не варта ще парубка? — говорила вона. Сватав її й парубок, але й його не хотіла. Його звали мулом, бо раз на ярмарку купив був мула замість коня, тож Катруся кепкувала собі, що вона хотіла б їздити кіньми, а мулами не хоче. Воліла отже сама до якогось часу бідувати, хоч як їй гірко було, доки Бог не наверне такого, як сама хоче".

Коли видужала завдяки лікам Ядзі, наймила поле і працювала за двоїх в надії на врожай. Всю працю зни-

щила градова туча. Замість сподіваного дорібку — прийшли злидні.

Тоді рознеслось по селі, що двір готує поміч. З небувалою енергією Ядзя організувала збірки в цілому повіті.

Катруся, що "ніколи не чекала ласки", тим разом надіялась, що "може й її пани чимось порятують"...

Врешті скликано людей до двора. Кожному виділено малу мірку збіжжя й десять крейцарів.

— *Се так з тим, як без того!* — вихопився голос розчарованої Катрусі.

Такий щирий виклик дав привід жалітись Ядзі на *"зухвальство і невдячність* простого *люду"*, що й було предметом довгих розмов у дворі.

Останній філянтропійний подвиг Ядзі знайшов їй чоловіка: зубожілого але правдивого шляхтича. І хоч неохоче годилась вийти за нього заміж, все таки відбулось гучне весілля, на яке збіглися всі мешканці села.

Не було між ними Катрусі, не повернулась ще з Буковини, куди вибралась з найменшою дитиною на роботу біля тютюну. Люди розповідали, що "вона там таке саме виробляє, як виробляла дівкою, видко, що її натура не покидала її".

На тлі цих двох історій життя — Кобринська схопила заникаючий тип вчорашньої жінки, Ядзі: слабої, безпомічної, безпорадної, наскрізь пассивної, якої доля залежить від щасливого заміжжя, коли буде за неї дбати й журитись — чоловік. Їй протиставлено селянку Катрусю, що сама творить свідомо своє життя й бадьоро бере керму долі у власні руки. Катруся в оповіданні Кобринської репрезентує новітній тип жінки: активний, самостійний, суворий і творчий, свідомий своєї волі.

Критики закидали Кобринській слабу композиційну пов'язаність двох паралельних історій, але підносили вірну обсервацію, прекрасне знання сільського життя та мистецькі побутові картини. Особливо майстерно вийшли з під пера Кобринської збірні сцени: її гурт рухливий, барвистий, мінливий, повний життя й витриманий у настрої.

Тому о. Омелян Огоновський, що з усіх творів Ко-

бринської на першому місці ставив "Ядзю й Катрусю", заключив, що "Кобринській писати не образки з життя з прикметами радикалізму, а картини етнографічні з побуту нашого мужицтва".

Не згадав Огоновський про два інші оповідання, написані в 1892 р., але друковані аж у 1904: "Перша учителька" та "Liebesahnung"("Любовні передчуття").

Проблема дошкілля для української дітвори так живо й уперто займала увагу Кобринської, що цю ідею втілила вона в літературну форму. Оповідання "Перша учителька", можна вважати вдатною ілюстрацією сільського "дитячого садка", який може вести второпна селянка. Такою є в оповіданні Тетяна — ідеальна няня, знаменита розповідачка й зразкова виховниця. Таке враження залишає в читача "ся пятьдесятилітня жінка невеличкого росту, в синій спідниці, білій сорочці, червоній хустці з довгими тороками й густими рядами ціток на шиї, від яких відбивало гарно її смагле лице з палаючими очима". Під її опікою діти провели чудове літнє пообіддя серед природи, а ввечорі "смачно заснули, та у сні роїлись їм по головках ліси, цвіти, сіножаті, сиві зазулі, чорти, козаки, татари та людська недоля"... Гарні описи природи, рвучка фабула, жива реакція дітей на все, що бачили й чули в городі, в селі, в ліску, свіжі народні казки, повіря, пісні, пластична постать Тетяни — ось прикмети "Першої вчительки".

Не без дотепу передала Кобринська в нарисі "Liebesahnung" неясний для самого героя молодого студентика Дениса його душевний стан у шуканні ідеалу вимріяної дівчини з образа, що висів на стіні його бідненької студентської кімнатки й мав підпис: "Liebesahnung". Це муселa б бути обов'язково "золотоволоса з голубими очима". Шукав її скрізь, а кожна з'ява здавалась невловима. Аж вертаючись на вакації до села та мріючи в поїзді про знайому золотокосу Ганю зустрівся віч-на-віч зо своїм "ідеалом"; до його купе ввійшла блондинка з образа. На одній станції присівся до неї знакомий молодець. Коли запала ніч, студент Денис піддався мріям... Йому ввижаються лови, він зо стрільбою на плечах вслухується в шепіт вітру й лящання со-

ловейка... Врешті опам'ятався, що він у вагоні: "то не соловейко, але сердечні поцілунки двоїх молодих людей".

Даючи оцінку літературної творчости Наталі Кобринської на підставі її друкованих творів, о. Омелян Огоновський навів зладжену для нього автобіографію Кобринської, назвавши її "щирою сповіддю про її просвітні змагання і про її відносини до радикальної партії в Галичині" (стор. 1274). З неї видно, що Кобринська розчарувалася на наших молодечих соціялістах:

о. Омелян Огоновський

"Їх тактика вишукувати й кидати просто людям у очі некучі факти зле на мене впливала. З книжок, які я читала, випливала на перший плян толєранція, а це якраз бризгало нетерпимістю від молодих реформаторів. Найбільше разило мене аплікування тої засади до родинних відносин. Сини дивилися на батьків як на експлуататорів народу, а з другого боку вимагали великого накладу на своє образування. Наше жіноцтво вважалося одною здегенерованою, темнішою від мужицтва масою, але коли з одної сторони так гостро критикувалося, з другої забирано тому жіноцтву всі матеріяльні средства на користь другого пола".

При тому Огоновський подав уривок листу Кобринської до нього з дня 14 листопада 1890 р.:

"Цікаві може будуть для Вас мої відносини до радикалів. З моїх розвідок, а особливо з мого реферату на загальнім жіночім вічу у Львові (10 квітня 1892) можна завважити, що годжуся з ними, що форма індивідуальна уступає й мусить уступити формі колєктивній, але в інших річах сильно з ними ріжнюся. Найліпшим доказом "вільна любов". Радикали ставлять її яко може одиноку ціль жіночої еманципації, коли я ніколи того питання не підношу, а перше хотіла б виборoти економічну незалежність жінки від мужчини, і по

мойому, говорити тепер жінці про вільну любов, значить еще більше її понизити і зробити іграшкою мужчини, — то ж коли моя еманципація підность жінок науки й праці, їх — передусім кокети й упавші індивідуа". (Стор. 1270).

А втім Кобринська дуже куртуазійно згадала про Франка, Драгоманова, Терлецького, про їхній вплив на неї, а навіть про Павлика як автора "Ребенщукової Тетяни".

Все ж таки Павлик прочитавши 4 число "Зорі" розлютився: "Кобринська різнула нас у "Зорі" за "вільну любов" — гірш усяких прокурорів"[13]). Став негайно переконувати Франка, Яросевича й др., що треба дати їй належну відсіч та післав до редакції "Зорі" спростування. З ним Павликові не пощастило. Не тільки Вол. Левицький відкинув спростування, але й Франко писав з Відня, щоб залишити реванші, бо Кобринська може доказати правдивість своїх слів про радикалів цитатами з їхніх (Павлика і Ганкевича) писань. Огірчений Павлик скаржився на Франка Драгоманову:

"Не радить рушати справи й в "Народі". А 2 неділі передтим, сам радив іти в "Зорю", сам дописав досить різкий додаток про саму Кобринську і радив друкувати статейку г "Народі". Я остаточно не схотів, а поправки в "Зорю" очистив від усяких особистих нападів на Кобринську. І так Кобринська зо своїми бріхнями торжествує між іншим і через те, що Франкові байдужа честь товаришів. Бог з ними!" (Коломия, 10 квітня 1893).

Мабуть забув Павлик про осторогу Драгоманова перед "птахами". Драгоманів рідко відповідав на всі жіночі алярми Павлика, але після появи в "Народі" статті Павлика про "Крайцерівську Сонату" Толстого — сам вийнятково обширно зупинився над тим питанням вважаючи "просто шкідливими" натяки про вільну любов:

"Так написані ці натяки... можуть... ще гірше збивати з толку зелену молодь і поновляти в Галичині найгірші боки російської "нігільятини", навіть не нігілізму. Таким фігурам, які вгодно було вибрати Толстому, щоб на них сокрушити шлюб, — вільна любов також мало поможе як і манастир. А взагалі вільна любов справа така ж трудна, як і моногамія, — і з нею треба бути дуже обережним. Обороняйте

[13]) Лист до Драгоманова з березня 1893 р.

право жінок на освіту, на працю, на ролю в громадському житті, розширяйте право розводу, — але стережіться проповідувати вільну любов "як у птахів", — бо й у птахів по більшій часті моногамія існує, поки виростуть діти, а в людей же дитина росте 20 р...

Дальші міркування про власний приклад та про історію подружньої драми шефа бельґійського соціялістичного руху Де Папе, що теоретично визнаючи "вільну любов" — стрілив у коханця своєї жінки, Драгоманів закінчив:

"Воля — волею, та треба ж якої небудь конституції й на вольність у любові, як і на вольність у громаді, а liberum veto не годиться ні тут ні там. Правда, в ділах любови важко написати конституцію, а ще важче боронити її судом, — але все таки вона мусить бути вироблена й боронена культурою, — котра знатиме й егоїзм і альтруїзм, й рефлекси вольности й рефлекси задержки. Без того ж проповідь вольної любови вийде на користь егоїстам і всього менше на користь жінок. Я це знаю на примірі нігілістичних кружків, — в котрих так багато виходило самовбивства, найбільше серед жінок. І мені тепер страшно за галичанок, тим більше, що ваші паничі всетаки польська шляхта по культурі, то б то елємент далеко гірший морально, ніж паничі росіяне". (Софія, 26 березня 1891 р.).

Можливо, що питання це займало неостаннє місце у переписці М. Драгоманова з Наталією Кобринською в рр. 1893-1895[14]). Зате, хоч Кобринська його старалась не підносити в цілій многогранності, вона йому присвячувала пильну увагу й тому писала: "Порушену недавно справу вільної любови, а то, як ту справу трактують деякі наші радикали, а як жіноцтво, лишаємо до іншої нагоди, де будемо старатися виказати, що ми цю справу трохи ширше й глибше беремо, ніж вони це нашому розумінні приписують"[15]).

Безперечний вплив на погляди Кобринської мали такі твори як Дж. Стюарт Мілля "Про жіночу емансипацію" або Бебеля "Жінка й соціялізм". На них вона нераз покликалася. Але й до питання любови та по-

[14]) Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893-1895). Зладив і видав М. Павлик, Львів, 1903. Друкарня уділова. Ст. 24, 8⁰. Ціна 30 сот. (Л.Н.В., 1905, стор. 259).

[15]) Наша доля, 1893, стор. 34.

дружжя вона підходила по своєму, ставлячи власні вимоги.

Особисто для себе вона відкинула любов, яку вважала недосконалою. Пройнята наскрізь думкою про кривдяче й рабське становище жінки — вона змагала боронити її незалежности так перед чоловіком як і перед коханцем. Покірна улягліcть жінки однаково супроти чоловіка як і любовника була в її розумінні однозначною з рабством і пониженням. В такому відношенні однаково розчаровує "вільна" як і подружня любов. Хто вірить у глибоку й тривку любов, цей рідко піде за авантурничими чи хвилевими любощами. Не ідеалізувала вона традиційної форми подружжя: э його глибокою різницею у вихованні жінки й чоловіка, без можливости духової гармонії між ними, де кожне з подругів жило у власній сфері думок і понять, а роля рішаючого у всім чоловіка була домінуюча супроти податливої й завжди звиклої до уступок — жінки[16]). Він завжди підмет, вона предмет.

А втім Кобринська не виступала ні проти подружної ні проти моноґамічної форми любови — як це робили в новаторському захопленні напр. М. Павлик і Микола Ганкевич. З другого боку жіноча гідність не дозволяла сходити до ролі предмету, коли вона почувала себе підметом.

Проповідувати "вільну любов" було для Кобринської не тільки з її погляду передчасне, цьому противилась вся її особовість. Кобринська не належала до типу т. зв. "легких" жінок: "Коло мене треба би добре походити"... писала вона до О. Маковея. Насправді ні еротика ні мужчина не могли виповнити її життя. Понад любовні переживання виростало її призначення — незалежне й відокремлене від них.

А зрештою її ідеалістична віра в поступ не дозволяла поділяти такої розв'язки цього питання, яке давали деякі радикали.

І її завваження в "Зорі" — були правдою.

---

16) Виписка Н. Кобринської для Ол. Колесси з 30. V. 1896 р. (З архіву Ол. Колесси в Торонті).

"Мужчини не хочуть, щоб відслонювати й робити сміх із маски, яку вони носять" — писала колись Жорж Занд.

В найближчому часі розсерджений Павлик матиме нагоду для суворої пімсти.

Кобринська працювала над новим виданням та згідно з рецептою Франка старалась приєднати попри жінок також співробітників — авторів. Ще в 1891 р. стрінувшись у Відні з М. Драгомановим просила його статей для жіночого видання. Тоді Драгоманів пропонував перекласти й видати "Історію сучасної цивілізації" Seignobs'a. "Се не дуже великий томик, в котрому досить добре показана національна, політична, культурна й соціяльна еволюція світу від 1789 р. Було б чому повчитись і жінкам і чоловікам у Галичині, — і жіночий був би переклад та видання" — як писав в листі до Лесі Українки, 5 травня, 1893. Два дні скоріше повідомляв Павлика про лист Кобринської:

"Обернулась до мене Кобринська. Просить статті для проєктованої нею Дрібн. Жіночої Бібліотеки. Позаяк вона спімнула і про незгоди свої з радикалами, то я своє написав про безтактовність вплутувати Огон. і Ко. в судді незгод між поступовцями, коли б ті незгоди навіть і були. На біду мою, ч. 4 "Зорі" я не получив. Написав ввічливо, як треба до дами, та суть сказав. А статтю може дам. От тілько, що я не признаю науки й літератури жіночої й чоловічої, — а тільки загальну. А коли по Вашому не треба давати Кобринській, — то можу й не дати".

Драгоманів звичайно не пропускав нагоди помістити свої писання в нових видавництвах і хотів помогти Кобринській, як видно зо згаданого листа до Лесі Українки:

"Люба Лесічко,

...Мені Кобринська недавно писала, що хоче видавати "Дрібну Жіночу Бібліотеку" окремими книжками з тим, щоб пускати нову, коли спродається стара. Прохала і в мене статті, — та я, хоч би й радий для "пользы службы" одягтись хоч і в плахту, не можу видавить із голови своєї "жіночу тему". До того Кобр. розсердила мене, написавши глупость до Огон. "про радикалів" (певно Ти читала в "Зорі"). Я їй не одмовив праці, — але послав деякі запити і свою замітку

про її виходку, до чого вона сама викликала мене, спом'янувши про неї в листі"...[17])

Драгоманову не легко було над тою справою перейти до порядку, бо знову в червні писав заклопотаний до Франка:

Писала мені двічі Кобринська. Просе статті для її збірки. Я радий і навіть обіцяв, та послі вже получив н. 4 "Зорі" і прочитав дурницю її про радикалів. Позаяк вона сама про те заговорила зо мною, то я їй сказав свою думку досить прямо про чепуховатість і непримістність її вибрику. Тепер не знаю, як і бути: і не хотів би рвати з нею, і противно мені, що так вона "убухалась"[18]).

Та всі вагання й сумніви усунула категорична заява Павлика: "Що до Кобринської, то ми всі на неї обурені, і ніхто не дасть до її видання й стрічки. (Обіцяв був Гарасимович — за Франка не ручу)"[19]).

І справді, ніхто з радикалів не взяв участи в виданні Кобринської.

Тимчасом Павлик д о в е р ш и в ш и пімсти хотів її скріпити ще власним виданням, щоб сплатити "бодай $^1/_{100}$ дань жінкам, гірку долю котрих в Галичині аж надто пізнав та котрим ніяк помочи". Задумував перекласти для "Народа", а потім видати окремо д-ра Доделя "Vom Weib" (Про жінку). Писав у тій справі до Драгоманова, бо на його думку "після Доделя, "інтеліґентні" Галичанки на довго не потребували би торочити про жіночу справу, і може взяли би ся до діла". Надіявся видати її до кінця року, але й цей задум не здійснився.

Помимо бойкоту радикалів при кінці 1893 р. вийшла в Стриї перша книжка "Жіночої Бібліотеки": *Наша Доля,* збірник праць різних авторів, стор. 104. Ось авторські імена, подані в "змісті" на 1-ій стор.: Наталія Кобринська, Олекса Ходовицький, Ганна Барвінок, Євгенія Ярошинська, Анна Грималюк, Марія Реваковичівна, д-р Дам'ян Д., Ольга Кобилянська. З сімнадцяти учасниць "Першого вінка" залишилась опріч

17) "Червоний Шлях", Харків, серпень 1923, стор. 187.
18) Листи до Івана Франка і інших, Львів, 1908, ч. II, стор. 238
19) Переписка, т. VII, стор. 228.

ЖІНОЧА БІБЛІОТЕКА
видає НАТАЛІЯ КОВРИНЬСКА
Книжка І.

НАША ДОЛЯ

ЗБІРНИК ПРАЦЬ РІЖНИХ АВТОРІВ.

ЦІНА 50 кр. = 1 корона.

СТРИЙ 1893.
З ДРУКАРНІ А. МІЛЛЕРА СИНА.

Відбитка заголовного листка "Нашої долі"

редакторки тільки одна Ганна Барвінок. На останній сторінці в списку передплатниць зазначена — Климентія Попович-Боярська.

Безперечно заважило тут становище радикалів.

А втім Н. Кобринська не зійшла з дороги своїх принципів, голошених "Першим вінком". Соборність, національна єдність понадпартійність, понадклясовість і понадконфесійність просвічували й зо сторінок "Нашої долі". Зате тут уже переважала публіцистика над белетристикою. До цеї останньої можна віднести тільки оповідання Ганни Барвінок про життя гордої козачки п. н. "Праправнучка Баби Борбця" (стор. 40-54). На зразок народньої поезії написаний вірш (стих) Олекси Ходовицького про безпросвітню долю нещасної дівчини, кравецької робітниці п. н. "Швачка" (стор. 36-39), а дві народні пісні подала Наталія Окуневська.

Впроваджено новість, яку дораджував у своїй статті Франко: рецензії нових творів. В "Літературних замітках" д-ра Дам'яна М. (стор. 68-78) є подані оцінки творів та водночас сильветки їх авторів: Фр. Ніцше "Так мовив Заратустра" (1892 р.), Г. Гавптман "Самотні люде" (Берлін, 1892), Г. Ібзен "Будівничий Сольнес", Ґотфрід Келлєр "Сім леґенд" (1893), Ґюі де Мопасан "Le Horla" (1890).

Правдивим літературним смаком, знанням предмету, розумінням письменницької техніки та ориґінальною й глибокою інтерпретацією визначаються ті "Замітки", що їх писав д-р Вячеслав Морачевський — чоловік Софії Окуневської. Їх міг би їх підписати кожний літературознавець.

"Чого нам боятись?!" — писала Євгенія Ярошинська (стор. 55-58). Вона в своїй статті не дивується, що в таборі противників жіночої рівноправности є "по найбільшій часті" мужчини, бо це вказує, що жінки дійсно можуть з ними конкурувати... Подавши причини, що кажуть жінкам боротись за рівноправність, Ярошинська виказує, як багато зискають э неї ж самі чоловіки мавши самостійних жінок, що дбатимуть разом із ними за родинне добро: "Тому ж, мої Панове, не виступайте так

дуже проти жіночого руху; єсли би нам жінкам так дуже добре було як ви кажете, то не шукали б ми собі ліпшого. Але тяжкі суспільні й економічні обставини змушують і нас брати уділ в боротьбі за еґзистенцію".

До чоловіків апелює також селянка, Анна Грималюк у "Відчиті" (стор. 59-60) виголошеному в селі Тишківці, городенського повіту в читальні 15 травня 1893 р. Вона дорікає батькам, що мало дбають про виховання дітей: "... коли вечер настане, він радше йде до коршми, ніж має дитину що доброго навчити... Щоб господарка не занепадала, жінка помагає чоловікові в полі, але в хатній роботі чоловік не хоче їй помогти: "...тати вині, що не вчать діти... О, опам'ятаймося раз! Вже час опамятатись, бо будуть колись наші діти на нас плакати".

Цікаві вістки про стан українського народного мистецтва подала Кобринська, а Марія Реваковичівна про заникаючий домашній промисл у стрийських горах. Кобринська звернула увагу, як пречудові зразки українських народніх орнаментів "стали розходитись вправді по цілому світу, та на жаль, дуже часто беруться там за російські, польські, а навіть чеські". Тому з призванням відмітила створення гуцульської спілки в Коломиї, з якою співпрацюють Ольга Шухевичівна з Тишковець і сестри Гамораківни зо Стецеви, що старалися селянські роботи пристосувати до вжитку інших верств населення.

Обширні "Звістки з заграниці й краю" (стор. 79-93) опрацювала з Кобринською — Ольга Кобилянська, що передплачувала першорядні й поступові німецькі журнали.

Кобилянська інформувала читачок "Нашої долі" про розмах, осяги в різних ділянках та найновіші події жіночого руху в Америці й Англії, про його стан в Японії, Швеції, Норвегії, Данії, Еспанії, Німеччині, Росії, часто подаючи цікаву статистику. Між найвизначнішими жінками згадала Софію Ковалевську, що перша в Европі здобула катедру і ступінь професора університету в Штокгольмі.

Софія Ковалевська

І під тим оглядом поставила Кобилянська Америку на першому місці, бо: "коли в нас лиш з трудом жінки допускаються до університетів, там багато жінок добилося посад професорів університетів. Та Американки тим не вдоволились, вони намагаються займати політичні становиська. Кобилянська при тому згадала, що "в Вашинґтоні живе одна дама", котра вчить жінок улаштовувати й провадити більші збори згідно з парляментарними правилами. "Вона пересвідчена, що реформаторські справи спічнуть колись в руках жіночих і бажає, щоб жінки були до того приготовані". Не поминула Кобилянська вістки про жіночий конґрес у Чікаґо, що тривав від 15 до 23 травня з участю понад 10,000 осіб та подала порушені там теми: соціялізм і цивілізаційний розвій жінки, жінки в нації й промислі, етичний вплив жінки на виховання, сто літ поступу канадійських жінок, жінка як учителька релігії...

Кобилянська зацікавлено слідкувала за такими проявами жіночого руху, як: доступ жінок до університетських наук, участь у громадському й політичному житті, здобування нових професій, постів у державних інституціях, врешті розріст жіночих організацій та ідеологічні напрямки руху. Проблема жіночої рівноправности в цілій повноті й усіх її складностях займала передне місце в розвитку світогляду Ольги Кобилянської.

Про жіночий рух у краю писала Кобринська, розглянувши його окремо в кожній національності. Найвидатніше працювали чешки та віденські німки. Зате "наші галицькі польки так є зайняті польонізаційними стремліннями й винародовленням русинів, що се їх ком-

плєтно абсорбує і робить обоятними на інші біжучі й поступові справи". Заснувавши товариства шиття, крою суконь, ручних робіт, гафту й т. п. в Кракові, Львові й Коломиї "не забувають польки про свою одиноку ціль, а то "кшевєня польскєй народовосьці", що можна бачити з справоздання Т-ва в Коломиї. Се добродійне товариство, пише "Пршедсвіт" (ч. 37 д. 93), старається серед учениць як і робітниць "розвивати чувство патріотизму", — хоч там і одної може нема правдивої польки, а найбільше хиба русинок латинського обряду, котрі не знати, чому вважаються за польки"...

В рубриці "Русинки" Кобринська згадала про три існуючі жіночі товариства (Руских Дам у Львові, Руских Жінок у Станиславові й Клюб Русинок у Львові), а між діячками назвала: Мандачевську, Софію Бучинську, Теклю Навроцьку, Ольгу Озаркевич, Орисю Герасимовичівну та з особливим теплом Ольгу Шухевичівну з Тишковець: "Між іншими жінками на провінції, котрі тихо й незамітно працюють для загального добра... у своїм селі своєю працею Ольга заслуговує, щоб ставити її взірцем для нашого жіноцтва". Вона заслужилась збиранням етноґрафічних матеріялів, співпрацею в коломийській гуцульській спілці, виховною працею в читальні та головно створенням дитячого театру з сільських дітей. Не забула теж Кобринська відзначити літературні успіхи: Лесі Українки ("На крилах пісень"), Уляни Кравченко ("На новий шлях"), Марії Загірної ("Сократ", "Орлєанська дівчина") та Надії Кибальчич, що одержала на галицькому конкурсі першу нагороду за драму "Катря Чайківна".

Наступні сторінки (94-101) займає докладно опрацьований у 21 параґрафах Статут Товариства "Охоронка", що його Кобринська помістила з такою нотаткою: "Подаємо зразок статутів Товариства "Охоронка" в надії, що загал наш зрозуміє пекучу потребу таких товариств в нашім краю і приступить до їх зав'язання. Розуміється само собою, що подані точки статута можуть бути змінені відповідно до місцевих умовин. Н. К.".

На 3-ох останніх сторінках подано "Спис передплатників (ок. 170), з якого видно, що видавничі захо-

ди Кобринської знаходили найбільшу піддержку в священичих колах. Сума зібраних грошей доходила до 200 ґульденів. Цікаво, що в списку нема вибраної стрийським вічем Олесі Бажанської-Озаркевич. Братова Кобринської станула осторонь "Нашої долі". Не покинули Кобринської: Євгенія Рибакова, Марія Олесницька, Куровцева з Калуша, Н. Окуневська, Марія Вояковська, Клим. Попович-Боярська, Антоніна Калинович. Між передплатниками є: д-р Теофіль Окуневський (зложив 20 ґульд.), Осип Маковей і Денис Лукіянович.

Хто та як відносився до українського жіночого руху від часу станиславівського з'їзду, представила Кобринська в початковій статті п. н. "Жіноча справа в Галичині" (стор. 1-35).

Дотеп, іронія, сарказм — це рідка в жінок зброя інтелекту. Зручно вживає її Кобринська, піддаючи критиці підхід до жіночої справи кожної з партій. Ціллю її полеміки було ще й те, "щоб наше жіноцтво, навчене віками признавати непрогрішимість мужчин, пересвідчилось, що закиди роблені ними не завжди є так сильні й уґрунтовані, щоб ми не могли на них відповісти і мали чого так дуже боятися, як це в нас деякі жінки справді бояться"...

Обширно, з подрібними фактами представила Кобринська становище й тактику радикалів, доказавши неконсеквентність та невільниче наслідування польських соціялістів (Дашинського) і то не лише в жіночому питанні, яке ділено на "буржуазійне" й "робітниче". "Народ" напр. захвалюючи львівське соціялістичне віче (14. XII, 1890) робив тим самим, як висловилась Кобринська, рекляму для *спольщення суспільности Галичини,* тоді, коли на її думку "наші реформатори повинні також звернути увагу на поступування поляків у Галичині, бо вже часто заходять і такі справи, де мало культурні стремління поляків повздержують усякий культурний розвиток між русинами". Часто остерігала Кобринська перед шовінізмом польських соціялістів, які "на Руси бачать "польського робітника", говорять і пишуть до нього лиш по польськи, кажуть йому святкувати конституцію 3 мая, та сердяться, що жиди, котрі властиво

повинні б скорше асимілюватися до русинів, осміляються говорити між собою жидівським жарґоном, що з обуренням заявив також в Курієрі б. р. якийсь Йосиф Савіцький в імени польської соціялістичної молоді (дійсно, славні соціялісти!)". (Стор. 29). В тій критиці радикалів Кобринська на багато літ випередила самого — Франка.

Клясовий підхід деяких радикалів до питання жіночої освіти схопила Кобринська завваженням, що "попадянки найліпше зробили б, якби збирали гроші й висилали селянок за границю до фахових шкіл і до університетів", хоч відомо, що попадянки самі бідні й не мають засобів на шкільну освіту...

Неприхильність, зачіпливість і неконсеквентність критиків, на думку Кобринської, випливає "з звичайної тактики поступування в нас мужчин з жінками, привиклих віками поводитись як із нижчими й ігнорувати короткий жіночий розум. Тому ж то панове політики не розбираючи багато, зараз э гори рішають щобудь вийшлоби від жінок, мусить бути недозріле, не продумане й не практичне". (Стор. 7).

Коли так відносилася до жінок найпоступовіша партія в краю, з якої середовища вийшли перші прояви жіночого руху, тим менше було надій на поміч інших консервативніших партій. І Кобринська відверто подала правдиву причину такого ставлення: "Загальні й котернійні пересуди, котрі стають усюди перешкодою, бо на їх перетворення муситься тратити багато сил, а до яких немало причиняються наші політично-партійні незгоди, що хотіли би використати жіноцтво лиш до своїх вузьких партійних цілей". (стор. 19).

Не менш сміливо виступила Кобринська в полеміці з Олександром Барвінським, репрезентантом народовців і співтворцем "нової ери"; розглянувши його статтю "Родина як огнище національної свідомости", ь якій сказано, що лиш одна матір в родині "може бути двигателем національної світомости", Кобринська звертає увагу на:

"мотиви, якими хоче він будити ту свідомість. Першою точкою до розбудження національности є руска мова і знання своєї історії, а що автор видає історичну бібліотеку, то використав се і задля реклями так того видавництва як і інших видавництв у своїй партії. Другою точкою є руский спів. Багато, каже він, може причинитися до піддержання національної свідомости між руским жіноцтвом також мода, і радить чисто літературній часописі "Зорі", щоб та зайнялась тою модою і подавала жіноцтву взірці: в чистім стилю руські строї для жінок. З жінок, котрим захочується університетів, автор собі кепкує тай каже їм подивитись, яке мале число русинок ходить до шкіл виділових і до учительської семінарії, хоч і не видить причин в економічній тісноті, бо кілько ж руских дівчат, говорить він, без усякої освіти віддається нераз з кількатисячним віном".

Тут Кобринська збила твердження Барвінського, начеб то процент українок у школах був менший від "польської, а властиво спольщеної" інтеліґенції. Справа в тому, що ці школи не дають поза вчительським ніякого іншого фаху. Тому:

"нас зовсім не дивує, що є люди, які воліють дати своїм донькам кілька тисяч і віддати їх замуж, ніж дати образування чи національне чи сальонове, а котре не дає їм хліба. Представмо собі жінку, не лиш такими скромними вимогами упосадженў, як хоче автор, а іменно знати видавництва одної в краю партії, співати руські пісні і вбиратись по модньому на національний лад, але з прикметами правдивого европейського образування, то яку користь може то принести для жінки або загалу, якщо не вийде заміж та не має маєтку, з якого могла б жити ані яким іншим способом заробити на те життя. Отже економічна тіснота викликує якраз питання жіноче в Галичині і шукає дороги, щоб вийти з дотеперішнього невигідного становища жінки в родині, серед котрої скорше вбивається кожне ширше почуття для загальної справи, ніж розвивається.

Но вибороти економічну незалежність від мужчини і станути побіч него рівним робітником у праці для загалу, вважається непрактичністю, мріями, а всупереч тому говориться про такі речі, що будьтоби жінка в теперішнім складі родини відогравала якусь велику ролю для добра загального та національного розвою, наче б то виховувала будуче покоління. Коли ми знаємо, що організації такого роду як нпр. школа забирають дуже рано дитину з дому, і дитина мусить жити тим, що її світ і школа, а не тим, що мама

в дома говорить. І дійсно, велике питання, чи світ би й так поступав, як поступає, якби цілі покоління жили лиш тими материнськими науками, котрі впоювали би в них матері.

То ж кожний чоловік, що вдумається в ту справу тай розсудливо розбере, хочби з національного боку, то скоро може спостерегти, що піднесення урівня жіночої просвіти скорше доконається живим змаганням на дорозі нестримного людського розвою, ніж косервованням у пережитих привілеях становиска жінки в родині, коли сю родину підмулюють і точать уже інші течії нестримної в бігу еволюції суспільного ладу". (стор. 25).

При тій нагоді Кобринська дала вислів своїм поглядам на "нову еру", якої вірним визнавцем на завжди залишився Олександер Барвінський:

"Но в тім і пробивається виразний дух нової ери, котрий стає проти всього, що могло б у нас живіше порушити уми, спонукати суспільність до живішого ділання. Угодовська ера, що спершись на основах вижидання ласки з гори, зацитькуючи всі живіші пориви серед нашої суспільности, хотіла б також спараліжувати й руске жіноцтво, щоб воно не вспоминалося за свої права й не давало світові знати про своє існування. Дійсно, тяжко було б деінде знайти більш деморалізуючу політику та деморалізуючу школу для молоді. Немає факту в історії, щоб якийсь нарід відродився таким способом, щоб йому давали готове те, чого він сам собі не здобуває. І дивно, що люди, що так гаряче поручають рускому жіноцтву знання історії, так грубо самі можуть помилятися у розумінні історії людського розвою". (стор. 26).

Важкий закид зробила Кобринська "Правді" та іншим часописам, що так побиваються за обрядом замість дати вияснення читачам, що обряд не є однозначний з національністю: "тоді наш простолюдин, котрого захопив і охрестив латинський піп, не називав би себе для того поляком, не мали б ми фальшивої статистики в краю, польської викладової мови в школах, у урядах і т. д."

Нелюдською й непатріотичною називає Кобринська відмову від акції дошкілля: "жінки, що зайнялись би захоронками, дійсно показались би далеко більшими патріотками, хотьби не знати як співали й убиралися по руски"...

Заляканість, брак рішучости визнати потребу жі-

ночого руху характеризували в однаковій мірі всі партії: "може то і не зле, може не годилось би сеї появи в нас гнобити, та все небезпечно виразно її підпирати, бо се може таке, що можна би тим чином показатись сміливим?"...

Проте Кобринська при кінці зазначує й поважні успіхи жіночого руху: "справа жіноча не лиш розбудила наше жіноцтво, звернула увагу мужчин, але також кожне живіше у нас порушення тої справи спонукує сполячені часті галицької суспільности до вияву живішого руху, хоч вони до того не признаються".

Не могла Кобринська рахувати на поміч політичних партій, але впевняла, що "всі непорозуміння, пересуди й нехіті є лиш хвилевою квестією часу, котрі скорше чи пізніше уступити мусять. Чого вже в нас завдатком є всі ті поодинокі люди, що солідаризуються з нами з усіх наших політичних партій та проблиски солідарности серед нашого жіноцтва".

Як справжній борець за нові ідеали звернулася Кобринська з кінцевим зазивом до жіноцтва:

"Сміло, жінки, ідім дальше! Най нас не зражають ніякі перешкоди, ніякі критики тай насмішки! Бо на тім лиш полягає вартість одиниці, наскільки вона покаже сили в тяжкій боротьбі життя і спадаючих на неї ударах.

Тих, що не мають відваги йти за нами, або тих, що готові нас лишити, коли побачать, що то не приносить їм оплесків зо сторони мужчин, лишаймо як трупів по дорозі підчас війни, бо й без них дійдемо до побіди!"

В час, коли жіноцтво мовчало, був це голос жінки, що ясним розумом і палким серцем охоплювала цілість українського національного життя та з бистрим поглядом у майбутнє розцінювала його потреби не зо становища одної політичної партії й не виключно жіночих інтересів — а в перехресних ідеях і змаганнях вказувала єдино-правильний шлях — шлях національно-творчих вимог свого народу, господаря на власній землі.

X.

Крізь глум і ворожнечу

СЕРДИТИЙ ФІНН — НОВІ ЛІТЕРАТУРНІ ПРЯМУВАННЯ — ЮВІЛЕЙ ДРАГОМАНОВА — ДРУГИЙ ВИПУСК "НАШОЇ ДОЛІ" — ОРГАНІЗАЦІЯ БУКОВИНОК — ЖІНОЧІ ТОВАРИСТВА В ГАЛИЧИНІ — "НАША ДОЛЯ" 1896 Р.

Від появи "Першого вінка" минуло вже шість років. Та хоч зацікавлення жіночим рухом невпинно зростало, хоч видавництво цим разом було забезпечене від фінансових втрат, хоч Н. Кобринська вибрала компроміс між альманахом і часописом — вигляди на успіх "Нашої долі" не розкривали привабливих перспектив. "Перший вінок" мав за собою і Франка та поступовців-радикалів. Тим разом редакторка "Нашої долі" станула на прю з усіми партіями не виключаючи колишніх союзників — радикалів.

"З зібраних фактів бачимо, що довший час будемо мусіти обмежитись до наших власних сил, не числячи на поміч дотеперішніх наших політичних партій в краю" (стор. 35).

Тому Кобринська передбачала й реакцію:

"...можемо сподіватись, що всі ті панове, котрих ми тут навели, страшно образяться, що це ми осмілились критично до них віднестися, та, або накинуться на нас ще з більшою напастю й видумками ніж по першім Альманасі, або щоб тим не зробити справі ще більшого розголосу, схочуть цілком зігнорувати й остентаційно замовкнуть" (стор. 34).

Легко віднести ці завваги в першу чергу до М. Павлика, (цебто редакції "Народа"), якому Н. Кобринська таки найбільше місця відвела в своїй полемічній передовиці.

І справді, "Наша доля" не мало схвилювала Павлика. Він не гаючись виготовив на неї рецензію, яку хотів чим скорше помістити в "Народі", відклавши інші матеріяли Драгоманова, щоб в 1 ч. за 1894 могла

піти "критика 1. книжки "Жіночої Бібліотеки" скаженої Кобринської — такої скандальної, що хоть повіситися: — треба їй це раз сказати", як виправдувався перед Драгомановим (в листі з 11 січня 1894 р.), якого просто замучував тією справою в кожному листі з того часу.

Драгоманів відмовляв Павлика від полеміки й поспіху користаючись гумором і вмістним дотепом:

"...коли Ви одкладете що або прибавите ½ листу для спору з Кобринською, — то я возопію. Я думаю взагалі, що нема що споритись з нею. Все те пусте, — тим паче, що вона навіть "вільної любови" не підніма тепер. Як Ви не чуєте носом, що основа полеміки Кобр. з Вами і Вас з Кобр. просто те, що Ви колись не полагодили з нею особистих справ, як Наїна і Финн в Руслані і Людмилі[1]), і що Ви обоє просто проситесь в пародію, в оперетку? І що за спіхи — неперемінно в 1 ч. споритись з Вашою Наїною?! (15. I. 1894).

З тією відповіддю мабуть роэминувся ще один короткий лист Павлика з половини січня виключно в справі "Нашої долі", яку Кобринська безплатно вислала Драгоманову, а яка "уся... — одна безграмотність" [2]).

Зате в листі з 19 січня Павлик протестував проти такого підходу Драгоманова, а водночас не міг його опрокинути:

"Я рішучо протестую против того, немовби "основа полеміки Кобр. з Вами і Вас з Кобринськ. просто те, що Ви колись не полагодили з нею особистих справ". Мені взагалі противні такі відносини до особи, бо то було би дуже негарно. Навіть, якби я справді не міг без неї жити, і вона мені відмовила би, то й тоді я швидше виносив би її, ніж сокрушав — і за що? Це ж був би егоїзм над егоїзмами! Але ж воно мені зараз стало ясно, що ми по всему не пара — і я нераз дякував Богові й чортові, що так не сталося — за себе й за неї, — навіть тоді, як мені через те прийшлося зехорувати. Я певний, що й з її боку нема такого мотіву, — бо що ж їй я? Між нами антагонізм двох культур — попівсько-шляхецької й мужицько-поступової, а надто конкурен-

[1]) Поема А. Пушкіна, в якій вродлива й гордовита дівчина-відьма на любовні заяви молодого чабана заєдно відповідає: "Пастух, я не люблю тебя".

[2]) Переписка, т. VIII, стор. 16-7.

ціл коло справи, котрою, по думці Кобр. слід займатись тільки їй. А мені хочеться тільки мати право й собі казати тут свою думку"...

Помимо настоювань Драгоманова Павлик не давав себе переконати:

"...Кобринській чорта в зуби, хоть прочитавши її статтю, Ви по совісті мусите признати, що самі бисте не змовчали. Та, де моє не пропадало! Коли Ви думаєте, що така мовчанка потрібна для чийого небудь спасіння — можу й зовсім махнути рукою. А тільки Ви подумайте, чи корисні "Наші долі" такі, як Кобринської! Треба ж комусь сказати про те слово. Коли думаєте, що я зле скажу, — кажіть Ви — Ви ж певне не попадете з Кобринською в комічну оперетку". (21. I. 1894).

Драгоманів не хотів допустити до критикування Павликом "Нашої долі", тому вживав і іншої аргументації: "По мойому Ви таки "засіпували" Кобр. і Ко. то туди, ні сюди, і в дрібницях і дуже вже підчеркували особистості, нпр. що К. не написала нічого в "Народ" і т. п." (21. 1. 1894).

Павлик знов же реплікував: "Про Жіночу Бібліотеку просто Вам скажу, що Ви берете на свою душу те, коли й дальші книжки будуть такі ж. Томуто напишіть самі, або бодай згодіться, що треба про те сказати хоть мені. Треба Вам сказати, що стаття Кобринської загально вразила поступовців і мужчин і жінок — я маю докази в руках. (24. I. 1894).

"З Кобринською в усякім разі пождіть", писав ще 26 січня Драгоманів.

Помимо гарячої виборчої акції, з'їздів і партійних нарад, що тоді живо займали Павлика, який мав навіть кандидувати на посла — справа відсічі Кобринській була для нього невідкладна. Поминувши з браку місця актуальний матеріял про з'їзди, нарешті в 3-тьому числі "Народа" помістив Павлик свою критику "Нашої долі".

Після бібліографічних даних ось її текст (з новими підкресленнями):

"Розгоріння "сыръ боръ"[3] між прихильницями видання дальшого "Жіночого Альманаха" з д. Кобринською на пе-

[3]) російський вислів замість буча, "шура-бура".

Михайло Павлик

реді, і прихильниками видавання жіночої газети, притихло покищо рішенням самої д. Кобринської, що отже вибрала середню дорогу та стала видавати "Жіночу Бібліотеку". Воно й добре тим, що все ж таки періодичне видання мусить розійтися ширше ніж альманах, тай більше розрушати й скупити наше жіноцтво, і може бути вартніше газети добірнішими й краще обробленими статтями, ніж у біжучій газеті та ще й при таких слабих силах, які тут можуть дістати самі галичанки, взагалі ще мало підготовані до такої праці. Найспосібніша до того з галичанок покищо все ж таки д. Кобринська, вже звісна як писателька повісток, наукових статтей й особливо як видавничиця "першого Жіночого альманаха" у 1887 р. В 4. н-рі "Народа" за р. 1890 у статті п. з. Перші ступні руско-українського жіноцтва ми докладно оцінили "перший жіночий альманах" вважаючи його славним початком першого жіночого руху в нас і на Україні. (Впрочім, — для історії — мусимо завважити, що остаточним редактором і коректором "першого жіночого альманаха" був Іван Франко).

На лихо, перша книжка "Жіночої Бібліотеки" — після 6-літнього поступу на світі — вийшла краще першого жіночого альманаха хиба тим, що по неї зголосилося наперед 175 осіб, переважно жінок. (Впрочім найбільше — 20-ма ґульденами — підпоміг "Нашу Долю" д-р Т. Окуневський, посол).

Але ж і самий зміст "Нашої Долі" слабший змісту першого альманаха. А треба сказати найперше про головну статтю д. Кобринської п. н. Жіноча справа в Галичині, помищену на самім переді. По заголовку, можна б думати, що це обєктивний показ теперішного стану жіночої справи в Галичині та нарис ясної програми дальшої діяльности провідниці того руху, а тимчасом то предовга (на повній третині книжки!) і зовсім не інтересна для загалу полеміка

з "ворогами" жіночого руху в нас, між котрими на найгіршому місці поставлені — не смійтеся! — руські радикали й особливо редакція "Народа"! Д. Кобринська формально пішла на редакцію "Народа" приступом, немовби ми були мужеським департаментом для жіночої справи в нас і немов би та справа без нашої погибелі не могла й ступня ступити. Д. Кобринська показує нашу погубність для жіночої справи всякими можливим способами, перекручуванням фактів, умисними пропусками, благорозумним промовчуванням того, що їй не-зручно, хибним повязанням фактів, без огляду на час і наші порівняння справ, усякими шпильками і крайнє смілими підозріннями наших чорних намірів — одним словом, зовсім неблагопо́дібно. Ми тут не думаємо міряти́ся з д. Кобринською, бо треба б написати других 35 сторін битого друку, та ми мусіли б хиба не шанувати наших читачів, бо вони ж мусять тямити те, що ми за 4 роки писали в обороні прав нашого жіноцтва, і певне знають, що можна ж служити жіночій справі і трохи на інший лад, ніж д. Кобринська, та що не конче ворог жіночої справи той, хто відноси́ться критично до тої справи і до самої д. Кобринської. Тут скажемо тільки, що такими безтактними статтями д. Кобринська ледве посуне наперед жіночу справу в нас. Усяка справа а тим більше така разна (?) як жіноча, потребує в провідників обєктивної застанови, супокою й безпристрасного осуду навіть свого противника — а тут **д. Кобринська все те погубила, за ненавистю до мужчин, що сміють торкатися до справи, в котрій вона має себе за спеціялістку, та ще й торкатися іноді не так як вона!... Сього всього д. Кобринська рішуче мусить визбутися, коли хоче вести в нас жіночий рух** — (підкреслення нові). Тут діло зовсім не в критиці, котру ми признаємо. При обєктивності й правдивості стаття д. Кобринської, навіть з рішучою критикою редакції "Народа" за статті в жіночій справі, могла вийти інтересна і корисна для мужчин, як і для жінок.

Та ми все ж таки не думаємо вменшувати дійсних заслуг д. Кобринської коло розрушання в нас жіночої справи, і навіть її працю у "Жіночій Долі", як і працю інших авторів і всеї книжки. В самій передовій статті д. Кобринської серед полемічного піску проблискують зерна щирого золота — енергії і ясної думки. Окрім передової статті д. Кобринська подала "Статут Товариства "Охоронка" (приют) для основування по селах приютів для тих дітей, що не ходять до школи: це тут найцінніша праця д. Кобринської і до того для реальної справи. Окрім того д. Кобринська написала

огляд жіночого руху за останні чотири роки в Австрії (Німки, Босня й Герцеґовина, Чешки, Польки й Русинки) в рубриці п. н. Вістки з заграниці і краю, більшу половину котрої заповнила д. Ольга Кобилянська, оглянувши жіночий рух в Америці, Японії, Англії та Ірляндії, Швеції, Норвеґії і Данії, Франції, Еспанії, Німеччині й Росії. Д. Кобринська написала також спільно з д. Марією Реваковичівною статейку п. н. Домашній жіночий промисл, увагу до рубрики "Народні пісні" — очевидячки про сім'ю — де поміщено дві народні пісні: руську про мачуху і жидівську — про свекруху, в перекладі на руське д. Рахелі К. Тут цікаве признання д. Кобринської, що нема такого лиха, щоб не було в теперішній сім'ї — інституції, котру спасителі суспільности з мужчин і жінок мають за угольний камінь суспільного ладу.

З інших авторок д. Евгенія Ярошинська написала досить толкову статейку п. з. Чого нам боятись?!, де безпристрасно збиває неслушний опір мужчин жіночій справі, д. Анна Грималюк подала свій відчитець, що мала в Тишковецькій читальні, де виказує неслушність відносин між чоловіками й жінками по селах і врешті д. Ганна Барвінок помістила тут свос оповідання п. з. Праправнучка Баби Борбця, де показує проблиски розуміння жіночої справи серед українських селянок, до рівности жінок чоловікам! З жіночих праць у "Нашій Долі" дійсну літературну вартість має тільки те оповідання — по крайній мірі мова його прекрасна, хоч коректа така плоха, що іноді можна сказитися. З мужеських праць має літературну вартість тільки Швачка, прекрасний вірш д. Олекси Ходовицького, передрукований зі збору його творів. Найбільший науковий інтерес у "Нашій Долі" мають "Літературні Замітки" д-ра Дам'яна М., що розібрав отсі твори заграничних писателів ... [4]).

Др. Дамян М. очевидно знає, про що розказує, розуміє людське життя і дивиться на нього з гуманно-поступового становиска. Такої статті не міг написати наш пересічний рутенець — др. Дамян М. поляк, хоч і близький тепер до руського життя в Австро-Угорщині. Та ми не знаємо, чи його стаття умістна в "Нашій Долі", тобто, чи покористуються нею як слід, читателі її. У нас усі наведені писателі незвісні публиці, тим менше жіночій, і, на нашу думку, про такі справи в нас писати б скажемо так — живим мясом, починати їх ab ovo. Не знаємо теж, чи взагалі вартий що небудь такий філософ, як Ніцше ...

---

[4]) Подані в попередньому розділі.

Ось вам і вся "Наша Доля". Вона, як сказано, вийшла дуже слаба і не тільки в порівнанні до першого жіночого альманаха, а й з огляду на дійсний рух серед галичанок, що все ж таки поступили за тих 6 літ і в думках і на ділі, як це доказують різні товариства з гуманітарно-культурними та просвітними цілами. Тільки ж слабизні "Нашої Долі" годі дивуватися, коли зважимо, що в нас жіноча просвіта стоїть ще дуже низько, або краще — наші жінки взагалі ще зовсім не просвічені. З галичанок тільки др. Софія Окуневська-Морачевська має університетську просвіту, і то спеціяльну, медичну, то др. Окуневська покищо майже не бере участи в літературнім руху серед русинок. Д. Кобринську, — найспосібнішу й найрозумнішу з галичанок — **заїдає повна недостача школи, навіть елементарно-письменської, та попівсько-польське виховання,** що тільки могло збільшити в неї чисто жіночі хиби, от них же перваче єсть то, що д. Кобринська бере все особисто і найменшу критичну увагу про її діяльність має за "непризнавання жіночих талантів" — за атентат на її особу, а всіх, що з нею в чім небудь не годяться, за особистих ворогів. Це все органічні хиби, котрі дуже важко перемогти в собі, а все ж таки д. Кобринській не вадило б попробувати цеї штуки та взятися в руки. Воно й доконечне, коли вона не хоче загирити свого дару божого...

З усього, сказаного нами, виходить, що нашому жіноцтву потрібно головно: **науки, науки, науки,** і в тім найперше того, щоб вони покидали своє жіноцтво, в звичайнім розумінні, або сказавши по простy, своє **бабство,** з його безконечними дрібницями, а ставали **людьми.** От через що ми думаємо, що критичні відносини до жіноцтва і до їх діятелів у нас зроблять їм далеко кращу службу, аніж поклони перед ними та примикання очей на їх хиби.

Само собою розуміється, що як ні слаба перша книжка "Жіночої Бібліотеки", а все таки це видавництво слід підперти гаряче всім прихильникам вочоловічення жінок. Таке видання все ж таки дуже потрібне і може бути ліпше, та тільки тоді, коли загал просвіченої Руси-України поможе йому матеріяльно й морально.

9 января 1894. М. Павлик.

Як нераз "пост скріптум" (дописка) буває найважнішою частиною листа, так Павлик наніс найсильніший удар у своїй рецензії кінцевим наведенням в "П. С." листів "чільних русинок":

P.S. Як бачиться, ця статейка була давно написана і призначена ще до 1-го н-ру "Народа" за ц. р. Та ми її досі не друкували, надіючися, що хтось компетентніший скаже в "Народі" своє слово про "Жіночу Бібліотеку". Тимчасом, про видання висказалося чимало галичан і галичанок — по більшій часті приватно — і всі вони висказалися ще різче, ніж ми. Особливо інтересно, що перший випуск видання гостро осудили самі передові русинки. Ось нпр. що нам пише одна з них у листі з дня 20 января ц. р.:

> "Стаття д. Кобринської в "Нашій Долі" таке на мене зробила враження, що є дуже гострим стилем написана, коли противно, тая справа повинна бути обоятно розібрана, або випадало дати заголовок тій статті: "Сварки (напад!) на редакцію "Народа". Також багато тратить ця книжка на ефекті, що в ній сила блудів друкарських. На ці слова д. Кобринської не можу ся згодити, що нібито улюблена фраза всіх мужчин говорити: "які ви, жінки, дурні!" Я не знаю, чи кому може бути приємно і справляти сатисфакцію, говорити щось подібного, а хочби і направду це була Ваша (мужчин) фраза, то мабуть не далеко втікла від правди, і немася чого гороїжити за те!"

Іще різче виражається про "Нашу долю" в листі до нас із 4 февр. ц. р. друга видніша русинка:

> "Я певно спротивилась би всіми силами виданню такої книжки, як "Наша Доля". Падоньку ж мій! Чи не могла б вона що мудрішого надрукувати?! А як не мала, то нащо було видавати цю книжку, котра не то що нікому не заімпонує, але лиш мусить викликати сміх, бо, судячи цілком безсторонно, ціла книжка і торби січки не варта. До чого було братись за полеміку, до котрої не мається ані "вчуття ані вдатку" і котра вийшла так як проста лайка (пропускаємо два різні сущники). Ліпше не зачинати діла, як так його скінчити, бо тепер мужчини поправді можуть насміватися з жінок, котрі думають, що й така книжка, як "Наша Доля" може щось розказати, або кому заімпонувати".

Ми навели вище факти гострого осуду "Нашої Долі" з боку чільних русинок — зовсім не противниць д. Кобринської, — як добру ознаку того, що наші русинки, признаючися отверто до хиб серед нашого жіноцтва — **таки спосібні до поступу.** Із свого боку ми не хотіли б, щоб наші слова, сказані про д. Кобринську, були хибно порозуміті.

Ми вказали на хиби д. Кобринської зовсім не для того, щоб від неї відвернути наше жіноцтво (що по часті й сталося під вражінням "Нашої Долі"), а для того, щоб вона раз признала ті свої хиби і, збувшися їх, тим корисніше могла працювати для дійсного поступу серед нашого жіноцтва.

На щастя для авторок цих листів, без сумніву приватних, а не призначених для публікації, Павлик промовчав їх імена, хоч можна догадуватися, хто вони були, шукаючи між дописувачками "Народа". Помістивши їх Павлик крім браку власного джентельменства доказав, що Кобринська ні трохи не перебільшувала, коли скаржилася: "...я не маю ні одної жінки, що розуміла б це питання (жіноче)"...

Як можна було сподіватися, найбільше місця в рецензії Павлика займає полеміка з Кобринською, в якій нема річевих аргументацій, а знову научки "з висоти своєї поваги", особисті, уїдливі й зачіпливі... Не даром ще в листі до Драгоманова з 18. V. 1843 Павлик за критику радикалів погрожував Кобринській: "— цего я їй ніколи не прощу"... (Т. VII. стор. 216).

Куди поважніше підійшов до "Нашої долі" Іван Франко своєю рецензією в "Житті й слові" (1894, т. I. стор. 306-308), де однак подавши критичний перегляд її змісту висловив водночас під адресою Кобринської таку опінію: "Та все таки скажемо одверто, що, по нашій думці, *своєю белетристикою навіть для спеціяльної жіночої справи, вона могла б зробити далеко більше, ніж публіцистикою*". Цього осуду не могло злагіднити й таке признання для Кобринської як запевнення що "згори симпатизуємо з її поглядами й тою діяльністю, яку вона розвиває для їх здійснення". Крім того вразлива Кобринська була не менше діткнена гострим наступом Франка на мову й коректу: "Такого, кажучи словом Федьковича, "шанталавого" в технічнім погляді видання, яке при тому має таку поважну ціль і такі щирі наміри, у нас, мабуть, іще не було".

З інших вразила Кобринську рецензія зпід пера О. Маковея в "Зорі", що недбайливу коректу висунув як справу першої ваги. Ще в листі з 12. XI. 1899 р. вона йому цим докоряла:

"Чорт зна, чому Ви виступили й агітували проти мене!"

Ще один голос у справі "Нашої долі" появився в "Народі" 15 лютня 1894. Належить він авторові "літературних заміток", що були поміщені за підписом "Д-р Дам'ян М.", який відповідає на закиди Павлика. Ось що писав з Цюріху, з датою 12. II. 1894 д-р В'ячеслав Д. Морачевський, чоловік Софії Окуневської, відповідаючи на закиди Павлика й др. (з новими підкресленнями):

В справі "Нашої Долі".

Від автора літературних уваг у І. книжці "Жіночої Бібліотеки", др-а В. Д. Морачевського (мужа др-а Софії Окуневської) ми дістали таке письмо:

"В третім н-рі "Народа" за цей рік вичитав я уваги про мої бібліографічні замітки, поміщені в "Нашій Долі", котрі то уваги мене уповноважнюють до написання дечого на мою оборону. Мої замітки так лагідно були скритиковані, що може було б ліпше не відзиватися, **аби й на мене, як на п. Кобринську, не обрушилися громи.** Збираюсь таки з силами і пишу, глибоко увірений в правоті моєї справи.

Перше всего хотівбим заявити моє переконання можливо виразно, що **не находжу ані одного факту чи то в літературі, чи то в науці, чи то в житті, котрий хотівбим укрити від жінок галицьких.** Не годжуся також на педагогічні методи, після котрих менше розвитим дається дидактичні повісті й дидактичні факти, а опісля позваляється їм узріти правду. Гадаю, що Ред. "Народа" вповні зі мною в тім згляді згоджується. Опираючися на тім, пригадую, що всі книжки, о котрих я реферував, належать до нових творів літератури, до творів котрі мали й мають вплив на всіх модних писателів. Книжки ті вибрані мною, аби **показати напрям в літературі,** а не, аби змістом своїм служили вищим цілям, або пропаганді. Від тих книжок не оборонить ніщо руского жіноцтва. Тенденції і дух їх відразиться в цілій літературі щоденній. Гадав я отже, що ліпше відослати читачів до оригіналу, чим позволити їм читати то само в формі зіпсованій і приглаженій. Ліпше читати Ібсена і Гауптмана, ніж Судермана, ліпше читати Нітше ніж Бруно Віллє, ліпше Гюї до Мопасана і Золя, ніж Бурже і т. д. Здається мені отже, що доки не доказано, що книжки тоті не мають значіння, доти моя вина не велика. Згоджуся на те, що можна би помістити більше, але з чисто механічних причин не можна

було того зробити, за то всі реферовані книжки від десяти літ звісні Европі, пора і нам про них знати.

Що до Нітше, то мушу звернути увагу шан. Редакції на всі нові твори Німеччини і Франції, на всі фільософічні менше і більше ґрунтовні розвідки. **У всіх видно вплив Нітше;** вороги його найбільше бодай його наслідують. Єсли отже такого мислителя називати будемо маловартим, то мусимо згодитись, що цілий рух умисловий в Европі мало вартий. Врешті Нітше належить до тих, котрих не можна схарактеризувати, тому ж то напирав я на те, аби його самого читати і самому о нім судити. Чи жінки покористуються тими замітками, на те не смію відповідати позитивно, гадаю однак, що правда і чиста краса і сила більше доступні непопсованим душам, як тенденційні й претенсіональні твори, котрими може доси жінкам смак не здегенерувався, помимо їх популярности.

А єсли би навіть наша щоденна література мала вже шкідливий вплив, то тим більше варто протидійствувати єму. Не гадаю, аби на то треба начинати ab ovo, позаяк покищо вся краса була наївна і проста: від Гомера до Г. Келлера.

Врешті замітки тоті мали ще одну ціль — звернути увагу на західно-европейську літературу і відірвати читачів від тої літератури оригінальної, котра помимо великих талантів, затісняє круг естетичних змагань читачів. А літературі і читачам вийде на здоровля, як ся по чужих краях трохи перейдуть.

Тих кілька слів най упевнить шан. Редакцію, як багато мені залежить на її переконанні, в очах котрої хотівбим бути чистим від всяких закидів.

Позістаю з поважанєм

В. Д. Морачевський

Від Редакції: Про справи, зачеплені в сім письмі нам певне ще прийдеться говорити докладніше. Поки що скажемо, що, по нашому, Нітше, як писатель слабий, як мислитель доволі претенсіональний, а як фільософ — просто шкодливий для розвитку народу, в тім числі й жіноцтва.

Цей свого роду документ часу наведений не тільки тому, що для загалу читачів недоступний, але й тому, що погляди автора, без сумніву поділяла Кобринська, яка дружила з ним і високо цінила. Як відомо, д-р В. Морачевський близький приятель Василя Стефаника, якого він наблизив до краківської групи польських модерністів. Без сумніву, під його впливом і Кобринська

почала шукати нових доріг для своїх белетристичних творів і поволі відступати від реалізму. Її захоплення Станіславом Пшибишевським, голосним репрезентантом "Молодої Польщі" слід теж віднести до впливу В. Морачевського.

"...Я не можу стояти на однім місці, а чутливість моєї вдачі, особливо в літературі підхоплює завше найновіші течії"... недовго напише Кобринська це признання О. Маковеєві.

І справді, вождь французького "парнасизму" Лєконт де Ліль заблукає до ..."Нашої долі", попереджений А. Стріндберґом, Ґонкурами, Кнутом Гамсуном...

Реакція проти позитивізму, що хотів викреслити всяку містерію, виповнити мозок фактами і тільки їм признавав всевладність, в дальшому викликала й відворот від натуралізму в літературі та впровадила поняття "невідомого" — "несвідомости" в філософії, і тут обмеживши дотеперішню панівну ролю "розуму". Це почалося в половині 80-их років і привело до появи голосних маніфестів різних літературних груп. Кобринська була відзивча на всі ті нові струї модернізму й пробувала йти за ними.

Рік 1893-ий приніс у письменницькому дорібку Кобринської крім видання "Нашої Долі" два твори позначені новими літературними прямуваннями: "Св. Миколай" друкований у "Буковині" 1898, тепер для нас недоступний і "Відьма" поміщена в "Народі" в числі з 15 листопада 1894 р. на стор. 241-247.

"Відьма" це 4 окремі оповідання з сільського життя, пов'язані мотивом народного повіря, що година народин вирішує долю людини. Розмова двох птахів, білих, то срібно-сивих то чорних заповідає призначення новонародженої дитини, якого нічим відвернути, бо "в таку вже народилась годину".

В першому оповіданні два подорожні підслухали розмову птахів про багатих батьків, яким до 4-ох років умірали діти. Новонароджена дитина має жити три роки довше й утопитися в криниці. Коли дитині наближалося 7 років, батьки закопали криницю, але в заповіджений час найшли свою дитину неживу на забитій дош-

ками криниці. "Як казали птахи, що та керниця буде смертю для їх дитини, так і сталося"...

В наступній розповіді молодий жовнір-урльопник зачув, як птахи заповідали, що вроджена дитина господарів, у яких ночував, стане його жінкою. Розлючений жовнір вхопив ніччю дитину й встромив на кіл. Після 16-ти років вертаючись із війни зустрів у коршмі ґазду, якому так сподобався, що той віддав за нього свою 16-річню доньку. Це була та сама колишня дитина, що її жовнір заткнув за кіл, але врятувалася зачепившись пеленкою. І цей жовнір своєї долі не минув. "Так мало бути і так сталося. В яку вже хто годину вродиться, така його доля".

Сповнилася теж заповіджена в третьому оповіданні смерть батьків, що її мала принести рідна дитина. Дорослого вже й жонатого сина відвідали батьки за час його відсутности. Невістка поклала їх спати на власне ліжко. Син вернувшись в ночі застрілив батька й матір, бо повірив, що це його жінка з любовником. "Стрілець повалився на столець, якби не живий". В таку годину родився, що мав бути причиною смерти батька й матері і так сталося".

Найдовша частина остання про ту, яка вродилася "в таку годину, що відьми родяться". Пакостила людям у селі так довго, аж один парубок, що "їздив нев на лису гору, тай видів, як вона росу збірала і на хрест до гори ногами лізла" — підгледів чари та заморозив її на смерть: чотири горшки э кашою навели такий мороз, що "ціла хата аж побіліла", а відьма зо своїм чоловіком на віки замерзла. "Так загибла відьма, що мусіла так жити та й так робити, бо в таку вже вродилась годину, а з нею її чоловік загиб, відай тому, що обставав за ворожицею".

В цілому творі задержано нарративний тон, стиль та мову народніх казок, багатство етнографічних деталів і гарні описи природи, навіяні чаром фольклористики. Цим Кобринська заманіфестувала свій відворот від панівного реалізму, звернувшися "проти течії". "Відьма", згодом перейменована авторкою на "Судільниці" має піднаголовок: "По народнім казкам і оповіданням.

Посвята Михайлові Драгоманову в честь його 30-літньої письменської праці".

Підготовляючи цей ювілей Драгоманова у Львові Павлик писав до нього 26 серпня 1894:

"Запросив я був у комітет і Кобринську, тай вона не приїхала і не схотіла належати до комітету — хоть Вас і шанує (підпише адрес!). Зібрані взяли мені за зле, що запросив Кобринську". (Переписка, т. VIII, стор. 128).

Ювілейний вечір відбувся 16 грудня 1894 р. в великій залі львівського ратуша. Обширне звідомлення з нього появилося в "Народі" за 1 і 15 січня 1895, де відмічено дарунок ювілятові: "подушка атласова з українськими вишиваннями, із фантів краєвої вистави у Львові 1894 р. на пам'ятник для Шевченка — від Наталії Кобринської і Софії Морачевської (Окуневської), а між привітами подано текст промови Кобринської:

"В історії людства нема ніяких випадків, а кожна фаза людського розвою в'яжеться довгим ланцюхом узлів з минувшиною, з котрої виростає будуччина.

То ж для людей великої освіти, великої науки, нема ніколи ніяких неожиданих, ненадійних проявів, як у житті поодиноких народів, так і цілої суспільности.

Інакше діється з загалом та іще з мало освіченим загалом, у котрого кожна нова проява буде довший час уважатися не випливом суспільного ладу та його розвою, а просто видумкою поодиноких людей.

Не потребую, відай, казати, що в нас діється це в більшій мірі як деінде, та що наш рідний край, то бідак, котрому дістаються ледве кришки зо стола багачів.

По сильнішім потрясенні умів 1848 р. загально-европейські ідеї лиш слабо до нас доходили, захоплювали не загал, а поодиноких людей, котрі на загал не мали ніякого впливу.

Аж могучий голос Драгоманова потряс до основ нашу суспільність. З ним прокинулись у нас нові думки, які стреміли до одної цілі, ішли до одної мети, а то: освободження слабих і погноблених від переваги сильних і можних.

Молодь, яка завше і всюди показувалася найспосібнішою до великих суспільних подвигів, зібралась і в нас, невеликим гуртом, під стягом Драгоманова до борби зо злими людськими наклонами.

Тут стали виринати люди й ідеї, про яких зародок ніхто в нас і не знав. Тут виринуло й жіноче питання, яке довше

як інші наші одночасно розбуджені суспільні питання, уважалися фантазією та видумкою одиниць, хоч воно сильно зв'язане з іншими нашими задачами часу та по поводу загально-економічних змін і нашій жінці стало тісно в одній хаті та душно при родинному огнищі.

Як всюди, так і в нас перший товчок до розбудження жіночого питання дала Англія, а ми це переважно завдячуємо популярній німецькій літературі, яка доходила часом і до найдальших закутків Галичини.

Та однак були ті зароджені ідеї якби ненароджене дитя внутрі матері і вони, може, навіть і ніколи не узріли би світа Божого, якби не всесвітні, нанесені на нашу Русь думки Драгоманова, які дали спроможність піднести голову нещасному та дуже пониженому галицькому жіноцтву.

Підношу проте, при сьогоднішнім святі, тих кілька слів, в іменні малого ще гуртy розбудженого галицького жіноцтва в честь великого борця за правду — Михайла Драгоманова".

В листі до Драгоманова Павлик писав, що "наші збори у Львові 16 грудня були не тільки нашою побідою, але й зворотом у рускій політиці: вони страшенне заімпонували всім русинам і стали початком союзу всіх опозиційних елементів у Галичині"... Згадуючи промовців писав Павлик, що Кобринська говорила "гаряче іменем поступового руского жіноцтва".

На взаємини Кобринської до Драгоманова, який часто її критикував у листах до Павлика, могла б кинути світло їхня переписка, що вийшла окремою книжечкою: Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893—1895). Зладив і видав М. Павлик, Львів, 1905, Друкарня Уділова, стор. 24, 8⁰ [5]).

Не долюблював Драгоманів критичного становища Кобринської в її оцінці радикалів, але в жіночому питанні признавав її авторитет та брав у оборону перед напастями Павлика, напр.: "...Од Кобр. дістав копію її примітки про радікалів. Нового дізнався мало і одпові даю Кобр. зовсім так само, як говорите й Ви в своїм листі до мене, — тілько мняким тоном" (лист до Павлика з 12 мая, 1893, т. VII, стор. 221). Цінив її писання, зара-

[5]) Літ. Наук. Вістник, 1905, Хроніка й бібліографія, стор. 259.

ховуючи новіші твори Кобринської разом з Франком і Федьковичем, як твори "єдині, які читаються і в Росії, в оригіналі й перекладах, єдині, котрі відомі вже трохи поза границями"...[6]).

Постава Кобринської до ювілею Драгоманова промостила на сторінках "Народу" з 15 квітня 1895 повідомлення про появу чергової "Нашої Долі" з докладним поданням її змісту:

Жіноча Бібліотека

Видає Наталія Кобринська. — Книжка 2.

Наша Доля. Збірник праць ріжних авторів.

Ціна (50 кр.) 1 корона. У Львові 1895.

З друкарні Наукового Товариства ім. Т. Шевченка — 8^0, стор. 108.

Зм'ст: Стремління жіночого руху Н. Кобринської.
Виписки з "Позиченої Кобзи" П. Куліша.
Забісована дівчина, оповідання Ганни Барвінок.
Дещо про сельські охоронки, Марії Реваковички.
Охоронки, Марії Нагірної.
Антіґона Софокля, відчит Ольги Озаркевичевої.
З народних уст (1. Сирітка, 2. Про невістку й свекруху, переказала Марія Бодлак із Должки, п. Долина. 3. З жидівського перевела Рахеля К.)
Літературні замітки Дра Дамяна М. (Е. Золя "Lourdes", Journal des Goucourt Memoires de la vie litteraire, Knut Hamsun "Neue Erde", August Strindberg "Die Beichte eines Thoren", Ola Hansun "Altagsfrauen", А. Диґасінський "Garsta").
Рух жіночих товариств (Клюб Русинок у Львові, Герміни Шухевичевої, Руский Жіночий Кружок в Коломиї, Францішки Кобринської, Товариство Руских Жінок у Станиславові, Жіноче Товариство в Городенці, Н. Н., Товариство вибору риз церковних у Самборі, Товариство Руских жінок на Буковині і виводи з усего Наталії Кобринської).
Слівце про перший випуск "Нашої Долі".
Обертатися до Н. Кобринської в Болехові.

---

[6]) М. Драгоманів: Ще раз "Бесіда" О. А. Мончаловського, "Народ", 1 і 15 апріля, 1894.

Оця нотатка є для нас одиноким джерелом про другий випуск "Нашої долі", сама книжка, на жаль, недоступна. Вона й була мало поширена, мабуть, тому часто при видавничій діяльності Н. Кобринської про неї забувається. А саме друга книжка "Нашої Долі" з 1895 року цікава попри статті Кобринської своїми вістками з життя нових організацій, про що писали: Герміна Шухевич, Марія Нагірна, Марія Ревакович, Францішка Кобринська і др.

Ольга Рошкевич-Озаркевич

Голосним відгомоном у тодішній пресі галицькій і буковинській відбилося створення 14 жовтня 1894 р. "Товариства Руских Жінок у Чернівцях". Можна догадуватися, що Кобринська до деякої міри була посередньо причасна до цеї події, бо одною з організаторок нового товариства була молода Ольга Кобилянська. Вона подала про те короткий допис підписаний її іменем з датою 16 жовтня до львівського "Діла":

"Буковинські Русинки обох таборів оснували спільно товариство руских жінок, що має на цілі підпирати рускі сироти-дівчата, будити й скріпляти національну свідомість, ширити просвіту між жіноцтвом нищої верстви і взагалі організуватися на лад німецьких жінок до практичних цілів, при тому здержувати (рускі) дівчата від переходу в чужі табори, подаючи їм пристановок і нагоду до науки. Ц. К. намісництво потвердило сими днями статути згаданого товариства (181 ч. Діла — з 25 н. ст. августа с. р.) — і живемо надією, що бодай в жіночих кругах не настане розлад, що наводить на Русь сумні наслідки, а ворогам нашим тільки успіхи. З огляду на чисто гуманну ціль покладаємося на правдиві, щирі серця і щиру волю. Наскільки вона покажеся, побачимо".

Павлик передрукував її в 13 і 14 чч. "Народа" в рубриці "Дещо про рух Русинок" вітаючи щиро нове товариство, "та ще й на Буковині, де Русини тільки що будяться зо сну". На стор. 298 появився й відчит Кобилянської "Дещо про ідею жіночого руху"[7]), що вийшов згодом окремою відбиткою,а до того був передрукований у львівському "Ділі". Про нього Драгоманів писав Павликові, що "Жіноча стаття зовсім скучна. Певне Ви напечатали її через те, що вона жіноча. Може так і треба, а я терпіть не можу статей не просто людських"... (Переписка, т. VIII, стор. 147). Зате Н. Іван Костецький з Черновець, учасник зборів і автор фейлетону про них у "Народі" так писав:

"...Потім слідував гарний відчит панни Кобилянської "Про провідну ідею жіночого руху" і про безвідрадне положення замужніх жінок середнього стану.

Про цей відчит здалосьби написати дещо більше... він був вироблений старанно, обдумано й логічно, а народня мова текла неначе чиста водиця в гірським ручаю.

Відчит був переплітаний відповідними цитатами поетів як Шевченка, Шекспіра і Ґетого. Остаточно вже з самого заголовку можна собі представити по часті, який міг бути зміст того відчиту".

Це признання відбиває э загального іронічного тону фейлетону:

"Позаяк прибувші женщини не оказували великої енергії, то ж взяли присутні господинове аранжман в свої руки, і неначе зза паравану своїх жінок диригували зборами... Лише дві дами, пані Матковська і панна Кобилянська, котрі були душею того збору, говорили на переміну, як це вже було повище згадане. Всі прочі дами брали живу участь своїм мовчанням і трималися мабуть засади "хто мовчить, той, бачиться, годиться"...

Костецький подав теж склад управи:

"Предсідателькою того общества вибрано пані Чеховську, містопредс. п. Матковську, за секретарку п-ну Шкурган, за касієрку п-ну Ольгу Калитовську, за бібліотекарку п-ну Ольгу Кобилянську. Крім того зістали вибрані до виділу: п-і Калужняцька, п-і Калитовська, п-і Дробот, п-і Боконьче, п-на Галіп і панна Велигорська".

---

[7]) за першодруком вміщено його в 3-томовому виданні творів Ольги Кобилянської, Київ, 1956 (т. I, стор. 563 - 8).

"Понадпартійний" характер новоствореного товариства дав товчок до часописної полеміки. Згадуваний Костецький писав:

"...А коли схочеться сказати дещо зовсім об'єктивно про ті збори, тоді муситься сказати зовсім совісно, що вони носили на собі закраску всіх трьох наших партій. Промови були держані на чистім народнім язиці і на зборах забирала перворядне місце панна Кобилянська, всім звісна самосвідома патріотка. Зміст декотрих промов був наскрізь поступовий...

...Правда ходить гутірка по місті, що протектором того общества має бути один волоський барон, всім звісний аґітатор, і через його старання дістало то общество, ще будучи в пеленках, 500 зл. на крижмо від виділу Краєвого. Рівнож говорять, що тверді патріоти позбавлені свого остатнього общества, то єсть акад. тов. "Буковина" хочуть тепер за плечима жіночого общества провадити дальше свою пропаґанду"...

Ольга Кобилянська

Новоерські органи: "Народна часопис", "Буковина" й "Правда" виступили проти товариства за участь у ньому консервативних кол. В оборону взяли його:: "Діло", "Галичанин", "Православна Буковина" і найбільше "Народ", що опрокидав їхні особисті напасті на організаторок. Ця прихильна постава Павлика до новоствореного товариства припадала саме на час злагіднення його відношення до Кобринської за її поставу до ювілею Драгоманова.

Одночасно з першою вісткою про буковинок подав Павлик звідомлення про збори жіноцтва у Городенці, яке варто навести теж з уваги на недоступність 2-го випуску "Нашої Долі":

"З городенського повіту пишуть нам: При кінці юля ц. р. дістали інтеліґентні жінки городенського повіта ось-яке за-

прошення: "Обов'язки наші родинні й хатні зв'язують нас всегда в вужчім кругі ділання не позволяючи нам далеко сягати поза свою хату та й своїх рідних. Тиха праця в своїй хаті і родині це судьба жінки і ми від неї не лише усунутися не хочем, але й їй радо піддаємся, а навіть у ній нашого щастя шукаємо. — Та поруч сеї праці, котра певно запрятує наші найкращі сили, чути вже в нашім закутку голоси жіночі, котрі домагаються хоч крихітки ширшого простору для своєї думки і праці. Видно в однім селі змагення інтеліґентної жінки до заопікуванняся дітьми, полишеними нашим народом зовсім без надзору, а навіть без кусника хліба, видно в другім старання дати в руки убогим сільським дівчатам зарібок через вироблювання ручних жіночих робіт і попирання домашнього промислу, видно деінде науку в школах і читальнях, знов у іншім селі збирання пісень і народніх приповідок. — Ми бачучи то всьо рішились цим разом лиш зібрати тії сукромі голоси і ті природні змагання нашого інтеліґентного жіноцтва, щоб не допустити, аби тії щирі думки й змагання марно прогомоніли, а противно злученими нашими, хоч невеличкими силами до чогось доброго довели. В тій цілі, щоб над тим усім порадитись і можливо Товариство Жіноче для переведення тих цілей зав'язати, — запрошуємо Вас, ВП. Пані на нараду, котра відбудеться в Городенці дня 5 серпня 1894 о 3 годині з полудня в канцелярії адвоката Вп. Дра Окуневського.

Юлія Карачевська, Антоніна Козловська, Наталія Окуневська, Емілія Шухевичева".

Та, на жаль, цей поклик зібрав на назначений день ледво дві десятки інтеліґентних жінок. Нарада відбулася. Позаяк але на ню не допущено представителів поганої половини рода людського, то ми не можемо подати точного справоздання з промов і порядку, а лиш то, о чім нам удалось з боку довідатись. Головою збору вибрано п. Козловську, котра в довшій промові виклала значіння й потребу руського товариства жіночого в Городенці. По промовах ще кількох пань, ухвалено скликати більший з'їзд інтеліґентних жінок городенського повіту на день 16 вересня ц. р. в той спосіб, що кожна б присутніх на сій нараді жінок взяла на себе обов'язок, заанімувати своїх найближчих сусідок до приїзду на означений день і вступлення до товариства, котре власне ухвалено зав'язати. —

Нарада відбувалася через три години. Позаяк не знаєм ані який круг ділання буде мати се товариство, ані який статут, не можем поки-що нічо більше сказати о нім, як

лиш, що яке би воно там не було, то все ж дає явний доказ життя нашого жіноцтва і може колись витворити інституцію, котра буде правдивим хісном як жінок інтеліґентних, так і з простолюддя. Для того шан. Ініціяторки не повинні боятися тяжкого початку товариства, бо майже вожний початок трудний".

Мужчина. ("Народ", чч. 13, 14, 1894)

З цього ж річника "Народа" (ч. 1 і 15 апріля) можна дізнатися дещо про львівський "Клюб Русинок". Це з далекого заслання — Вілюйської округи, Якутської області відозвався в справі українського жіноцтва поет Павло Грабовський, що надіслав свою статтю з листопада 1893 р. п. н. "Дещо в справі жіночих типів", підписану Павло Граб. Йому здаються галичанки типу "Ядзі й Катрусі" Кобринської, "товариства руских дам", ба навіть "Клюбу Русинок" за мало поступові, назадницькі, від яких тхне анахронізмом, середновіччиною. Їм протиставляє жінок-трудівниць "хрестового походу в нарід" і подає кілька сильветок таких тихих героїнь на підставі цінної статті С. Кривенка "Культурні одиниці на селі" ("Руское Богатство", 1883 р. кн. V, VI.). Це переважно молоді дівчата, сільські вчительки, що з посвятою віддають себе праці серед народу. Крім студентки медицини Юлії Васильовни Нагірської ("Література й життя", Русская Мысль, 1892, кн. VI), що для ідеалу служіння народові поклала своє молоде життя, Грабовський переповідає за Кривенком про доньку українського вченого Михайла Максимовича, ректора київського університета — О. М. Максимовичеву:

Скінчивши вищі жіночі курси в Києві, вона зайняла скромне місце сільської вчительки в Переяславському повіті. Діяльність її одразу звернула на себе увагу членів ради шкільної. Глибоко віддана праці, вона вкладала в неї всю свою душу. Стоявши повище від усіх інших учителів, з погляду умислового, вона завела нові педагогічні прийоми, тощо... Але не в цьому її головна заслуга, а в тому, що вона зуміла прихилити до себе дітвору... Пробувши півтора року в коваленській школі, вона була переведена в с. Корніївку. Діти нерозважно ридали на прощання, а потім писали до неї найніжніші листи... Те ж саме відбулося при переїзді з Корніївки до с. Демянців, де вона й скічилася від

чаду, як дослідили лікарі... ("Київське Слово", 1893 р ч. 1180).

Ці прекрасні істоти, героїчні людські типи вказує Грабовський як взір для галичанок, бо "відгомони подібних змагань дочуваємо ми і між галицьких Русинок". Тому кінчить свою статтю:

"...Дай же Боже, щоб ті відгомони вилились в один широкий, а живий рух на користь Русі-України, на поліпшення тяжкого горя, в якому перебуває наш темний, нужденний люд, — дай, Боже!".

Несення помочі селянству поставило стрийське віче за почином Кобринської в програму жіночого руху, а в першому числі "Нашої Долі" редакторка виразно відмічувала тих жінок, що жертвенно на тому полі працювали (як нпр. Ольга Шухевичівна з Тишковець). Про ту працю згадує й Павлик, а в листі з 15. XI. 1894 писав до Драгоманова, що "тепер товариств і кружків руских жінок набереться вже до 10".

З появою третього випуску "Нашої Долі" в 1896 р. діяли вже нові жіночі товариства в Тернополі й Перемишлі, що про них є тут вістки. Це нове видання вийшло в збільшеному об'ємі на 143 сторінках. На останній подано зміст третьої книжки:

Стремління жіночого руху Н. Кобринської	1 - 16
Про рух жіночий Анни Перль	17 - 30
Виписки з позиченої кобзи П. Куліша	37 - 47
Королівщина, оповідання Ганни Барвінок	48 - 62
Організація віденських робітниць А. Попп	63 - 66
Чи треба нам охоронок, розвідка Л. Селянського	67 - 87
З уст народніх Теодори Анастазієвської	88 - 93
Літературні замітки	94 - 115
Фейлетон Н. Кобринської	116 - 137
Відозва до руского жіноцтва в справі охоронок	138 - 142

(бракує стор. 31 - 36, а в змісті помилково зазначено при П. Кулішеві: стор. 31).

Нав'язуючи до статті з II. книжки "Нашої Долі" про рух жіноцтва в ділянках культурній, економічній і політичній, Кобринська цим разом зупиняється докладніше на подіях в Австроугорщині. З приводу осягнення угорськими жінками доступу до університету вона подає характеристичні уривки міністерського обіж-

ника в цій справі та свої завваження, які кінчає: "Видно отже, що міністер звертаючи увагу на суспільні зміни, які питання жіноче витворили, не думав про ті правдиві радикальні зміни, які справді можуть це питання наладнати". Сумлінно й критично реєструє вона в дальшому всі важніші прояви в справі жіночої освіти в столиці й на терені парляменту, цитуючи вислови послів і міністрів. Не поминула Кобринська й тодішнього посла Юліяна Романчука, що при обговорюванні університетської бібліотеки у Львові домагався допущення жінок до університетів:

"З приємністю зазначуємо, що і наш руский посол забрав голос в тій справі, бо коли в р. 1891 русинки були вислали петицію до державної ради о доступ жінкам до університетських студій ..., то жаден з руских послів не підтримав просьби свого жіноцтва і русинки мусіли вдаватися до чеських послів, а іменно до посла Кавніца".

Згадує теж Кобринська про жіноче товариство в Самборі, що стало виготовляти петицію в справі вдів і сиріт по священиках і мало намір висилати депутацію до цісаря.

Критикуючи тісний і тенденційний підхід до жіночого питання послів і міністрів, а дальше й провідників робітничого руху — Кобринська завважує:

Жаль тільки, що вікова неволя жінок вирилась таким пятном у поняттях мужчин, що жінкам приходить боротися не лише з суспільним ладом, який держить їх у тій неволі, але також з поняттями (поглядами) мужчин" (стор. 10).

Як приклад наводить Кобринська багато фактів з руху віденських робітниць, які "жалувалися, що терплять не лиш від капіталістичної господарки підприємців, але також від своїх товаришів робітників, що замість боронити їх проти брутальних прав і приписів, грубою безоглядністю ще до того причиняються". Хоч від 1891 р. делеґатки робітниць брали участь у всіх з'їздах соціял-демократів, проте виключено їх з конґресів у Празі й Лондоні, мовляв, нема потреби окремих жіночих делеґаток та й на майбутнє сподіваються, що "жінки не будуть стреміти до якихсь віддільних організацій" (стор. 12). Це все, пише Кобринська, не дуже подобається жінкам-робітницям:

"На питання, чи такого обходження дізнають усі робітниці без огляду на вік і красу, експертки спускаючи очі відповідали соромливо, що кращим і молодшим ліпше, але то не довго триває.

...вони наводять цілий ряд оправдань, чому їх окремі організації не можуть встоятись, в них пробиваються гіркі закиди мужчинам. Поминувши, говорять вони, що й мужеським організаціям багато можна б закинути, особливо від двох років мужчини охотно вказують на слабі організації робітниць, замість узгляднити, длячого властиво жіночі організації такі слабі.

Одна з найважніших причин тих організаційних хиб є лиха заплата жіночої праці, що багато стоїть поза платнею мужчини. Тяжко проте робітниці дати кілька крайцарів на цілі товариства, а то тим більше, що родичі її часто на се не дозваляють, бо задля вікового порядку вважають, що порядна дівчина на випадок заміжжя, мусить мати кілька крайцарів на виправу. Також задля скромности жіночої опікуни дівчини не позваляють іти на збори, що кінчаться щойно в 10-ій годині.

Єще гірше з заміжною жінкою.

Мужчина скінчивши свою працю, зовсім вільний, наколи жінка щойно тоді виступає яко домашня невільниця.

Вона мусить зректись свобідного віддиху й відпочинку, бо коли упорається з тяжкою хатньою роботою, "тоді зачинає направляти панчохи й латати шмаття".

Підчас того мужчина йде до якого товариства, або дома читає фахові й робітничі часописи, а борючись за свою свободу, неволю жіночу вважає за цілком властиву, т. є цілком відповідну.

Були навіть заміри зо сторони робітників часопись робітниць "Арбайтеріннен Цайтунґ" зробити лиш недільним додатком до "Арбайтер Цайтунґ". Тут однак знайшли жінки настільки своїх приклонників, що до того не прийшло, і жінки робітниці лишились при своїй окремій часописі для оборони соціяльних своїх прав і інтересів, і вона вже від кількох літ у Відні виходить" (стор. 16).

Ось так насвітливши найзамітніші факти з жіночого руху в Австрії Кобринська кінчить свою вступну статтю:

"Там, де право й обичаї якусь групу людей деґрадують з чоловіцтва, там вона завзято зачинає боронити ті свої права. Через те отже войовничу стадію мусить перейти і справа жіноча".

З черги вміщена стаття Анни Перль, де в сміливому, боєвому тоні подано короткий огляд жіночого руху в усіх країнах з підкресленням кривд, пониження й ганьби, які родить поневолення жінки.

На дальших 10-ти сторінках ідуть поетичні переспіви П. Куліша: "Сльози" з Байрона, "Предивний сон" Гайне, "На смерть коханої" Байрона, "Старий гай мрій" Гайне, "Підлипайло" Гете. Опісля Ганни Барвінок "Королівщина", оповідання вийняте з народніх уст про сироту кривджену від людей, що покинута суджeним не тільки виховала свого одинака в люде, але ще й придбала добра й гаразду.

Панько Куліш

Про свої взаємини з подружжям Кулішів писала Кобринська в "Зорі":

Згадка про П. Куліша. Особисто я з дд. Кулішами не знакома, а переписка моя з ними почалась в р. 1886, коли я загадала видавати "Жіночий альманах". Тоді написала я перший раз до д. Кулішевої і просила о участь у видавництві. Д. Кулішева відписала мені дуже чемно, але недовірчиво, і казала собі прислати дещо з моїх письменних праць. Я післала моє перше друковане в "Зорі" оповідання "Задля кусника хліба" і приладжену вже до Альманаха розвідку про жіночий рух. Зараз по тім без ніяких уваг ані застережень прислала мені д. Кулішева два свої оповідання, котрі опісля були поміщені в Альманасі. Коли в р. 1893 загадала я знову видавати "Нашу Долю" і звернула ся знов до д. Кулішевої, відписав мені вже сам д. Куліш і прислав оповідання своєї дружини, що опісля й було поміщене в першім зшитку "Нашої Долі". З того часу майже завсіди писав до мене й відписував на мої письма сам Куліш, заявляючи, що єго письма те саме, що й єго дружини.

Найбільший доказ великої своєї вибачливости дав мені незабутній покійник, коли вийшов перший зшиток "Нашої Долі". Коректа випала на жаль зла, і всі підняли з тої причини глум і сміх. Знаючи який дразливий був покійник на коректу, я аж боялася посилати ємy книжкy. Але годі було не післати, инакше авторка не бачила би навіть своєї праці друкованої. Післала. За якийсь час приходить письмо, я пізнаю рукy Кyліша. Дрожачими руками роздираю ковертy і не вірю своїм очам: "Ви свою роботy зробили добре, а хиби Вашої книжки вказyють, що не маєте відповідної помочі".

За якийсь час прислав великий покійник до слідyючої книжки крім оповідання д. Кyлішевої і свої незрівнані з огляду на гнyчкість мови переспіви з чyжих авторів. Я була ошоломлена: як той великан думки, батько yкраїнського рyхy, чоловік, котромy не знайти рівного образованням, хоче належати до мого невеличкого, а до того так осміяного жіночого видавництва, до котрого я не могла допросити ся наших письменників! Тоді ясною стала мені ріжниця між тими, що знали лиш осмішyвати мене, а тим, що не гордів, не сміявся, а помагав. А помагав він не лиш морально, але й матеріяльно, бо аби було чим оплатити друк і коректy, прислав від себе і від своєї дрyжини 120 рyблів, так що другий зшиток "Жіночої Долі" вийшов майже їх коштом.

З його листів і натяків о критиках здавалось мені, що він з них кепкyє, але опісля з листів д. Кyлішевої зрозyміла я, що він був дyже обpажений критикою "Зорі" на оповідання його дрyжини, про котрy в своїх письмах до мене виpажав ся з великим повaжанням і середечністю.

Подаю сих кілька стрічок до прилюдної відомости задля характеристики незабутнього Кyліша, котрого імя історія Руси-Yкраїни довго бyде згадyвати і передавати з родy в рід" [8]).

В творчості Куліша недаром віднаходять його романтичний світогляд про панівну ролю жіночого елементу в світі (про "Орлицю сміливy, крилатшy од орла. ...Бо дух наш робиться в душі жіночій") [9]).

Як ілюстрацію своїх тверджень у вступній статті помістила Кобринська переклад статейки А. Попп про

---

[8]) Зоря, 1897, 15 XI., стор. 438.

[9]) Пор. Дмитро Чижевський: "Нариси з історії фільозофії на Yкраїні", Прага, 1931, (стор. 127).

організацію віденських робітниць. За переклади з чужих мов вміщено подяку від редакції Ользі Рошкевич-Озаркевич і Олесі Бажанській-Озаркевич, без подання, що саме котра з них перекладала.

Вдатно написана гумореска п. н. Нова напасть на нашу кишеню або чи нам потрібні захоронки?, підписана Любомиром Селянським мала на меті актуалізувати справу захоронок. Зручно підібраний момент фабули — гостина в о. декана, живі діялоги, сатирично зарисовані типи сільської інтеліґенції, на якої тлі місцевий учитель з запалом боронить сільського дошкілля вживаючи аргументацій і практичних вказівок Кобринської — зо стрийського віча.

Яку вагу надавала Кобринська справі організації дошкілля свідчить її "Відоэва до руского жіноцтва", поміщена на кінці книжки. Вона гаряче переконує, щоб українське жіноцтво сповнило цю велику культурну місію, остерігає перед польськими спробами винародовлення української молоді й дітвори в польських школах і дошкіллях, дає практичні поради та виступає з далекосяглим пляном загальнокрайової організації:

"Длячого ж не могло б завязатись у нас товариство, яке мало би на цілі закладати й підпирати захоронки?

Такі товариства могли би завязатися в кождім більшім місті і належати до одного центрального товариства нпр. у Львові. До такого товариства повинна належати кожна русинка, попадя, урядничка, ремісничка чи селянка, не виключаючи й мужчин, бо такі інституції як захоронки не є лиш для вигоди одної верстви або пола, але завязком суспільних організації будуччини.

При добрій волі все дасться зробити. Мавши який такий капітал, можна в кожнім селі набути хату з огородом, тай знайти яку старшу досвідчену жінку, під котрої опікою могли б працюючі в полі матері безпечно лишати свої діти, даючи їм їду, при котрій дома лишали би їх.

Закиди, що опіка простої селянки не відповідає цілям захоронок, упадає, коли пригадаємо собі наші сільські няньки, їх добре й розумне обходження з дітьми, тоті няньки, що становлять майже визначний тип у нашій суспільності; признаємо, що опіка такої жінки на перші початки зовсім вистарчає.

Врешті чи мало маємо по селах інтеліґентного пролетаріяту, як вдовиць по священниках, чи учителях, що за малсю винагородою піднялись би того обовязку. Пізніше товариство могло б постаратися про підготовчі курси для кандидаток, що рекрутувались би як з селянок так і з інших верств.

Що будь можуть закидати рускому духовенству, історія мусить признати, що воно важну відограло ролю в відродженні своєї народности.

Яке би отже не було наше жіноцтво — завязанням і підтиранням захоронок сповнило би дійсно велику культурну місію.

Чи не час уже руській жінці прокинутись? Не час перестати бути "мертвою колодою"? Не час виявити, що і їй не чужі інтереси свого народу і загальнолюдських стремлінь?

Зберіться отже, Посестри, і спільно нарадьтеся над тою великою задачею, що перед Вами стоїть у цілій своїй величині й потузі.

Від Редакції "Нашої Долі".

Справу дошкілля заторкує й обширний "Фейлетон" Кобринської, найцікавіший з усього в цій книжці, з уваги на його відзивність до тогочасної проблематики культурного, суспільного громадського й обичаєвого життя. Його попереджують три народні пісні про траґедію невісток при злих свекрухах, зібрані Теодорою Анастазієвською й перекладена з жидівського Рахелею К. пісня про долю дівчини, яка з послуху до суворого батька вирікається особистого щастя.

З властивим Кобринській полемічним темпераментом, живо й дотепно написаний "Фейлетон" має такі піднаголовки:

Фрідріх Енґельс — Михайло Драгоманів — Брошура проф. Альберта — Одна з многих — Що то кухті до патини — Охоронки — Наші жіночі товариства — Реколєкції — Жіночі конґреси — Перемиський Інститут — Авторитети

Відмічуючи коротко смерть Енґельса Кобринська з'ясовує, чим він "причинився до розбудження питання жіночого" та подає в загальному його погляди на справу рівноправности жіноцтва.

Під тим кутом підходить вона й до постаті Драгоманова, що його смерть "для наукового світа а передусім для Руси-України є болючою втратою". Хоч він спе-

ціяльно жіночою справою не займався, і "зовсім не лежала вона йому так на серці, як це бачимо в деяких англійських та німецьких учених... та все таки вчинив тому питанню в нас немалу прислугу". Зате пізніше деякі його учні "зачали вороже відноситись", хоч і "викликують тим проти себе свої власні загальнолюдські ідеї, защеплені великим Покійником".

Але ворогів жіночої рівноправности не бракує і в інших культурніших народів. Як доказ розглядає Кобринська недавно видану брошуру професора віденського університету, що рішуче спротивився допущенні жінок до університетських студій, підкреслюючи інтелектуальну нижчість жіночої психіки. Йому відповів рецензією й брошурою д-р Корнфельд навівши багато наукових доказів проти тези Альберта. І тут Кобринська завважує не без сарказму:

"...Цим німці уже зовсім різняться від наших панів Русинів, бо такий др. Корнфельд у нас просто немислимий. У нас можуть спорити, а навіть переслідуватися, коли не є людьми одної партії, сказав би однак хтобудь із них найбільшу нісенітницю на жінок, а запитав сусіда: "А ви, куме, як?", то певне відповість йому, як у звісній народній комедії: "Та так, таки так!".

"Одна з многих" — це авторка іншої німецької брошури, яка виступає проти усамостійнення жінок та бачить вихід з усіх недостач в заміжжі з обмеженою кількістю дітей. На це Кобринська з іронією заявляє:

"Оце правдива жінка! Правдивий практичний розум жінки, вирослий десь з коренння ще не зіпсованої новими стремліннями німецької суспільности! Така жінка далека від нарваних еманципанток, що ломлять собі голови над змінами суспільного ладу та якоюсь самостійністю й економічною незалежністю. Так поставлене питання жіноче певно будило би більший загальний інтерес, заривало цілі громади і без сумніву знайшло б гарячих приклонниць і в нашій суспільності. Тоді перестало б воно бути так неясне й мало зрозуміле як тепер, а зрозуміла б його кожна мамуня і пішла б за ним кожна добродійка з села, що цілим серцем бажаючи мужів для своїх тихих і скромних доньок, не може погодитись з поступованням міських панночок, які часто не перебираючи в способах, скорше й певніше до бажаної цілі доходять. Котра ж із них не була б рада цілим серцем, якби

суспільність дійсно більше звертала на те увагу, щоб кожна з їх доньок мала мужа і застерігала те державними установами. Одно лиш вельми нашим добродійкам не вподобалось би, що авторка щось плете, будьто би в кожній родині за багато було дітей, та щоб держава старалася тому запобігти. "Бог дав діти, дасть і на діти" — говорять мужики, а мужицький розум то великий розум!" (стор. 119 - 120).

Більше місця займає відповідь критикові "Зорі" (ч. 14, 1895) на другий випуск "Нашої Долі". Усі закиди торощить Кобринська не тільки глумом і дотепом, але й цитатами з наукових творів. На закид темноти під адресою жіноцтва Кобринська відповідає:

"Невелика то похвала для галичан. Якщо їх жіноцтво так низько стоїть, то вони самі тому винні, бо ж звісно, що в міру вимогів інтелігенції мужчин підноситься й уровень інтеліґенції в жінок.

Ми дійсно не знаємо, від якого то часу наші мужчини стали такі вимагаючі під оглядом жіночої освіти. Це хиба лиш у теорії, бо в дійсних відносинах т. є. в відносинах їх до жінок ми того зовсім не добачаємо. Возьмім прим. відносини між супругами. Здається чоловік образований а жениться з жінкою майже зовсім необразованою, можна би думати, що подружжя не дібране й буде нещасливе, того однак в їх житті зовсім не видно, а противно часто вражає велика гармонія. Що більше мужчина, якому виділось, що жадна жінка йому не дорівнює, рішившись на вибір часто "першої ліпшої", повірить, що знайшов якусь правдиву перлу, під якої рівень інші не підходять, хоч таких самих знайшлось би й більше. Ще оригінальніше, коли видиться їм, що вони самі своїх жінок образують, хоч така образована ними жінка є хиба лиш безмисльним відгомоном їх власних думок і слів. Сумніваємося проте дуже, чи така істота може вдоволити правдиво образованого чоловіка...

Хто знає добре нашу суспільність, того мусить застановити, чому власне ті панове, які найбільше жалуються, що не знаходять собі рівних жінок у власній суспільності, користаючи з даного мужчинам привілею вибору, як раз доказують, що вибір їх не йде по інтелектуальній вартості жінки, а противно найінтеліґентніші наші дівчата не виходять заміж або виходять так, що нидіють по глухих селах, відбиті від всякого живішого культурного руху.

Могло би здаватися, що вимоги вижчої інтеліґенції спонукують деяких наших панів женитись з жінками інших

народностей. Але й тут факти перечуть. Ми бачимо, що тоті, котрих вони впроваджують в нашу суспільність, цілком не відзначаються вищими ціхами культури тих суспільностей, з яких походять.

Як в житті приватнім так і в загальнім много говориться а по трохи й пишеться про страшну темноту нашого жіноцтва, а однак, коли серед тої маси заблимає хотьби слабоньке світло, ніхто його не піддержить, а противно, придушує, витягаючи тоді на перший плян мніння тої темної маси і на тій підставі робить закиди, будьто би всі ті нові змагання під її смак не підходили, а через те не мали права існування.

Проте дивно виглядає, що критик "Зорі", для якого галицьке жіноцтво уважається такою глупою масою, що жаден галичанин не може знайти собі відповідної жінки, від тих, що хотіли би хоч трохи піднести рівень світогляду того жіноцтва, вимагає задля пересвідчення тої тьми, грубих, високо наукових творів. А може критик і тим лиш хотів сказати, що "кухті не до патини", бо щоб на думку критика відповісти задачі і писати про жіноче питання, треба: тяжкої, совісної праці шукання по виказах, шематизмах, справозданнях, читання поважних творів і брошур про жіночу справу і т. ін. Сміємо посудити критика, що ту науку, яку нам дає, витягнув якраз з того, що критикована авторка подавала уже про жіночу справу в своїх письмах. Чи то дуже вміло було зложено, то інша річ. Бачимо там однак: викази шематизмів, зо справоздань, цитати з різних брошур, а що й поважні твори не мусять бути їй цілком недоступні, видко з закидів самого критика. Критик каже, що будьто би авторка опирається на спорадичних фактах, а чейже знаємо, що зібрання спорадничих фактів вимагає конче яких таких наукових підстав, без яких і сам чорт нічого не вдіяв би, а забрив би так, що ніхто не розібрав би, де тому початок, а де кінець.

Все таки нас тішить, що критик ставлячи такі вимоги не належить до тих, яким видиться, що питання жіноче вже рішене, а навпаки, бачить потребу великої ще на тім полі праці. Краще отже було б, якщо б наші п. т. критики замість нехтувати всі наші змагання, старалися радше їм допомогти. Найліпшою для того нагодою є наше жіноче видавництво і нам справді дивно, чому жадного з тих панів, що такі охочі до критики, не можемо допроситись до співучасти в нашім видавництві, хоч були часи, що за жіночою часописсю сильно агітували. Чи не могли би вони в на-

шій часописі своїми світлими поглядами вказувати правдиву дорогу, коли ми зле йдемо, а не лиш кричати: "Не туди! Не туди!" Але куди властиво, того нам не кажуть, і до того мусимо доходити власним розумом за поміччу чужих письменників.

Проте отверто скажемо, що крім безоглядного нехтування всіх наших змагань під назвою будь тоби критики, крім фраз на тему загальнолюдських поглядів, крім менше або більше вдатних дотепів, як: "та се ніби так і не так, кожна палиця має два кінці", та вказування личних хиб, нічого поважнішого від наших гострих критиків добитися не можемо. Чи не краще було би замісць ганьбити своє жіноцтво, обнижати вартість їх праці перед своїми й чужими невмотивованими вигадками, скинути гординю з серця і з свого боку взятися до такої роботи, яку критик "Зорі" вказує лиш самим жінкам, а то: подавати до жіночої часописи "точні, вірні й уміло зложені вісті про становище жінок в різнородних суспільностях, становище родинне, суспільне, рівень освіти жінок, їх ідеали... Мужчини справді могли би приносити жіноцтву великі користі своїми спеціяльними фаховими відомостями, але лиш без пихи, без зарозумілости брата школяра, що вернувши на вакації до дому, попису-ється перед сестрами латинською деклінацією й іншими шкільними відомостями, висміваючи їх неуцтво".

Заторкуючи дошкілля, що в той час було предметом ґазетних дискусій Кобринська полемізує з Франком, який в часописі "Тидзєнь" (2. II. 1896) висловився, начеб то захоронки, що їх пропаганду ширить Кобринська "скопіовані з Чех":

"Не сумніваємося, що захоронки мусять бути так само в Чехах як і в інших краях, бо вони виростають всюди внаслідок суспільних і економічних еволюцій..., ми однак не потребували їздити до Чех, бо могли й у нас бачити охоронки, фреблівські городи, врешті жидівські хайдери, які в ґрунті річи також нічим іншим не є, та старалися лиши значення тих інституцій пояснити нашому жіноцтву з соціяльного, економічного як і національного боку... Поляки аж надто добре знають, яким польонізаційним средством є захоронки в їх руках у Галичині і чим вони були до 1863 року в Україні. Закидом, що захоронки в тій формі, в якій ставляє їх Кобринська, скопіовані з Чех, хотів др. Франко доказати, що будьтоби ідея захоронок не має нічого спільного з радикальним рухом нашого краю, а заразом, що ціле питання жіноче є лиш питанням серед-

ніх верств. Кожний однак умний чоловік, приклонник чи противник теперішніх соціяльних рухів, мусить добачити, що коли така річ як захоронки підноситься жіноцтвом добиваючимся інших ніж досі для себе в суспільності прав, то вже тим самим фактом переступаються інтереси одної верстви, і входиться в обсяг загально-соціяльних справ, що спирають на довершуваних соціяльних змінах, як це вже нераз нашому жіноцтву ми пояснили.

Др Франко закидає також Кобринській, що будьтоби вона ніколи не старалася "іти в народ", як це роблять радикали. Коли розважимо правдиву ціль захоронок і їх значення для нашого народу, то аргумент дра Франка зовсім не сильний. От грим. сам др. Франко, якого слушно вважають одним з найперших, що станули на ґрунті інтересів простого люду, в своїх письмах завжди більше звертається до руської й польської інтеліґенції, більше до молоді ніж до простого люду"... (стор. 129).

Проте Франко доцінював ідею захоронок Кобринської, коли ще в виданій в р. 1893 збірці "З вершин і низин" писав у "Мандрівці Русина з Бідою":

В Болехові баталія
Там Кобринська Наталія
В величезний будинок
Всіх зібрала Русинок.

Одна варить, друга місить,
Третя хлопські діти тішить,
Ті годують маленьких,
А ті миють пеленки.

А Натальця з старшенькими
Пильно держить школу з ними,
Учить хлопців і дівчат,
Як з бідою воювать.

Каже Русин: "Щасть вам, Боже!
Оце справді діло гоже!
Вперве бачу не в жарті,
Що й попівни щось варті!"

(З III. Видання, Українська Накладня, Київ-Ляйпціґ, стор. 247)

Взаємини Франка й Кобринської варті докладного насвітлення для повного образу тодішнього культурного й громадського життя. Були це близькі особисті

зв'язки. Франко й його родина бували в гостях в Болехові в Озаркевичів і Кобринської, що була хрещена мати дітей Франка. Тим цікавіші деякі їхні розходження в загальних справах.

Врешті відповідь Франкові в Фейлетоні кінчиться заввагою під адресою радикалів:

"Не припускаємо також, аби автор додатку до Курієра думав, щоб ті самі, що пропонують жіноцтву закладати захоронки, самі ними практично займалися, — бо тим можуть займатися сотки інших жінок, **скоро би лиш пізнали правдиву важність і ціль тих інституцій.** Що захоронки не є без значення для партії, до якої признаються радикали, найліпшим доказом може бути програма, поставлена б. р. соціялдемократами комуні віденській, де між іншими точками жадається, щоб комуна зайнялася захоронками яко інституцією спільного дозору дітей". (Арбайтер Цайтунґ, Фебруар, 1896, стор. 130).

Згадуючи дальше про останні жіночі конґреси в Берліні й Парижі Кобринська підкреслює в їхніх програмах — справу дошкілля, а навіть: "в програму берлінського конґресу вложено також обговорення шкільних кухонь, опертих майже на таких мотивах, як ми подавали перед чотирома роками на жіночім вічу в Стрию". (Стор. 131).

В тому місці Кобринська переходить до питання тогочасних українських жіночих організацій:

"Коли бачимо, на яких реальних підставах жіноцтво інших країв орґанізується, не можемо переболіти, що організації нашого жіноцтва від тих реальних підстав так еще далекі. Все таки радо згадаємо, що "Жіночий Клюб Русинок" у Львові видав дуже хорошу орнаментику народніх узорів і одержав від комісії промислу крайового 300 зр субвенції. Коломийський "Кружок" помножив значно свою бібліотеку. Товариство Руских Женщин у Чернівцях займалося цього року роздаванням теплої одежі для учащихся руских дівчат. Станиславівське товариство крім звичайних вечерків нічим так дуже б. р. не відзначилось, має однак ту заслугу, що при партійнім розкладі самих же народовців станиславівського округа стається осередком товариського руху й народніх маніфестацій. Товариство риз церковних в Самборі з кожним роком побільшає свої фонди і розширяє робітні. З того товариства при загальнім руху вдовичо-пенсійнім вий-

шов проєкт, вислати депутацію до цісаря задля підвищення пенсії вдовам і сиротам по священниках. Також зав'язався "Кружок" Руских Женщин Товариства Педагогічного в Тернополі, про нього ще нічого більше не знаємо крім того, що в січні устроювало вечерок з танцями для прзибирання товариству фондів. На взір таких організацій як у Станиславові, у Львові, в Коломиї, і Чернівцях завязалося жіноче товариство в Перемишлі. Товариство єще не відкрило своєї програми і знаємо про нього лиш те, що пише дописувачка до "Діла". "Безперечно, — пише вона — основою існування й розвитку народів є патріотичне жіноцтво, а вже з тих перших починів нашого жіночого руху виходить, що й наше жіноцтво стає патріотичним і зачинає дбати про справи публичні. Покинувши шкаралупу виключно домашнього огнища забажало наше жіноцтво потрудитися на ширшім полі, на полі боротьби за право і поступ нашого народу". (стор. 131 - 2).

Дуже часто релігія була одиноким духовим кормом в "анімальнім" (тваринім) житті жінки і нововведені реколекції для жінок вони глибоко переживали. Але й тут для вірного образу відносин Кобринська наводить такі характерні подробиці:

"Деякі священники однак не признавали так важної потреби реколекцій і різними позорами виправдували неприсутність своїх подруг. "Вибралисьте нефортунний час, моя жена в ту пору збирає цибулю, хто ж мені, коли останусь сам, зварить їсти, мусів бим хиба згинути з голоду". "Моя жена не потребує реколєкцій, вона свята женщина..." "Нашим женам треба науки, а не треба їм василіянських реколєкцій" і т. п.

Нав'язуючи до питання освіти для жіноцтва, яким "ніхто направду не журиться" — Кобринська кидає думку, щоб "Інститут для дівчат" у Перемишлі перетворити на приватну жіночу ґімназію, що і сталося згодом.

Знаменитий кінцевий уступ Фейлетону є відповіддю критикам, що їх "повага так велика" вимагає "доконче мовчки схилити перед нею голову"... Покликаючись на німецьку статтю "Дас Рехт дер Антікрітік" Кобринська переконує, що нечутливість на критику "ніколи не була уділом авторів, які дійсно мали що сказати загалові, і трактована ними справа гарячо лежала

їм на серці". Тут треба добачити відповідь Павликові на його самопевні ліпшезнайства. Захитати в жінках переконання про "непрогрішимість" і більшевартість мужчин, усунути в них страх і недовіря в свої сили — це була та автократичність Кобринської, що так не подобалася Павликові й другим:

"Другою вбивчою для нас конклюзією, яку наші опоненти можуть витягнути з нашого фейлетона є звичайне посудження, будьто би ми ширили половий антаґонізм. Говориться то з такою певністю, якби щось подібне було дійсно можливе. Ні, що не природне, то не можливе! Природного права ніхто не годен побороти, половий антаґонізм ніяка аґітація не в силі викликати, а емансипація жінки і в тім напрямі вся діяльність можуть лиш повалити теперішній мужеський авторитет". (стор. 137, підкреслення Кобринської).

Цю думку Кобринської підтвердила щойно недавно світового розголосу французька письменниця Сімон де Бовуар у сенсаційному творі "Другий пол", де підкреслено, що мужеський престіж є ще далекий до усунення та що не може бути рівноправности для жіноцтва, коли в суспільності панують погляди про "вищість" мужчини й "нищість" жінки...[10])

Не від речі було б згадати, як прийняли критики й опоненти третю книжку "Нашої Долі". На жаль, річники тогочасних газет і журналів — недоступні. Окрему рецензію присвятив їй Михайло Грушевський у "Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка" (т. XVII, 1897, кн. III. стор. 48-9), заявляючи на вступі, що "провідниця жіночго руху в Галичині п. Наталія Кобринська від довшого часу видає збірники присвячені цій справі... За браком якоїсь спеціяльної жіночої часописи, ці збірники служать головною підоймою і заразом — зеркалом цього руху і тим самим заслуговують уваги".

Зараз після того Грушевський подав свій погляд на причини слабого розвитку жіночого руху в Галичині; ними є: брак організацій робітниць через убогий фабричний промисел, священичі кола забезпечували своїм донькам заміжжя, а загальний низький рівень

[10]) Simone de Beauvoir: Le deuxieme sexe (I - II), Paris, Gallimard, 1949.

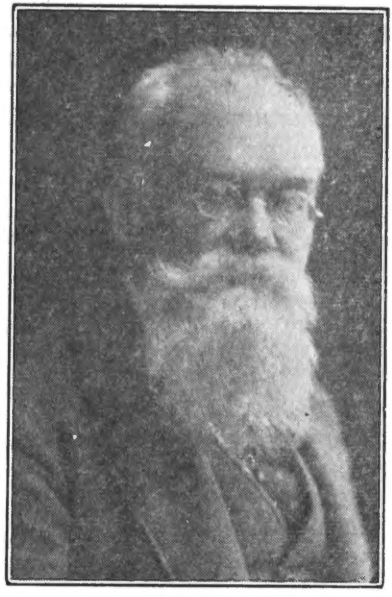

Михайло Грушевський

культури й серед польської суспільности не висував потреби жіночої освіти. Тому на думку Грушевського: "...в справі жіночої освіти і що до рівеня культурних інтересів жіноцтва, становища жінки в суспільності й її життю культурно-громадським Україна австрійська зістала позаду України російської, особливо такої, якою була вона перед зміцненням всеросійського декадансу останніх часів"...

Грушевський не вдається в докладну оцінку "Нашої Долі", подає тільки загальний її зміст, що йому представляється — бідно. Він не розглядає порушуваних там справ, ні не входить у сферу полеміки. Чи нарочно не хотів він вмішуватися в тактичні ходи радикалів супроти Кобринської, чи просто не визнавався в них? Не дивлячись на гостру відсіч її опонентам він кінчить свою рецензію закликом до них, щоб писали до видань Кобринської:

"...Все те виглядає дуже сумно. Жіночий рух не може бути неприємним культурній верстві, не кажучи про вимоги справедливости й гуманности — існування в суспільності некультурних елементів вяже змагання верств культурніших, особливо, коли ці верстви так тісно повязані в житті, і більш сильна й культурна верства і тут як і скрізь, повинна б прийти на поміч та помогти вийти на битий шлях, коли вважає її теперішне простування манівцями".

Проте Грушевський дає признання всій дотеперішній діяльності Кобринської, хоч і не було передумов для повного успіху. Тут найбільш вимовними є короткі вислови й натяки про ту атмосферу, в яку попадали ці

новаторські почини. Після 13-ти років громадської й культурної діяльности, в яку вкладала не тільки талант, розум і серце, але й власні гроші — Кобринська знаходила тільки: "досить слабе попертя в ширших колах жіночої інтеліґенції і *переважно іронічні відносини — серед суспільности*" (підкреслення нові). При тому Грушевський додає: "Розуміється для успіху потреба більш симпатичних відносин від загалу".

Так українське громадянство віддячувало Кобринській за її труд, талант, енергію, ідейність і жертвенність для його культурного росту.

Третя книжка "Нашої Долі" була — останньою.

XI.

Трагедія правди

ЦІНОЮ ОСОБИСТИХ НЕВДАЧ — "ДУША" І "РОЖА" — РІК ЮВІЛЕЇВ — ЛІТЕРАТУРНІ Й ВИДАВНИЧІ ПЛЯНИ — ЧЕРГОВІ УДАРИ — БЕЗ КОБРИНСЬКОЇ

"Кожна порушена початково одиницями справа викликує у загалу сміх, потому гнів, а на конець усі кажуть, що про те давно думали" — цю думку наводила Кобринська в своїй відозві для акції дошкілля.

Дотеперішня діяльність Кобринської не дала їй ожиданого успіху. Книжки "Нашої Долі" слабо розходилися, жіноцтво пиняво розгортало свою участь у громадському житті. Проте завдяки їй ідея жіночого руху стала предметом загальної уваги. Про неї гаряче дебатували сливе всі тогочасні провідні діячі, чи поділяли вони погляди Кобринської чи з ними спорили[1]).

Колись Франко в листі до Климентії Попович згадавши про проєктований альманах писав: "треба мати на увазі те, що Кобринська — одинока баба, котра може таку річ зладити, — і треба стояти при ній" (бере-

[1]) Дискусія перейшла навіть до поезії: вірші складалися не тільки за, але й проти емансипації; О. Козловський писав:

Панночці в альбом

Вдивляючись в твої очиці ясні
У риси твойого лиця прекрасні,
У коси ті важкії зо стрічками,
Заквітчані так просто квіточками,
Я слухаю... хапаю кожде слово,
Твій щирий сміх, що ллється так чудово
Мене чарує, все я забуваю
Немов у сні — і сам себе питаю:
"Що в тобі є таке тепленьке, миле?
Чим світять очі й слово легкокриле?
І чом в тих простих рухах стілько грацій?"
Бо ти не знаєш ще еманципації*).

*) Під еманципацією розумію малювання жінками мужеських манер і привичок. Зрештою мене цілком не ентузіязмує жіноча еманципація взагалі. — Прим. авт. (Літер. Наук. Вістник, 1900, книжка III. 230).

зень, 1886). Тепер показалося, що вона не тільки між жіноцтвом перша, але вона й поважний контрагент для діячів з політичною рутиною, небезпечний суперник, узброєний не тільки гострим інтелектом але, що важніше — сильним характером. То ж усупереч особистим невдачам, без гучних оплесків зростав моральний авторитет Кобринської, як перемога самої правди.

Осип Маковей

Далекий від ентузіязму для жіночого руху Осип Маковей, який "емансипованих жінок не любив, ...все мав враження, що говорить з мужчиною"[2]) в повісті "Залісся" підносив значення стрийського віча, а в своїх фейлетонах у нововиданому "Літературно Науковому Вістнику" не міг поминути тієї ділянки. Згадавши про стан жіночої освіти та дозволений доступ для жінок на деякі університетські курси й виклади (напр. на виклади української літератури Олександра Колесси вписалося 20 слухачок) Маковей пише:

"...Українцям треба тут сказати, що в Перемишлі маємо свій добре зорганізований дівочий інститут, в котрім учать у більшій часті гімназійні професори, а у Львові і в Яворові маємо два більші дівочі пансіони під опікою СС. Василіянок, де вчиться по кількадесять дівчат, — і кілька жіночих товариств по більших городах. Інтересів жіноцтва боронить пильно уже від довших літ п. Наталія Кобринська, яка видає жіночу бібліотеку п. з. "Наша доля" (досі вийшли три книжки), хоч — треба сказати — що у своїх стараннях не находить такої підпори в нашім жіноцтві, якби треба сподіватися і вимагати.

...Слова "емансипація жіноча" приймаються в нас ще дуже часто з утаєним глумом, так як би ширша справдішня освіта могла нашим жінкам пошкодити, — але й тут уже,

---

[2]) Анастасія Міляннч: Осип Маковей про себе (спомин), Новий Час, Львів, 16 серпня 1937. Пор. Осипа Маковея "Емансипація мужчин" з 1899 р.

треба сказати, перші перешкоди усунені і, як власті помалу починають допускати жіноцтво до вищих шкіл, так і самі батьки перестають загороджувати своїм дочкам дорогу до них. Великий поступ є і в нас на тім полі"... (стор. 103 - 4).

У тому ж самому річнику Літ. Наук. Вістника за 1898 рік поміщена новеля Кобринської "Душа — психологічний ескіз" (стор. 257-273), яка була написана в 1895 р. Це неначе програмовий твір нового літературного напряму з поновленою вірою у надприродній світ.

Євгенія, освічена й зацікавлена літературним рухом приїхала з Відня на літо до своїків у відпочинковому містечку — привізши запас нових книжок. Тут знайомиться з молодим місцевим сотрудником. Спільна увага до книжкових появ і письменницький хист о. Урбановича надають щирого тону їхнім товариським зустрічам і розмовам. Нагле захворіння о. Урбановича глибоко схвилювало Євгенією, що трагічно пережила смерть власного сина. Аґонія й смерть молодого священика викликають видіння Євгенії:

"...Тяжке конання змінилося в образ тихого, спокійного сну. Однак було в нім щось таке могуче й велике, що прихожі станули коло порога і не сьміли поступити дальше.

...Евгенії якби щось піднесло руки, і вона мимохіть по свому обрядy перехрестилася три рази.

...Вона вперла очі в кусень стелі, від якої відлітало місцями вапно, однак могла виразно зазначити фіґуру легкої прозорої хмарки, що підносилася в гору над умершим, немовби ломилася й пропадала поволі. Треба було ще хвилі, одної хвилини, щоб те, що вона бачила, спокійно знялося в гору й відлетіло..."

Це пережиття потрясло глибоко Євгенією, вона "мала важкий доказ, що смерть людини є щось таке високо трагічне, що не можна її так легко брати", як колись Урбанович у своїй "Душі" сухо представив сцену смерти старої жінки та її похорони, а на закид Євгенії відповідав, що чужої душі ніхто не бачить ані не відчуває.

Власні помічення Кобринської про її "Душу" є в одному листі до Маковея (з 12 березня, 1898):

"...Та часть, де говориться про душу так тісно пов'язана з цілим оповіданням, що можна її вважати лиш частиною того ж, бо все те, що пізніше діється при смерті о. Ур-

бановича є лиш відповіддю на порушувану ним тему про душу і смерть. Перша часть розмови наведена, щоб кинути світло на такі моменти з життя Євгенії як втрата сина, і показати ступінь її освіти й скептицизму. Не заперечите, що в тім цілім оповіданні якраз важну ролю грає то, що вона людина освічена й скептично успособлена. Інакше такі візії представляються, як має їх людина освічена й скептично успособлена, а інакше, як мала би їх яка рабиня божа. Показати все те через розмову з Урбановичем далеко властивіше було, ніж розповісти від себе читачеві, якою вона була. Кажете, що то новина в нашій літературі — маєте певно на думці "Ганнеле" Гавптмана, лиш, що там представляються галюцинації вмираючої, а в мене присутної..." [3])

Оповідання "Душа" ще раз доказує про відворот Кобринської від реалізму й позитивізму, що почався на переломі 1892/3 р., воно насуває здогад, що завдяки питанням містицизму, які відтоді щораз більше займали її увагу, не була їй чужа спіритуалістична наука голосного шведського містика Еманоїла Сведенборґа (1688—1772) та його славне видіння в Лондоні, 1745 р. Тоді той мислитель побачив, як його кімната наповнилася хмарами туману й густою тьмою.., що попередило надприродну божественну з'яву. Це не значить, що в видінні зображеному в "Душі" слід вбачати безпосередній відгомін Сведенборґа. На таку залежність Кобринська висловила свій погляд в листі до Олександра Колесси з приводу його студії про вплив Міцкевича на Шевченка:

"...Правду сказавши мені все таки здається, що в будуччині так Ви як і всі інші приклонники теорії анальогії думок видатніших людей не будуть конечно шукати тої аналогії в безпосередніх — взаємних впливах, а придасте більше як тепер значення обставинам життя, які можуть виробляти й в однім часі ті самі думки..." (3. X. 1894) [4])

Нарис "Рожа", написаний 1897 р. надрукував Літературно-Науковий Вістник в наступному році у книжці за липень. І тут показано вплив надприродного світу на події й долю людей, а сцени дійсного життя пере-

[3]) Цей і дальші листи Кобринської до Маковея наведені з Франца Коковського: Наталія Кобринська й Осип Маковей, Жінка, Львів, 1937, ч. 21 - 22.

[4]) З архіву Олександра Колесси в Торонті.

плітаються з фантастичними: сільська краля, що пригаблювала й відкидала хлопців, дала себе заманити гарному паничеві, що станув біля неї, коли вона закляла чортом, який від тої хвилі скрізь її переслідував, доки не спасла її від нього Мати Божа, що "закрила її своєю прозорою шатою".

"...Як зломана лілея упала дівчина на землю і з плачем просить Матіньку Божу, аби помилувала її: — Не відвертай від мене, Мати Божа, пречистого твого лиця! — молила вона — А коли мала я в серці пиху чорта, то той гріх спокутую життям і смертю моєю; лише най буду при тобі, Матінко свята!"

На могилі дівчини виріс корч полевої рожі:

"А рожа росте, розростається, легеньким цвітом обсипається".

"Дощик її змиє, вітер обсушить мокрі листочки, розчеше довгі, тонкі галузки, обтрясе дрижачу сльозу ранньої роси.

А вона підносить високо тужні, бліді цвіточки і дивиться далеко, поза ясне сонце і синю блакить".

Про ці свої казки на фантастичні теми народніх вірувань і переказів Кобринська писала в листі до Михайла Грушевського:

"Перше, що вражало мене в наших народніх казках, то "Wahrheit und Dichtung" в цілім значенні того слова. Нераз буває, що сама основа фантастична, а всі описи, характеристика людей вражають реалізмом, часом противно (але то рідкість). Одначе завсіди побіч світа змислового, доступного, з'являється світ інший, неясний, незрозумілий, якби надприродний, який в уяві простолюддя нерозлучно вяжеться з світом реальним. Хмарка, що заступає місяць, сніг, що зсувається зо стріхи, то судільниці, що проповідують долю чоловіка, самітний в полі корч рожі — то заклята дівчина, вихор то чорт показується чоловікові. Всюди якісь невидимі сили, з якими чоловік входить у близький контакт. "З того світа уяви" — такий наголовок хочу дати моїм казкам. Першою з них появилася в друку Відьма (що хочу перезвати на Судильниці); тут застановила мене віра нашого народа в фаталізм, убраний в поетичну форму птахів. В Чортищі виходить знов вельми цікавий погляд на талан, що походить від чорта в виді горівки. Рожа — то дівчина покарана за пиху, за те, що хлопців не любила, а лиш дурила (кокетство); її вибавляє вища, загальна любов. В описах при-

роди старалась я про як найбільшу гармонію. В Рожі напр. звізда, то сільська дівчина, що вийшла за ворота і виглядає милого і т. п." (Літ. Наук. Вістник, 1900, січень, стор. 16).

Дружина Михайла Грушевського — Марія Вояковська здавна належала до приклонниць Кобринської. В той час Грушевський здобував щораз більший авторитет при редакції Літературно-Наукового Вістника як і взагалі серед львівського громадянства. Його впливові приписує Денис Лукіянович і виступи Кобринської на величавих святкуваннях, що відбувалися у Львові в останніх днях жовтня й 1 листопада 1898 року — названого в тодішніх звідомленнях — "роком ювілеїв":

"...В історії нашій 1898 рік буде записаний як многоювілейний. Це імя належиться йому над всяку непевність. Від початку року і до кінця нарід тільки й робив, що святкував ювілеї, і пригнічений їх многотою деякі вже й пускав поза вухо, бо не годен був усіх витримати. Не кажу вже за загальніші ювілеї, — цісарський, папський, революції 1848 р., але на нашій тіснішій вітчині — кілько то їх було! 250 літ повстання Хмельницького, 100 літ нової української літератури, 50 літ знесення панщини, національного руху на галицькій Руси, 50 літ Галицької Матиці й руської публіцистики, 25 літ Товариства Шевченка й літературної діяльности дра Івана Франка..." (Листи з-над Полтви, ЛНВ., 1899, кн. II., стор. 106).

Ювілеї Франка й "Енеїди" Котляревського не належали до тих "пропущених поза вухо". Про них залишив спомин Богдан Лепкий:

"...Оба ті свята зливалися... в одну неподільну цілість, у показ нашого культурного розвитку за останнє (XIX) століття.

Свято Котляревського відбувалося в театрі Скарбка, у тій великій кругловатій, колись розкішній і тоді вже таки добре принищеній залі.

Але та заля була битком набита, казав би ти, вона тріщить ціла, ще трохи і — завалиться.

Я перший раз бачив так багато нашого громадянства: священиків, адвокатів, лікарів, учителів, що з усіх сторін краю з'їхалися на це велике свято. Це вже був не той тісний кружок, що серед нього починали колись роботу Котляревський, Квітка й Шашкевич, — це була сила! Дух ріс, коли глянулось кругом себе.

З 25-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ І. ФРАНКА:

Горішній ряд: Іван Петрушевич, Філярет Колесса, о. О. Кишакевич, Іван Труш, Денис Лукіянович, В. Івасюк. Середній ряд: Іван Копач, Володимир Гнатюк, Осип Маковей, Михайло Грушевський, Іван Франко, Олександер Колесса, Богдан Лепкий. Сидять: Михайло Павлик, Євгенія Ярошинська, Наталія Кобринська, Ольга Кобилянська, Д. Лепкий, Андрій Чайковський, Кость Паньківський.

Сказав я це Франкові, вітаючися з ним. — Жаль тільки, що селян так мало — відповів мені коротко, бо короткою була наша розмова...

Свято почалося сценічним прологом "Великі Роковини", які нарочно на цей день написав Франко, а віддеклямував Лев Лопатинський. Вірш звучав дзвінко, легко впадав крізь вухо до душі, будив бадьорий настрій. Почувалося, "дух у салі ріс на силі" і як степенувався загальний підйом...

Тоді на тім з'їзді почув я також перший, і мабуть єдиний раз, як Франко промовляв прилюдно. Було це в залі "Frohsinn-y", в давнім готелі Жоржа, в подвірю, там, де нераз театр "Бесіди" давав свої вистави. Там вітали Франка святочним комерсом..." (Три портрети, Львів, 1937, стор. 45 - 46).

Ці памятні святкування знайшли відмічення в Літ. Наук. Вістнику ще в 1900 р.:

"...Це була маніфестація українсько-руської народности на всі фронти, і це почуття самостійности, незвязаности відчувалося в святочному настрою... Кульмінаційна точка, львівські свята — випали далеко ліпше, без порівнання з весняним святом. Русь рушилася як ще не бувало; в театрі не памятали такого здвига народу; одушевлення було щире, невимушене; дійсно щасливі хвилі були пережиті в ті дні руською суспільністю...

Грандіозний характер цих маніфестацій на поляках і общеросах робив прикре враження. (Обсерватор: Лист з над Полтви, стор. 187).

На обох ювілейних обходах промовляла Кобринська. Ці її почесні виступи не так просунув своїм покровительством Грушевський, як сталося це завдяки власній повазі й визнанні, які здобула Кобринська серед громадянства всупереч усім непримиренням і суперництвам. Бо й хтож мав забрати слово в імені жіноцтва як не перша галицька письменниця й провідниця жіночого руху? Промова Кобринської на ювілеї Франка була надрукована в Літературно-Науковому Вістнику, другу ж у сторіччя "Енеїди" Котляревського помістило "Діло", а навіть перекладено її на чеську мову й поміщено в жіночому журналі, як про це свідчить нотатка в Літер. Наук. Вістнику:

"— Чеський часопис Zensky svet в числі першім з цього року подав у перекладі цілу промову, яку мала п. Наталія

Кобринська на академії, що відбулася дня 2 падолиста м. р. на памятку столітнього ювілею нашого письменства. В ній, як відомо, п. Кобринська говорила про участь жінок в українсько-руськім письменстві. Zensky svet при цій нагоді висказується з великими похвалами про діяльність п. Кобринської на полі письменства та жіночого руху. Наскільки нам відомо, з праць п. Кобринської на чеське перекладений "Пан суддя" в часописі Kvety. (1899, т. V., стор. 206).

В тому ж році ювілеїв написала Кобринська фантастичне оповідання "Чортище", яке ввійшло до збірника "Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей його літературної діяльности" (Львів, 1898) п. н. "Чудовище" — народня казка.

Складна проблема мистецького натхнення повязана тут з грою надприродних сил. Талановитий коваль бирив на засмаленій стіні образ "чудовища" на таку подобу чорта, що все село збігало дивитися, а раз навіть пан в кариті заїхав. На самоті твір коваля оживав і відмовляв артиста від дальшої праці, але творча уява коваля розпалена горілкою, що таємно з'являлася в нього на столі, не давала йому відірватися від свого "чудовища". Зате, як коваль заснув,

"чорт відірвався від стіни, засвистав вітром та й закрутився високо в повітрі. Великі його крила простерлися як чорна хмара, і, як хмара, спадав він поволі на панський двір".

Вкрадене панське майно знайшли в коваля і зате мали його повісити. В темниці врятувала його молитва:

"Аж раптом щось ніби слабий промінчик проник густу темряву темниці, занесло свіжістю зелені й польових квітів. Десь здалека доходили якісь чудні звуки, ніби спів птахів, радісний тихий сміх, звук граючого по камінних потоку, а відгомоном тих чарівних звуків грали ліси, гори, долини, луги, діброви, води й хмари, і все те зливалося в одну потужну мельодію: "Слава во вишніх Богу й на землі мир, во человіціх благоволенія!"

Ясність така ударила, що коваль аж за очі взявся. Що це? День білий, сонечко ясне увійшло до його темниці?! То ангел Божий, білий як сніг, яснів перед ним, блищав промінням срібної звізди, дрижав блиском ранньої роси.

"Бог мене прислав до тебе, ковалю, — каже ангел, — встань і йди за мною!"

"О, Боже, чим я у Тебе те заслужив, що Ти до мене своїх послів посилаєш?!" питає зачудований коваль.

"Ти був завше добрий чоловік, та лиш тебе та чортівська горілка губила, але за те, що ти чорта гнівив і дражнив, смішив перед людьми, Бог наказав вивести тебе з тої темниці".

Ангел доторкнувся кайданів, а кайдани з бренькотом упали, доторкнувся залізних дверей, а замки тихо порозсувалися.

"Іди до дому, сиди тихо та не гніви Бога тою чортівською горілкою", сказав ангел і відлетів до неба, а за ним потягнулася струя блискучих звізд та лишилася довга біла дорога..."

Повернувшись до дому "коваль чортівської горілки й до рота не брав та й жив, як світ приказує: "Бога не гніви, чорта не дражни". На закінчення цього оригінального оповідання, повного поетичних образів та грізних і несамовитих картин, пластично переданих, авторка ставить запит: "Але чи ковалеві добре з тим було?" і відповідає: — "казка того не каже".

За ініціятивою Михайла Грушевського зорганізувалася "Українсько-руська Видавнича Спілка". На її перших зборах 26 грудня 1898 в кімнатах Т-ва "Руська Бесіда" у Львові прийнято статут і вибрано дирекцію й надзірну раду, до якої ввійшли: М. Грушевський (голова), д-р Евген Озаркевич (заступник голови), Осип Маковей (секретар), д-р Іван Франко, д-р Евген Олесницький, д-р Льонґин Озаркевич, Наталія Кобринська, Тит Ревакович і Володимир Шухевич (члени) [5]).

Тоді й студентська молодь задумала створити "Запомоговий фонд для р. українських літератів ім. Котляревського". Кобринська й до нього пристала, бо не хотіла відмежовуватися від громадянства. Крім того вже віддавна плянувала вона збірне видання своїх творів, що мали спершу появитися в "Універсальній Бібліотеці". Врешті 1899-ий рік приніс збірку оповідань Кобринської п. н. Дух часу — як шостий випуск "У. Р. Видавн. Спілки". Замість більшого тому з передмовою Д. Лукіяновича вийшла тонка книжечка творів, що вже були друковані: "Пані Шуминська" (перейменована на "Дух часу"), "Суддя", "Виборець", "Задля кусника хліба" (стор. 126, 8⁰). Вибір належить Грушевському, що

[5]) Л.Н.В., 1899, кн. І. Хроніка й бібліографія, стор. 61.

ьважав ці твори найкращими. Тоді Кобринська мала в своїй белетристичній теці: "Янова", "Жидівська дитина", "Ядзя й Катруся", "Перша учителька", "Liebesahnung", "Св. Миколай", "Судільниці" (Відьма), "Перехитрили", "Крижмо", "Душа", "Рожа", "Чортище", "Весна", "Осінь', "Омен", "Блудний метеор". В пляні було видати їх у кількох томиках. На жаль, особисті інтриґи й неприхильність деяких членів "Р. У. В. Спілки" перешкодили в тому. Щойно в 1904 р. вийшла збірка "Ядзя й Катруся" і "Казки".

Про тодішні широкі літературні пляни Кобринської говорить її лист до Маковея з 12 грудня 1899 р.:

Високоповажаний Добродію!

Річ, котру Вам хочу повірити, такої для мене важности, що довго носилася з гадкою: виїхати з нею перед Вами, чи ні? Врешті зважилася — лиш не забувайте, що то дійсно з моєї сторони великий доказ довіря до Вашої особи, бо мені дуже много на тім залежить, і боюся, щоб Ви не наразили мене на які прикрості. Будучи на Україні, мені раз по раз давалося чути переважно в Чернігові, що "будьтоби в нас у Галичині є лиш трьох більшого значення а властиво правдивого значення писателів а то: Франко, я та Ви". Спочатку я на те не зважала, але коли побачила, що говориться не на вітер, не для комплементів, а з щирого переконання — зродився в моїй голові шалений плян. — З Франком я вже мою туру перетанцювала, тепер стаю перед Вами. Я побачила, що ми обоє можемо становити дуже поважну літературну фірму, то ж гріхом було би, якби ми того для добра нещасної Руси України не використали. Врешті хто раз редакторського хліба покушав, того редакторство кортить. Я сама за слаба, а наше жіноцтво надто дурне, щоб можна в нього шукати підпори. Видавала феміністичну газету не маючи ані одної жінки, щоб була в стані написати артикул в тій справі. Але я чую в собі таке культурне вироблення і знання, як в питанні жіночім і в літературі — то ж нераз собі думаю, що вже не буду тілько жити, що жила і що то ціле моє знання, вся праця мого духа не принесе нікому ніякої користи і піде зі мною в могилу, — і в таких моментах я на все важитися готова. Чорт зна, чому Ви виступили й агітували проти мене — і се було поводом, що й мені не хотілося признавати і Вам те, що Вам належалося. Якби однак хотілисьте знати мою відкриту думку, то скажу, що Вас так само запізнають як і мене і нераз хотілося взяти перо і сказати те людям, але

егоїзм переміг. "Він мене нищить, а за що ж я його буду підносити, як його руске серце не здригалося, що Русь тратить вироблену культурну силу, то най моє мовчить". Скажіть однак самі, чи не ліпше було би змінити політику і по можності використати свої спосібності? Тепер у нас в літературі такий хаос, що волосся на голові стає. Люди не можуть зорієнтуватися, реалісти виколеєні, а нові писателі не знають, що вони є. Треба конче проводу, а властиво треба зібрати під один стяг і старих і нових, переважно усіх мальконтентів, словом обіймити цілий хаос, а світло само блисне. Я постягала би мої давні спілки з України, а як ні, то дала би свої гроші, розуміється з початку не много, якби однак нам пощастилося, то могла би вложити й більше і малибисьмо свій власний орган, котрий Ви підписували б яко редактор а я яко властитель, чи там видавець, не властитель, якийсь властитель вліз мені під перо. Є ще одна дразлива квестія, Ви так попеклися на якійсь ніби літературній спілці, що й на зимну воду дуєте, і я нераз уважала, що Ви часом якбисьте чогось боялися мене. Не бійтеся! Коло мене добре би походити, аби піддурити вдалося, — врешті я ніколи не забуваю, що я вже старша жінка, та й знаю, що Ви вже давно з Барвінською заручені. "Кляра пакта клярос фаціюнт амікос". Прошу о секрет і скору відповідь. З дійсним поважанням Кобринська. Болехів, 12. XII. 99.

Цей цінний особистими рисами Кобринської лист має декілька приміток Маковея, який на кінці додав:

"Я відписав 17. XII, що не маю часу бути редактором; воно не брехня, бо справді занятий у школі і приготовляюся до іспиту. А Кобринській радо признаю її заслуги. Біда тільки, що така "нарвана".

Задум Кобринської згуртувати письменників біля нового, модерного напрямку журналу, коли щойно в минулому році почав на місце "Зорі" виходити "Літературно-Науковий Вістник" виявляє її сміливість і ініціятиву з одного боку, а з другого те, що її не вдоволяв тодішній стан наших видавництв. Вона не мала змоги публікувати своїх творів, що залежувалися в неї роками. Коли вона послабила свою публіцистичну й феміністичну діяльність, їй дуже залежало на прихильній оцінці белетристичних творів писаних в дусі модернізму. І тут стрічали її неуспіхи як нпр. провал з двома нарисами, які вона вислала до Маковея, що тоді був у редакції Л. Н. Вістника. Кобринська часто мала клопоти з пись-

І. Франко, О. Кобилянська, Н. Кобринська, І. Труш.

мом, тоді другі переписували їй. Так було зо згаданими нарисами, в яких Маковей пізнав письмо Ярошинської, що перебуваючи на літній відпустці у Кобринської переписала їх. Маковей підозрівав, що Ярошинська під іменем Кобринської хоче продістатися до ЛНВістника і про те Кобринській написав, на що вона відповіла в роздражненні:

"...Стиль Ярошинської? Письмо, а не стиль! Не варто бути образованим літератом між русинами, най читають старі байки і беруть за нові річи, як сего вже маємо немалі докази. Жарт і Вам не вдався... Деякі речі переписує мені Лукіянович — то в них може його стиль знайдете!" (без дати).

В тій справі інтересний лист з 10 вересня 1898:

Шановний Пане! Вибачайте те, що я Вам понаписувала. Я справді уже добре не памятаю, що там було. — Моя прудкість то моє нещастя. Одночасно з листом до Вас полетів лист до Владикавказу і повний розжалення до Ярошинської, бо нам обом у Вашій картці дісталось. — Один лиш був чоловік, котрий умів мене повздержувати, а то був мій муж. Бути може, що якби був жив, то охоронив би був від прикростей, які переносила й переношу. Гадаю однак, що поводом до тих прикростей не є лиш моя прудкість, а скорше довго нуртуюча нехіть деяких близьких а неприхильних мені людей, котрим удалося ту нехіть передати ширшому загалові, а той безмисльно кидається на мене. — Писала про жіноче питання, зле було, за те лиш мала саму догану, — та чи справедливу? Ось тепер вельми застановила мене стаття Франка в Вістнику перекладена з німецького. Чим мої статті гірші були? Най скаже кожний посторонній чоловік. Гадаю, що вони могли навіть мати більше інтересу для нашого загалу, одно, що були оригінально написані, друге, що трактували про біжучі, соціяльні та політичні справи, котрі зачивали наші краєві інтереси так в парляменті як у соймі, школах і інших близько нас обходячих організаціях. — Всі мейже наставали на те, щоб не писати, замовклам. Взялася до белетристики, а що мене чекає, можна предвидіти. Як в питанні жіночім так у белетристиці я не можу стояти на однім місці, а чутливість моєї вдачі, особенно в літературі підхоплює завше найновіші течії, — а то друге моє нещастя. Я одна з перших станула на становиску реалістичнім в нашій літературі, то ж треба було випити неодну гірку чару, а тепер, коли осміляюся один крок зробити дальше, знов

громи будуть спадати, а за що? — Ніхто певне не буде знати. Не вмію відай підлещуватися мужчинам, а то третє моє нещастя. Щоб я всіх за дурнів тримала, то дуже милитеся. У мене якраз є велике пошанування для розуму кожного чоловіка і образования, а револьтуюся лиш тоді, коли хотять мене за дурну вважати. Мені дивно, що Ви того дотепер не завважили, то в мене таке виразне, що можна не приглядаючися добачити. — З сего роблено мені навіть принципіяльні закиди, а именно, що руське жіноцтво трималося за мудріше ніж воно є. Се може і правда, але також правда, що такий факт є наглядним доказом, що така людина не спосібна мати такі думки, які Ви їй підсуваєте. На кожний случай прошу мені **зараз** мої нариси відослати. Я роздумалася інакше. Волю, аби вони були поміщені разом зо всіми моїми творами. Занадто я горда, щоб ставати за чужими плечима, а як хто будь в редакції боїться на себе брати відповідальність, то я беру сама на себе. Я певна будуччини, а як сучасні будуть накидатися, то стане мені єще тілько гроша й розуму, аби відповісти. З дійсним поважанням, Кобринська.

Ніжність і вразливість не дозволяли Кобринській твердо й рівнодушно сприймати того роду удари. Проте близькі до неї сучасники подивляють гарт духа і силу волі цеї аристократичної вдачі, що зуміла витривати в співпраці під поступовими кличами, хоч як різко вражала її "незавжди джентельменська поведінка наших людців проти неї; зате вона охрестили їх "наше українське парубоцтво". На іншому місці той самий Д. Лукіянович писав[6]):

"...Боєвики, переважно селянського й маломіщанського походження, переважно молоді, ще не вироблені люди — страшно грали на нервах К-ої. Колись поет Гайне писав, що відколи почав ходити до демократичного клюбу, треба було витрачати вдвоє на мило. К-а зробила тільки сальоновий натяк на свої розходження з радикалами в тактиці...

"Наскільки менше було тоді часописей і охочих до пера, настільки більше облегчувалась енергія у сплітках про "вільну любов, речинцеві шлюби, подружжя на пробу і т. д. Як усе те вражало К-у..., як боліло те все жінку непорочно чисту, романтично вірну покійному чоловікові — чи треба казати?..."

[6]) Трагедія Кобринської (з нагоди жіночого Конгресу), "Діло". 24 червня 1934, стор. 3 - 4.

Наталія Кобринська
світлина зо статті Грушевського

Поважна й обширна оцінка літературної творчости Кобринської вийшла з-під пера Михайла Грушевського, поміщена в першій книжці ЛНВістника в 1900 р. (стор. 1-23) з портретом письменниці. На самому початку автор заявляє:

"Наталія Кобринська — безперечно одна з визначніших та інтересніших фігур в нашім письменстві та взагалі культурнім житті".

Після короткого перегляду діяльности Кобринської подав Грушевський хронологічний список її творів, зладжений на підставі її власних інформацій. Його попередило завваження, що "зайнята буденними, домашними справами, відтягнена своєю емансипаційною діяльністю, п. Кобринська не могла вповні віддатися літературним інтересам". З захопленням розглядає Грушевський реалістичні твори Кобринської, підкреслюючи багатство й вірність обсервації та об'єктивність. Натомість творам модерного напрямку відмовив одноцільности тону й враження:

"Екскурс п. К. в сферу народньої фантастики не здається мені щасливим. Що правда, задача — сотворити з такого етнографічного оповідання річ близьку інтеліґентові, задержати його безпосередність або вітхнути в нього новий зміст — дуже тяжка. Так само не задоволили нас її новіші психологічні образки. Удалася натомість символістична поезія в прозі, але по одній пєсі не можна судити, чи бажати

авторці дальшої діяльности в тім напрямі: дорога совзька, і як прикро почути тут замість щирого чуття деклямацію!

Нічого лекшого, як радити авторці вернутися до того суспільно-реалістичного напрямку, в котрім вона створила вже стільки прекрасних річей".

Цього гострого осуду не злагіднило поміщення в статті "Блудного метеора" як "гарну річ, в якій нема фраз, а екстраваґантні вирази й порівнювання достроюються щирому чуттю й роблять глибоке враження", при тому Грдшевський додав:

"...думаю, що колись ся "поезія", сей нарис опиниться в читанці, як взір символістичної чи декадентської манєри".

Неґативна й водночас авторитетна оцінка Грушевського для модерністичних писань Кобринської була їй тим більше прикра, що свіжі твори Кобилянської — модерністки знайшли в нього високе признання (напр. рецензія на "Царівну" в Л. Н. В. 1898).

Не щадила модерністичних писань Кобринської й т. зв. каварняна критика, в якій тоді верховодив гумор Леся Мартовича, передавана з уст до уст в редакціях і товариствах дорогою сплетень і анекдот. Про нарис "Душа" з глумом писав принагідний критик у часописі "Буковина". Зате в тій же "Буковині" прихильно відізвався Денис Лукіянович про "Блудний метеор", "Омен", "Св. Отець Николай"[7]).

Розжалена Кобринська все таки не відверталася від громади, а тим менше від жіноцтва, якому завжди була готова радити й помагати. До цього можна віднести спомин Олени Залізняк[8]), який вона датує 1899 роком. Було це у Львові в домівці "Клюбу Русинок" на зборах цього жіночого товариства "в довгій вузькій кімнаті дому "Просвіти", з двома чи трьома шафами книжок та довженним столом, накритим зеленим сукном". При ньому сиділи біля три десятки жінок та дожидали приходу Кобринської, що мала з ними обговорити видавничі справи:

"...Увійшла висока, поставна жінка з гарним профілем. Від неї війнуло чимсь особливим. Чи це був її серіозний,

---

[7]) Д. Л. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської, Буковина, 1899, стор. 84 - 85.

[8]) Наталія Кобринська у моїх споминах, Наше Життя, Філядельфія, лютий-березень, 1950.

самопевний виступ, чи спокійний, самопевний тон розмови, не знаю. В цілій її появі пробивалась інтелектуальна перевага над іншими і свідомість цієї вищости. Я не могла ще тоді докладно збагнути того враження. Мені, школярці здавалось тоді, що Кобринська владна вчителька, а всі жінки кругом довгого стола — це малі учениці, що більше або менше прихильно слухають її викладу. Споміж усіх єдина Марія Білецька дискутувала з Кобринською, здавалось мені, без страху й непевности"...

Марія з Білинських Білецька була довголітньою головою "Клюбу Русинок". Не вповні поділяла вона погляди Кобринської, як про те натякає О. Залізняк. Тим можна пояснити слабий звязок цеї організації з Кобринською, якої відсутність у таких випадках як організовані жіночі віча, могла би дивувати. На довгі роки затягнеться теж справа видавництва, якого керму не схочуть віддати Кобринській.

Було б цікаво знати, що саме закидали нові діячки жіночого руху дотеперішній його провідниці. Адже ж "Клюб Русинок", якого "первісною ціллю було — як писала Константина Малицька[9]) — "створити огнище інтелектуального життя, оживити умовий рух, скріпити народнього духа й оживити товариське життя у Русинок", влаштовуючи сходини, відчити, бібліотеки, а в дальшому за головства Білецької намагався освідомляти провінцію, зорганізував "Труд" (1901), "Захоронку" (1902), "Дешеву кухню" для молоді і т. д. — цей Клюб здійснював ідеї самої Кобринської. І ось "Товариство Руських Жінок" у Станиславові влаштувало в 1902 р. жіноче віче, на якому промовляли: Константина Малицька, Дора Трусевичівна, а з львівських делеґаток Марія Білецька. Наталії Кобринської там не було. Те саме повторилося на жіночому вічу у Львові 12 січня 1904. Його називає Михайло Лозинський[10]) "першими кроками" українського жіноцтва. З рефератами виступили: Наталія Будзиновська, Тишинська, Данилович, Лозенко. Бракувало реферату про розвиток жіночого руху, "задля неприсутности прелеґентки Малицької". Звідомлення Лозинського не подає ні одної та-

[9]) "Померла велика громадянка", Жінка, 1 лютня 1938, стор. 2-3.
[10]) "Перші кроки", Л.Н.В., 1904, XXV. (172 - 176).

кої справи порушуваної на вічу, про яку жіноцтво вже давно не чуло від Кобринської. Не виніс теж Лозинський корисного враження з того віча:

"...Зрештою ціле віче, — котре мимоходом сказавши, із зборів українського жіноцтва перемінилося на збори українських дівчат, по части фактичних і номінальних членів львівського "Кружка українських дівчат", а по части приїжих на баль, що відбувся день передтим, — не сповнило надій, які можна було на нього покласти, судячи по його програмі. "Про розвиток жіночого руху", "Жінка а суспільність", "Публичні університетські виклади", "Курси анальфабетів", "Організація жіноцтва", — се теми, які дають безмежне поле до теоретичних дискусій і практичних постанов, одначе на вічу вийшли вони вузько, часами наївно, а часами прямо без життя...

...Що до самої організації жіноцтва, то ухвалено закладати по містах та місточках "Кружки українських дівчат", по селах читальні з бібліотеками, а у Львові видавати жіночу бібліотеку, котрої першим випуском має бути згаданий відчит п-ні Малицької.

Тут зараз так і кидається в очі, що в організаційній роботі робиться... перші кроки".

На 200 учасниць зборів ніхто не згадав про пройдений шлях і зроблену на тому полі роботу. Але ідеї Кобринської й тут тріюмфували, хоч без імення їх апостолки. Лозинський докоряє жінкам, що вони зле сприйняли виклад соціялізму референтки Лозенко, що закликала до одинокого союзу і тільки з "усею масою робітників-пролетарів", ("Се не для нас!" була замітка), а за багато повторяли про "боротьбу за національні права"... Жіноцтво, як видно, не дало себе безкритично повести за соціялістичними гаслами — критично бо до них ставилася Кобринська.

Що більше громада відверталася від Кобринської, тим живіше сприймалися її ідеї. І це дійсна перемога її правди, хоч сама Кобринська ішла громадським шляхом почерез особисті невдачі, хоч серцем боліючи повторяла: "Я бажала їм дати себе цілу — вони не хотіли".

XII.

В тихому кутку

ЛЬВІВ ЧИ БОЛЕХІВ? — ТРУДЯЩІ РОКИ САМОТИ — ПЕРШЕ ЗАВЩАННЯ І НЕДРУКОВАНІ ДРАМИ — ВІЙНА Й "ВОЄННІ ОПОВІДАННЯ" — ОСТАННЯ ПОЇЗДКА — "МЕНЕ ВЖЕ СЕРЦЕ НЕ БОЛИТЬ"

Життя в Болехові — як у сотках інших галицьких містечок. Попри сплетні чи злободневні турботи були там і намагання створити для себе якесь культурне й товариське середовище. Зложилося доволі щасливо, що на той час жив у Болехові показний гурт освічених українців, що не вдоволялися одними тільки проблемами буденности й заробітку та проводження вільного часу на розвагах. Громадське життя організувалося в місцевих товариствах: "Просвіта", співацьке товариство "Боян", руханково-спортове "Сокіл", кредитова спілка "Надія", церковні братства і робітничі організації. Відбував там свою практику пізніший відомий адвокат і оборонець у судових політичних процесах, д-р Лев Ганкевич, влаштовував виступи дітвори скарбовий урядовець Юліян Русин, Йосип Лісікевич та д-р Зволинський організували хори, діяв теж доволі добрий аматорський гурток, на якого виставах збиралися всі довкільні інтеліґенти й селянство [1]). В домі д-ра Ганкевича відбувалися дискусійні вечорі на всякі актуальні суспільні проблеми, що на них часто бувала Кобринська, "завжди готова на словний двобій", зокрема, коли йшлося про жіночі справи, в яких для всіх була беэсумнівним авторитетом.

Це може вистачало чи мусіло вистачати тим, що їх доля закинула в цей закуток, але зайво й дивува-

[1]) Софія Дорошенко: "Чорна пані" (спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську), Наше Життя, Філядельфія, травень, 1951.

тися, що не могло воно вдоволити Кобринської, вихованої на передових европейських ідеях, що з молодих років привикла черпати всі культурні цінності з першого їх джерела — і якої неспокійний дух ніколи не знав і не прагнув застою.

Теофіля Озаркевич
мати Наталії

Але вона тут жила в свого батька пильнуючи днів його старости й піклуючись немічною в наслідок паралічу матірю. Особливо прив'язана вона була до батька, що був для неї чимсь більше ніж батьком — це щирий друг і приятель, що розкрив перед нею широкий світ новітніх поглядів і пробоєвих ідей, якими жила в своїй молодості, це ж він був перший, що заохочував її до науки і знання, що не давав її молодій душі застигнути в безвладді задушливої галицької атмосфери. То ж коли він зійшов з цього світу 9 лютня 1903 р., а за ним в рік пізніше 28 березня 1904 р. — й мати, треба було покинути парохіяльний дім та починати життя від нова.

Як колись смерть чоловіка звернула її на дорогу громадської праці, так тепер смерть батьків поставила Кобринську на поворотті її життьового шляху. Звязана повсякчасно побутом на селі тепер могла жити в місті. Обачно розглядала можливості поселитися у Львові, де жили: улюблений брат д-р Євген Озаркевич, лікар і шанований громадський діяч, сестра Герміна Величко з доньками Орисею й Калиною, д-р Софія Окуневська-Морачевська з двоїми дітьми, а під Львовом, у близькому Городку вів адвокатську канцелярію старший брат д-р Лонгин Озаркевич, одружений з Олесею Бажанською. А попри те чи не міг Львів дати надій на нове видавництво для жіноцтва, що тут почало живі-

ше себе виявляти в громадському житті? Бібліотеки, особисті зустрічі з близькими людьми, культурне життя міста, науковий і літературно-видавничий рух — чи не зроджували нових спонук, свіжих натхнень для власної творчости? Кобринська прийняла цей виклик пригожих обставин і виїхала до Львова — центру українського життя з тим самим давнішим бажанням — дати себе цілу громаді.

Тут замешкала вона при вул. Бальоновій ч. 15, на першому поверсі. Матеріяльних клопотів з удержанням не треба було побоюватися, бо на тодішні обставини Кобринська була заможна. На її майно складалися: хата й город у Болехові, на Волоському Селі, ч. 341, набуті нею на власність у 1898 р., нива в Бергомиті, хата й 30 морґів ґрунту в Белелуї, родинні дорогоцінности — біжутерія, срібло, й інші недвижимості та ок. 5,000 корон готівки [2]). З тих доходів можна було вигідно одинокій жінці проживати у Львові.

Проте після кількох місяців Кобринська вернулася до Болехова. Львівським здобутком була збірка "Ядзя й Катруся", видана "Українсько-руською Видавничою Спілкою" і "Казки".

Про цей львівський побут різно пишеться. Мабуть, недалека від правди є згадка в статті Ольги Кобринець [3]), що користувалася матеріялами й інформаціями Константини Малицької:

"...В 1904 р. переїздить Кобринська до Львова з наміром взятися до організаційної праці й видавання часопису. Думає здійснити мрію свого життя: витворити ідейну жіночу партію. До своєї роботи старається приєднати Клюб Русинок. Виготовляє статут, по якому всі жіночі товариства, як члени спілки, мали б морально й матеріяльно підпомагати жіночий часопис. Але й ця спроба не повелася, міністерство відкинуло статут.

Тепер Кобринська старається получити усі жіночі товариства в Союз зі збереженням автономного ґстрою кожного товариства й виготовляє відповідний статут. Але й ця її думка упадає, а переходить плян злуки жіночих товариств

[2]) Стан майна Кобринської поданий в тексті її першого заповіту в згадуваній публікації Дениса Лукіяновича (Вістник, 1934).

[3]) Наталія Кобринська (громадська діячка і письменниця), Літер. Наук. Вістник, 1930, кн. VI, стор. 523 - 32.

у "Жіночу Громаду" на лад "Просвіти" з філіями і кружками. Думка Кобринської віджила щойно в пізнішому крайовому "Союзі Українок..."

Так для її сучасників як і для пізніших мемуаристів незрозуміла була її тяга до Болехова (і болехівських колтунів — як додає Лукіянович). Попри родинно-сантиментальні мотиви прив'язання до батькової могили брали вони до уваги її неузасаднений об'єктивними умовами ляк перед матеріяльною сторінкою забезпечення життя на старість. Можливо, що й сама Кобринська давала до того підставу своїми розмовами з близькими й знайомими — в справах фінансово-матеріяльних вона мала бути з одного боку непрактична й непорадна, з другого лякалася нужди старечого життя, — а можливо це були тільки здогади. Ще інші ви-

Хата Кобринської в Болехові

яснення Лукіяновича кажуть, що до виїзду Кобринської зо Львова причинилася крім опозиції до неї громадянства й жіноцтва ще еґоцентрична й індивідуалістична вдача самої Кобринської, що не терпіла критики над собою. Одначе ця невдача не зломила її, як це дехто старається представити. Проти роблення трагедії з невдалої проби Кобринської переселитися до Львова протестує Лукіянович:

"...На ділі Кобринська після повороту до Львова не була зломана. Це була горда вдача, людина повна життєвої сили, енергії, а надто багато мала ідеалів, щоб падати в боротьбі вона, авторка високого заповіту для української жінки. Таку я її знаю, таке нотує в споминах за роки 1913 - 1920 М. Лімницький ("Новий Час", 25. VI. 1934), засвідчують це навязані Кобринською в 1914 році літературні взаємини з Іваном Лизанівським у Києві, її співробітництво в ЛНВ в тому ж році і збірка "Воєнних Оповідань". (Кобринська в заповітах, Вістник, 1934, стор. 811 - 12).

Річ у тому, що на схилі віку Кобринська добровільно замкнулася в самоті, коли "бажала їм дати себе цілу — вони не хотіли", цебто, коли громадянство й жіноцтво від неї відверталися.

Саме цим добровільним відокремленням доказала Кобринська свою духову міць. Хтось сказав, що сила людини в її самотності: якщо в когось не достає мужности бути самотнім, то це не самостійна людина. Цього не можна закинути Кобринській, хочби цю силу й самостійність прозвано еґоцентризмом, індивідуалізмом чи прикрою вдачою.

Розкинуті по різних часописах, журналах, календарях її статті, студії, оповідання, рецензії, переклади доказують про її невсипущу працю й творчу снагу.

Кілька прикладів:

— Н. Кобринська обговорила в Л.Н.В. з великою симпатією повість Д. Лукіяновича "За Кадильну" (Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. 53, 1903, кн. IV).

— З історії інших чужих літератур маємо тут (в Літ. Наук. Вістнику) розвідку п. Н. Кобринської про Августа Стріндберга (Зап. Н.Т.Ш., т. 67, 1902, кн. 3).

— Матеріяли до життєпису П. Куліша пише Н. Кобринська в "Зорі" (річник XVIII).

— Оповідання Н. Кобринської, Буковина, 1904 (в чч. 89-90 стаття Д. Лукіяновича "Надприродний світ в "Казках Наталії Кобринської").

— Стаття д. Н. Кобринської п. з. "Символізм у народніх піснях", "Промінь", орган українського вчительства в Галичині й Буковині, ч. 5, 1905.

— Стаття Н. Кобринської "Жінка а свобода", Діло, 1906, ч 49.

— Окрема брошура про "Нору" Ібсена згадується принагідно...

На жаль, нема доступу до всіх тих видань, щоб мати повний перегляд публіцистичних і наукових писань Кобринської.

Слідкуючи за розвитком жіночого руху на американському континенті, Кобринська була не менше зацікавлена тими українськими жінками, що переселилися до Нового Світу. Ще в дев'ятдесятих роках львівська "Зоря" [4]) подавала вістки про рух серед українського жіноцтва в ЗДА за американською "Свободою". Ось в числі 21 з 1904 р. на сторінках цеї газети можна знайти звернення Кобринської до землячок. Вона пригадувала їм, що вже від 1884 року кличе "Будіться, сестри, ставайте до праці для своєї й народної свободи!":

"...А де ж може наша жінка краще виемансипуватись як не в Америці? Де ж краще може вона прислужитись українській жінці й культурі, як не в Америці, якщоб вона зацікавила американський світ гарними й артистичними виробами нашого жіноцтва?...

...Не забувайте за свій рідний край, за свої полишені сестри. Не зривайте з ними зносин і помагайте їм, наскільки вас на те стане. Завязуйте жіночі товариства "Промислової Помочі", щоб створити ринок збуту для ручних виробів нашого жіноцтва. Тим піднесли б ви дійсно дрібний промисл

---

[4]) Нпр. в річнику 18 "Зорі", ч. 10 з 27 квітня 1897 року подається в "Хроніці" на стор. 200 таку замітку: "Русинки в Америці починають організуватися. В американській "Свободі" з дня 6 с. м. находиться відозва, підписана шістьма русинками, до всіх посестер з Джерзі Сіті, Нового Йорку й околиці. Підписані взивають своїх землячок, робітниць і слуг, до заснування товариства, котрого члени мали би забезпечення на випадок нещастя, хвороби або смерти. Перші сходини мали відбутися 16 ц. м. Товариство мало дістати назву "Товариство св. Ольги". Наші землячки на вольній, хоч чужій землі, ліпше заходяться, ніж у рідному краю. Щасти їм Боже!"

наших жінок, а оригінальні, нові мотиви української стосованої штуки вивели б на широкий світ попиту і збуту. Помагайте і тим жінкам, що так само як ви були примушені лишати свій край і шукати заробку за морем. Ви певно й самі відчуваєте далекосяглість таких організацій, як взагалі потребу підмоги вашим сестрам в Америці і в рідним краю, бо все таки ви діти Матері-України..." [5])

Не тільки друкованим але й живим словом зверталася Кобринська в ті роки до жіноцтва. Згадати б часи боротьби за реформу виборчої ординації до сойму й парляменту. Ось імпозантне віче в 1906 р. влаштоване львівською "Жіночою Громадою" в Народному Домі, де перед виповненою ущерть залею промовляла Кобринська [6]).

Не дивлячись на те, що Кобринська не брала безпосередньої участи в тодішньому жіночому русі, її популярність як письменниці не зменшувалася ні в краю ні поза його межами. Де тільки появлялися вістки про українську літературу, там завжди між першими було її ім'я [7]). З цікавого звіту бібліотеки Т-ва "Просвіта" у Львові за 1910 рік [8]) виходить, що Кобринська належала до найбільш читаних авторів: її книжки визичувано після І. Франка, І. Лечуя Левицького, Шевченка, А. Чайковського, Е. Золі... Щойно за нею йдуть: Яцків, Ол. Толстой, Ф. Заревич, Прус, Еберс, Гамсун, Самійленко, Шашкевич, М. Лисенко, Воробкевич і Тобілевич.

Наблизити українській літературі нові твори тогочасних письменників відповідними статтями й перекладами було в Кобринської завжди актуальною потребою. На сторінках календарів "Просвіти" можна б найти неодне інтересне з під її пера як нпр. переклад оповідання визначного французького письменника Петра Льоті "Жура старого кайданяра" (1911).

---

[5]) Пропам'ятна Книга Українського Народного Союзу, Джерзі Ситі, Ню Джерзі, 1936, стор. 126.

[6]) Константина Малицька: Померла Велика Громадянка, Жінка, 1938, ч. 3. Ольга Коренець у цитованій статті згадує про виступ Кобринської на львівському вічу в 1903 р.

[7]) Нпр. "Син Отечества", ч. 65; Н. А. Рубакинъ: Среди Книгъ, Москва 1911.

[8]) Автор А. Жук — пор. Зап. Н.Т.Ш. 1912, кн. II., стор. 206.

Ще так недавно Кобринська особисто переконувала львовянок про необхідність видання для жінок часопису. У березні 1908 р. його видав львівський "Кружок Українських Дівчат" (Дарія Шухевич, Олена Охримович, Ірина Січинська) під назвою "Мета". Про цю "Мету" пише сучасниця Константина Малицька, що головною її прикметою було те, що вона не обмежилася до пропаґанди "чисто феміністичних ідей", але заторкувала актуальні політичні й громадські справи.

Наталія Кобринська
в старшому віці

Близька до редакції "Мети" Олена Охримович-Залізняк[9]) згадує імена авторок: Ольга Коцюбинська, Катря Гриневичева, Константина Малицька, Уляна Кравченко, Олена Пчілка... Мимохіть насувається запит — а де ж Кобринська? — Нема сумніву, що запрошена, вона не відмовила б. Чому ці молоді ентузіястки поминули її? Про те ніхто не згадує. Не можна вдоволитися відповіддю, що в "шуканні нових доріг" "молоді" відмежовувалися від "старих", як дехто заявляє. Кобринська не любила старости. Найкращим засобом залишитися молодим є жити з молоддю. Кобринська завжди тяготіла до молоді: Кобилянська, Ярошинська, Лукіянович, Окуневська-Морачевська, Колесса, а врешті в останніх роках Дучимінська, Орися Величко, Іван Іванець... всі вони на багато років молодші від неї, що не перешкаджало в їхній дружбі.

До року "Мета" перестала виходити, мала вона свої слабі сторони, як писала Константина Малиць-

[9]) Початки українського жіночого руху, Срібний вінок — Ювілейний Збірник Союзу Українок Америки, Філядельфія, 1950.

ка [10]), і жіночий з'їзд з 1908 р. — закрив її. Дальший етап без власного часопису так вона характеризує:

"...Минали роки, а жіночого часопису не було. І склалося так, що ми з чужої преси могли дізнатися про те, що робить і до чого змагає, чого добивається англійська, німецька, навіть турецька чи китайська жінка, а не знали, чим займається, які бажання і потреби має наше жіноцтво. З цеї причини і не могло бути в нас ніякого зорганізування, ніякої спільної акції, ніякої свідомости своїх сил, завдань і обовязків. Задля цего навіть одиниці, спосібні й охочі до праці, часто не знали, до чого братися, за що зачіпити руки, щоб своєю роботою принести громадянству хосен. Правда, були вже в нас жінки, які з успіхом працювали на різних ділянках для всякої доброї справи, але робота їх не була звеном в одному добре зорганізованому ланцюху, а оберталася в свойому найближчому колесцяті і результати її — хоч і найкращі — невідомі загалові, не збагачували нашого досвіду, не вказували шляхів, якими доходиться до цілі, не потягали приміром других..." [11])

Врешті й тим разом Кобринська старається в міру своїх можливостей заповнити цю прогалину. І знову на багато від неї молодші Константина Малицька і Ольга Дучимінська перекладають з чужих мов для поновленої "Жіночої Бібліотеки" твори світової літератури, що своїм змістом та ідеями підходили б для українських відносин. Для того вибрано як перший випуск "З наших боїв і змагань" чеської письменниці й діячки жіночого руху Кароліни Свєтлої (переклад з чеського Ольги Д. з передмовою Н. Кобринської, сторін 96). В цій передмові Кобринська м. ін. виступає проти мішаних подруж і так кінчить її:

"...Бо й нащо нам здобувати університет, коли рівночасно будемо творити з ворожих нам елементів родини, які є тягарем в нашій суспільності і ломлять її відпорність і силу. Надармо буде добувати народніх прав горстка народніх заступників, геній, великі таланти будуть стояти самітно, гей придорожні стовпи, поки сама суспільність не виелімінує з себе усі деструктивні елементи".

---

[10]) Про значення власної преси для жіноцтва і як вона у нас розвивалася, Календар-альманах "Жіночої долі", Коломия, 1926, стор. 4 - 11.

[11]) Там же, стор. 6.

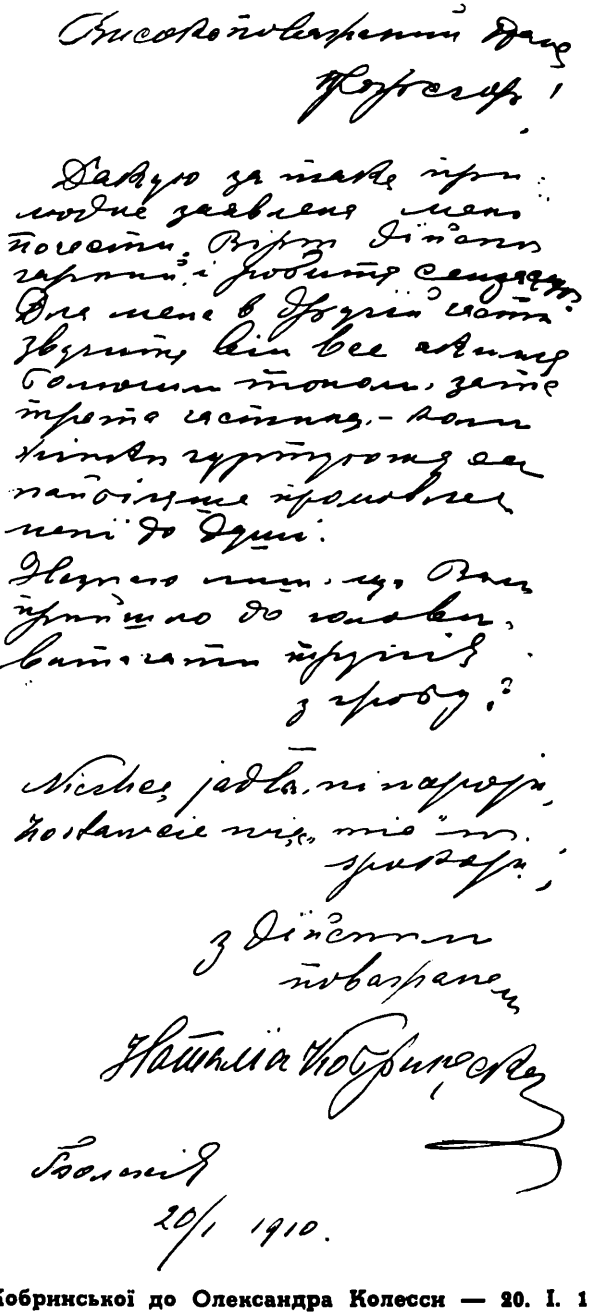

Лист Кобринської до Олександра Колесси — 20. І. 1910 р., з приводу опублікування поеми "Мрії" — їй присвяченої (гл. стор. 173).

Другою книжкою "Жіночої Бібліотеки" був переклад драми Метерлінка "Синьобородий і Аріядна". Появі третьої, готової до друку — Кілянда "Сніг" (в перекладі К. Малицької) перешкодила війна. В передмові до неї Кобринська кидає м. ін. такі думки:

"Жінки повинні зрозуміти, що соціяльне становище мужа не надає індивідуальної вартости жінці і що виборення індивідуальної гідности людині повинно стати першою точкою жіночої емансипації".

"Теперішні жінки повинні передовсім тямити, що першою прикметою нової, поступової жінки, є пошана свого "я" [12]).

Олена Кисілевська

Олена Кисілевська в тому ж часі при львівському часописі "Діло" вела окремий додаток "Жіноче Діло", що не знайшло тоді сильнішого відзиву між жіноцтвом. Проте Кобринська зацікавлена новою редакторкою відвідала її у Львові [13]).

Замкнута в глухій галицькій провінційній закутині Кобринська не порівала своїх зв'язків і з широким світом. Вона вела велику переписку і коли в старшому віці їй тяжко було самій писати — піднайшла собі секретарку, молоду жидівочку, Рифцю, що добре володіла українською мовою. Диктувала їй листи, уривки своїх літературних творів, свої замітки на важніші літературні й публіцистичні появи, помічення до політичних і громадських подій... Листовним шляхом затіснювала свої взаємини з чільними представниками українського світу. Цікаво, що її не вдоволяє Галичина, де українське життя на той час билося порівняльно жвавим ритмом та могло

[12]) Ольга Коренець, ор. сіт., стор. 527.

[13]) О. Кисілевська: Мої зустрічі з Наталією Кобринською, Жіночий Світ, Вінніпег 1951, число присвячене Н. Кобринській — за редакцією Ірени Книш.

розвиватися вільніше ніж на інших українських землях. Вона жадібно наслухує, що діється по всій Україні [14]) і пильно ловить кожну вістку з Києва неначе прочуваючи своїм віщим серцем близький час, коли пронесеться воєнний буревій над землями України і змете кордони, щоб увесь український нарід зілляти з одне національне море.

Не тільки пошта частим гостем у домі Кобринської. Відвідує її багато рідних і знайомих, так у переїзді залізницею як і нарочно до неї вибравшись, щоб чи то відсвіжити давнє, чи нав'язати нове знайомство. Інколи врадує її своїми відвідинами Софія Окуневська-Морачевська з сином і донькою, приїжджають обі Величківні з сестрою Герміною. Та все це тільки рідкі ясні хвилі, що проривають самоту. Позатим з ніким з-поміж місцевих людей не зживається ближче, переводить свої дні на праці в товаристві секретарки Рифці і старої служниці-тиранки Габрисі. Сердечніші відносини складаються в неї тільки з учителькою недалекого села (Тяпче) Ольгою Олександрою Дучимінською [15]).

Серед тих так подібних до себе днів, що в них наче нічого не діється і не стається, що затираються в пам'яті як одне сіре тло ще сірішого життя, пронизали небо перші блискавки, що потім розшалілися в воєнній хуртовині. Викликали вони жах непевністю долі але й будили таємні надії.

Події на Балканах в тому часі викликали у Львові сполох воєнного поготівля. Жіноцтво "стає під знаком боєвого клича" [16]): новий жіночий комітет, якого ду-

[14]) Досі не устійнено, коли саме Кобринська їздила в Україну. Не можна усталити, чи це було в товаристві Теофіля Окуневського, про що писав Павлик Драгоманову 12 жовтня 1891 року: "Окун. також на Україні — та ми ним не хотіли нічого переказувати" (Переписка, VI, 265), не згадуючи про Кобринську. З уваги на неприємності з боку адміністрації ця подорож відбувалася без розголосу, то ж Павлик міг бути непоінформований. В тому ж році їздили в Україну Ольга Франко з дітьми та Яросевич і Герасимович від радикалів. На всякий випадок поїздка Кобринської була вже перед роком 1899, коли вона згадувала про те в листі до О. Маковея. Пор. стор. 261.

[15]) Ольга Олександра Дучимінська, пізніша авторка брошури "Наталія Кобринська як феміністка", Коломия, 1934, стор. 30+IV.

[16]) Олена Степанів: На передодні великих подій, Львів 1930, стор. 19 - 20.

Н. Кобринська (праворуч) з секретаркою

шею є Константина Малицька, видає відозви, в газетних статтях звертають увагу на "ролю жінки в часі війни", організуються санітарні курси, на яких м. ін. викладає д-р Євген Озаркевич, започатковуються з ініціятиви жіноцтва грошеві збірки на воєнні потреби України... Врешті організуються Січові Стрільці — перша від століть українська збройна сила. До тихого дому в Болехові доходить вістка про створення — Жіночої Чети при С. С. Тридцять років праці від 1884 р. не пройшли даремне.

А втім непевний час каже бути приготованим на все.

Деякі з близьких до Кобринської людей дивувалися, чому вона віддавна заєдно говорила про завіщання. Її часто стрічав неслушний закид, що вона живучи при батьках багатіє коштом інших заінтересованих у їхній спадщині. Майже напередодні воєнних по-

дій, дня 29 липня 1914 р. Кобринська власноручно списала свій заповіт [17]):

Моя послідна воля. На випадок моєї смерти я, Наталія з Озаркевичів Кобринська розпоряджую моїм майном, як слідує:

...II. 1) Хату в Болехові і ниву в Бергомиті записую в доживотя братові Евгенові Озаркевичові. По його смерті все продати т. є хату з городом і ниву на Бергомиті ч. 69 ґрунтової книги, вложити до якого певного українського банку — а коли дійде до суми, яка приносила б 600 корон (шістьсот корон) річного проценту, обернути на стипендію ім. Наталії Озаркевич-Кобринської для потребуючого українського письменника або письменниці, який заслугував би на це своїми чисто національними ідеями, був приклонником жіноцтва і його поступових стремлінь. Першенство мають жінки, а реакціонерів обох родів виключається. На згаданого брата накладається обовязок оплачувати податки і не допустити до руйнації дому. Куратором Товариство "Просвіта" у Львові.

Д-р Лонгин Озаркевич,
брат Наталії

2) З реальности в Белелуї, снятинського повіту, під числом виказу гіпотечного 28 і 492 книги ґрунтової, що обіймає 30 (тридцять) морґів ґрунту призначую: Цілий т. зв. Кузьмишин город у селі над потоком, також чотири морґи поля на тзв. Копанах на заложення господарської школи в селі Белелуї для місцевих селянок, як і інших кандидаток нашої української нації під іменем Івана, Теофілі і Наталії Озаркевич'в. Куратором Товариство "Просвіта" у Львові. Коли б однак це господарство показалося за мале до ведення практичної науки, можна продати, капітал дати до каси і нехай так довго процентується, доки з проценту не утвориться сума (найменше 600 корон) на стипендію для одної учительки, щоб студіювала жіноче господарство. За те зобов'язую Товариство (очевидно

[17]) Текст опублікував з судових актів Денис Лукіянович (ор. сіт., стор. 803 - 6).

"Просвіту"), щоб що третий рік взяло до школи господарства безплатно одну дівчину з села Белелуї.

3) один морґ ґрунту в Копанах лишаю до моєї дальшої диспозиції.

4) З полишених з тої реальности 24 (двадцять чотири морґи) записую моїй сестрі Єронімі з Озаркевичів Величковій. З двадцять чотирьох морґів має вона сумлінно після якости цілого ґрунту поділити в цей спосіб: 1) Олені з Озаркевичів Іванцевій чотири морґи, 2) братові Льонґінові, а властиво його синові Іванові, два морґи ґрунту і 200 корон, полишених мною з асекурації по батькові і 200 корон у Евгена Левицького. Решту полишеного ґрунту має сестра Єроніма по рівній части і після якости цілого ґрунту розділити між свої доньки Орисю і Калину.

III. 1) Пятьсот корон чоловікові, котрий упорядкував би полишені по мені письма і написав би передне слово. Має ним бути др. Денис Лукіянович, а якби той не жив, то Михайло Струтинський, а якби й той не жив, то перевести цілу справу конкурсово. Противників моїх переконань безумовно виключається. Тим усім мають зайнятися мої спадкоємці, а головно Орися й Калина. Калина, Орися і Ольга Дучимінська, котрій призначаю 100 корон, мають бути тому, що буде порядкувати, помічні в роботі.

2) Сестра Єроніма або її спадкоємці мають поставити мені пам'ятник т, є **великий хрест у дубовій корі з мурованою підставою,** на котрім має бути написане на мармуровій таблиці, або якім іншім тривалім матеріялі: **Наталія Озаркевич-Кобринська "Мене вже серце не болить".**

3) Свято хоронити полишені, а не видані ще письма по батькові Івані, і старатись у пригожім часі відповідно використати, а якби до того треба було грошей, то до того зобов'язується всіх моїх спадкоємців.

4) Ґрунт можна продати лиш українцям.

5) Срібло, білля, білля столове, самовар, образи, таци, меблі, дивани, одіж, словом усі движимості, також (нечитке слово) записую молодшій донці сестри Єроніми (Калині), з того вона, що буде вважати за відповідне, дасть на пам'ятку своїй сестрі Орисі і Олені з Озаркевичів Іванцевій. З грошей, які тепер є у п. Гр. Зац. на векслях 4,200 (чотири тисячі двісті корон) розпоряджаю: 1) на пробу смерти для лікаря 30 корон, 2) для священиків 300 корон, 3) на металеву трумну 200 корон, 4) за місце на цвинтарі коло родичів 100 корон, 5) на брацтво, караван, доглядачів, чорне сукно на катафальок, котре лишається в церкві, т. є лишиться для церкви,

і інші похоронні видатки 300 корон (триста), 6) на угощення 150 кор., 7) для того, що не буде жалувати свого труду, і всім щиро зайнявся б 40 кор. 8) На чорний атлас і хустку на голову 30 корон. Якщо б я ті гроші перевела на свою хворобу або інші видатки, то все те, то є всі ті видатки, які містить завіщання, мають покрити мої спадкоємці відповідно до пороблених мною лєґатів.

Це власноручно списане мною розпорядження моєї останньої волі підписую повним іменем: Наталія Озаркевич-Кобринська вр. Болехів, дня 29 липня 1914.

Маю три недруковані драми: "На шляху", ходить про жіночу творчість. "Ні їй ні мені", на підставі "Не ходи, Грицю, на вечерниці", розгривається між інтелігентами. "Мати" на тлі наших університетських подій. Також новеля "Du bist die Ruh". Поправлене "На шляху" і "Du bist die Ruh" я післала до редакції Л. Н. Вістника. Бруліон лишився. Болехів 10 серпня 1914. Подаю те до відомості моїй родині і всім іншим інтересованим у моїм завіщанні. Наталія вр. Письма будуть закопані або у мене в стаєнці, правдоподібно середній, або десь у Савицьких. У мене в стаєнці під дубом"

Дріб'язково точна й уважлива Кобринська віддала дань родині, а для громади поза стипендіями й школою жіночої господарки — слова перемиря: "Мене вже серце не болить".

Що сталося з недрукованими творами, якими так турбувалася Кобринська в своїому завіщанні?

Частинну відповідь дає Лукіянович про драму "Ні мені ні їй":

"Цю драму передала Кобринська Ст. Чарнецькому, що був тоді мистецьким керманичем театру "Української Бесіди" у Львові. Поки він поробив конечні зміни, Кобринська рукопис одібрала. По смерті авторки Чарнецький наново зацінтересувався тим рукописом і звернувся до Величка, бо в нього був архів Кобринської. Величко відповів Чарнецькому, що спалив рукопис, бо непристойно, мовляв, щоб старша віком писала любовні сцени... (Ор. сіт., стор. 805).

Ольга Коренець у згадуваній вже статті з 1930 року признається, що недруковані драми були їй знані: "Мати", "На шляху" і "Ні мені ні їй":

"Ці твори не стоять на висоті давніших творів письменниці (Ольга Коренець вслід за давнішими критиками не доцінює модерністичних писань Кобринської), та все ж і в них слідно письменницький талант, головно у мальованню зна-

них собі і добре спостережених сучасних відносин у кругах нашої інтеліґенції. Лицедії мають багато характеристичних рис, але типами у повному значенні цього слова вони не є. Белєстрист перешкаджає тут драматурґові, бо виведені постаті характеризуються більше висказами ніж акцією.

Драма "Ні мені ні їй" є варіянтом народного переказу про Гриця, що любив двох і за те заплатив життям. Кобринська дає своєму Грицеві нову обстанову. Переносить його зі сфери мужицької у сферу нашої інтеліґенції, а тим самим зміняє його характер. В драмі "Мати" сила давно висказаного бажання смерти дитині не дається нічим побороти — не може її знищити ні пізніше каяття матері, ні гаряча любов до сина, якому колись побажала смерти. Ця сила істнує захована і притаєна і в певний момент зробить те, що є невідкличне. — Цей мотив фізичної сили нематеріяльного повторюється в усіх трьох драмах. Оцей нахил Кобринської, колишньої реалістки до матеріялізовання духової сили є незвичайно характеристичним для неї у пізніших роках її творчости. Зразу появляється він у неї в народніх переказах, як народнє віруванне, щоб опісля увійти в суть акції як сила реальна". (стор. 531).

Навряд, чи можна щось ближче знати про ці драматичні твори Кобринської, що незалежно від їх літературно-мистецької вартости допомогли б зарисувати повну творчу особовість авторки та відкрити, в якій мірі мали на неї вплив такі драматурги як Ібсен, Стріндберґ, Маетерлєнк..., що до них вона ставилася з великою увагою.

Не тільки в своїх писаннях Кобринська поринає в світ незбагненого, підсвідомого, понадматеріяльного. Вона це виявляла й у щоденному житті: неодин мемуарист згадує про нахил "Чорної пані" до спіритистичних сеансів. Убогі змістом болехівські будні влекшували мандрівку в країну духів — багатого, безмежного світа уяви й нерозгаданих тайн. А втім Кобринська ніколи не була ні антирелігійна ні антиклерикальна, а "наприкінці життя почала вірити у національне відродження через церкву", як впевняє про те Ольга Дучимінська, що в останніх десяти роках жила з нею в тісній дружбі, а яка особливо приявилася в часі війни.

Дійсність тимчасом наближала грозу війни. Після стрілів у Сараєві прийшов австрійський ультимат до сербського уряду, а вслід за тим, на переломі липня й серпня 1914 р. розпочалися воєнні дії між Австрією і Росією.

Наталія Кобринська жваво слідкує за розвитком міжнародніх і внутрішньо-українських подій, хоч і огортає її ляк перед воєнною завірюхою, але разом з тим радіє патріотичними настроями серед української молоді, що вхопила за зброю в надії вибороти волю свому народові. А серед тої молоді бачить вона й жінок: Олена Степанівна, Софія Галєчко, Гандзя Дмитерко. Ось на очах цієї старої жінки, що найкращі дні свого життя віддала ідеї рівноправности й повноправности своїх сестер, розгортається здійснення їх у своїй найвищій формі, в праві жертви власної крови для свого народу, пліч-о-пліч з чоловіками. І лячно і радісно на душі. Вона турбується долею тих жінок, увесь час слідкує за ними, бо хоч це покищо тільки одиниці, але вона прочуває, що розростуться вони скоро в когорти, що власним прикладом вони зломлять останні барикади пересудів серед своєї суспільности. І великий жаль огортає її, коли пізніше доходить до неї вістка, що Олена Степанівна попала в російський полон [18]).

Але події котяться бурхливою річкою і не залишають часу на роздумування. Австрійська армія в відвороті, наближається російська окупація. Підгірськими шляхами перевалюються валки втікачів на другий бік Карпат, на Мадярщину. Ще далеко перед ними йде стокрила паніка: серед простого люду кружляють вістки, що москалі якісь нелюдські істоти, казкові песиголовці, що московське військо грабить людей і палить оселі. Заразливий переполох огортає всі верстви населення. Кобринська, звичайно, як освічена людина, не звертає уваги на казочні видумки, але краще ніж багато її земляків вона знає ціну волі, волі думки і слова та відчуває страх перед азіятським примітивізмом

---

[18]) Наталія Кобринська "Тихий куток", Український ілюстрований календар Т-ва "Просвіта" на 1917 р., стор. 69 - 75.

царської тиранії. Болехів, як і інші підгірські міста й містечка, пустіє. Хвиля втікачів пливе головним руслом, через Стрий, Сколе, Лавочне на Мадярщину. Не всі йдуть утертими шляхами, але кожний думає про втечу не здаючи собі справи, куди, коби тільки рушити з місця, хочби декілька кілометрів глибше в гори, а там — може не дійдуть "москалі".

Гарячці втікачів піддається теж Кобринська та тікає до гірського села Брязи разом з іншими мешканцями Болехова, яким чомусь те місце здавалося безпечне від російської армії, що вже розливалася по цілій Галичині. Проте її передні стежі зайшли гірськими верхами до Брязи швидше ніж до Болехова, і Кобринській та іншим утікачам не залишилося нічого іншого як вертатися назад до Болехова.

Ці переживання маломістечкової громади напередодні евакуації і з перших днів російської окупації малює Кобринська в своїому оповіданні "Тихий куток". В нервозності стилю й уривчастому тоні оповідання відчувається розгубленість заторкненого панікою населення і з того боку це оповідання, малої зрештою літературної вартости, вірно відбиває тодішні настрої і є цінним документом часу.

Не зважаючи на власне пригноблення і страх — Кобринська дуже тяжко переживала російську окупацію і вона сильно відбилася на її здоров'ї — вона пильно обсервує нове життя, не тільки власних людей серед змінених умовин, але й вояків окупантської армії. Перед її бистрим поглядом не скриваються песимізм і зневіра простого вояка в свого царя, і свою державу, чому дає він вислів у коротких принагідно скомпонованих строфках пісень, що їх декілька провела Кобринська у текст свого оповідання.

Весна 1915 року позначилася відворотом російської армії і дня 15 травня того ж року Болехів зайняло австрійське військо, після довгих боїв в околиці. В тих боях взяла теж участь формація Українських Січових Стрільців, що одні з перших увійшли до містечка. Молодий, повний віри й запалу, інтеліґентний і патріотичний стрілецький елемент вніс нове життя в укра-

їнську громаду Болехова і пірвав за собою всіх. Це вже не були новики в вояцькому ділі, це були вояки, що мали за собою зиму тяжкої воєнної кампанії, набралися вже життєвого досвіду і гарту в трудах. Серед них був і свояк Кобринської, молодий член "Артистичної Горстки", відомий пізніше маляр-баталіст Іван Іванець — син Михайлини Рошкевич.

Рік 1916 приніс смерть Івана Франка, яким Кобринська навіддаль піклувалася посилаючи туди Величківних. Її промову над могилою виголосила — Орися Величко.

Д-р Евген Озаркевич
брат Наталії

В тому ж році в далекому Відні вмер — наймолодший брат Кобринської — д-р Євген Озаркевич [19]).

Цей дух цвинтарищ не заломлює її. Творча уява сповнюється новими картинами, що їх зродила війна. З-під пера Кобринської виходять новелі, знані під назвою "Воєнні оповідання" [20]): Одне з перших "Брати", написане в 1917 р., назване — казка, — бо в кількох картинах розказує, що бачить на землі "зима, стара, біла бабуся", яка все "добре знала й на все милосердним дивилася оком, як дивляться старші на дітей, *вігність ка проминаюгу туземність*". Але цим разом після страшної тринадцятки, що минула в рахунку часу, вона застала:

"Поля, що колись вкривала білим пухом, застелені були трупами й пораненими, а страшний зойк і крик видобував-

[19]) Календар "Просвіти" за 1917 рік помістив обширний некролог цього заслуженого діяча (стор. 143 - 6).

[20]) "На цвинтарі", "Свічка горить", "Полишений", "Каліка" (друковане вперше в календарі Т-ва "Просвіта", Львів 1919/1920, стор. 29 - 41).

ся з тисячі грудей. Люди гурмами переходили з місця на місце, немов закляв їх хто страшним прокльоном, мов гонені якоюсь невидимою силою...

...Бабуся зима тратила свою силу й мусіла відходити...

А коли знов верталася, то спішно їй було обтулити землю білими пеленами й вигоїти з завданих їй ран.

Але ті рани все ще дерлись і бризкали свіжою кров'ю. Здалека вже чула гук гармат і свист самострілів. Гуманність збанкрутувала, зійшла з поверхні землі, лишилась лиш одна брутальна сила і її залізні права.

...Пекельний огонь від кількох днів не переставав ані на хвилину. Люди кидались одне на одного як дикі звірі.

Ізза лісу біг молодий стрілець з піднесеним угору багнетом. Біг як обпутаний, летів без пам'яті, нічого не видів, не чув.

Сліпий на все, що його оточувало, глухий на смертельні зойки товаришів, на їх крики і благання про рятунок.

Одне лише знав, що мусить пробити груди й виточити кров молодцеві, що так само біг проти нього.

Зрівнялись — станули — і зміряліся очима...

— Брате? — вирвалось з грудей у чужім мундирі.

— Брате! — крикнув стрілець, і витягнені багнети випали їм з рук, і оба щиро обійнялись.

Умить вибігли два других з двох ворожих таборів і обох на місці трупом поклали...

Впали як зламане вогниво. Змертвіло тіло, — поблідли лиця, засклились очі, але на їх чолі все ще як би снувалась думка, а отворені очі як би питали: "Чому так сталося? Яка тому причина? Що пхнуло брата на брата? Хто їх на себе наслав? Хто їх розділив, і за що студене залізо роздерло їх серця?"

Тяжка рука минулого тяжіла була на їх житті, на їх душах — на душі цілого їх народу. Минуле, яке казало їм забути про те, що було, не бути собою, не мати надії на щасливішу долю. Неволя наклала на них кайдани тяжкі — оточила ланцюгами і відтяла від цілого світу. За кожне живіше порушення, за кожний стогін тісніше затискало кайдани неволі.

Замкненим у тісних межах не вільно було виглянути на ширшу арену світу, то й той світ забув про завмираючі в кайданах мільйони, що даремно видиралися на волю..." (— Вибрані оповідання, — Львів, 1954).

Чи наведена сцена з Кобринської "Братів" не є передвісником патетичних картин Юрія Яновського?

Перший Всеукраїнський Жіночий З'їзд у Києві від 27 - 29 вересня 1917 року постановив м. ін., що українські жінки повинні взяти як найширшу і найдіяльнішу участь у виборах до Установчих Зборів. Можна собі уявити, які почування мусіли огорнути Кобринську, коли український парлямент Центральна Рада, один з перших у Европі схвалив закон про повну політичну рівноправність жіноцтва в українській державі. Чи хто з членів Центральної Ради, схвалюючи цей історичний для українського жіноцтва закон, переніс ся думкою до далекого підгірського містечка, де доживала віку та жінка, що перша видвигнула ідею рівноправности жіноцтва в своїй суспільності, кинула визов кривді століть і станула на прю з туполобою заскорузлістю? Навряд, чи й згадав хто тоді про Наталію Кобринську. Але в неї неначе новий дух вступив. Кожна вістка з української столиці нові сили вливала в неї, ступінювала радість. За свідоцтвом сучасників, Кобринська тоді не жила, вона просто згаряла [21]). А Конґрес жіноцтва у Львові в травні, 1918 року? Як же могла бути до нього байдужа — Кобринська?...

Більшість людей, що чинні тоді були в процесі державного відродження України, була їй знайома, як не особисто, то з листування. Вона цікавилася ними, їхніми ділами, їхніми плянами. Їй мало було часописів, що в цей гарячий революційний час не завжди точно з'являлися та інколи противорічні вістки приносили. Їй хотілося про все з першого джерела знати, а тут і вік і обставини приковують до місця! Але з нею жила тоді Ольга Дучимінська, якої чоловік був комендантом міста, а її саму обрано делеґатом до Національної Ради в Станиславові. В перерві поміж сесіями українського галицького парляменту верталася Дучимінська до Болехова, привозила інформації про українське державне життя з центру, зо Станиславова і з усіх земель широкої України. Ледве чи можна було б знайти більш нетерплячу й жадну новин слу-

[21]) Оксана Дучимінська: Те, що знаю і пам'ятаю про Наталію Кобринську, Наше Життя, чч. 10, 11, 12 (жовтень, листопад, грудень) 1951, Філядельфія, ЗДА.

хачку, як Наталія Кобринська, що наче впивалася тими вістками. У відродженій державній самостійності бачила вона й завершення своїх власних довголітніх прямувань і ґарантію здобутих національних прав та нового життя української жінки, вільної громадянки у вільній власній державі. Перед її очима відтворювався довголітній шлях до сонця її самої і тих, що їм доля не судила дожити тієї радісної хвилі. Вона ділилася своїми споминами, розгортала надії і безмежно раділа.

Бувши людиною діла й безмежної енерґії — ("у праці і витривалості ніхто не дорівняв їй" — впевняє Ольга Дучимінська), не обмежувалася Кобринська до споминів про минуле і надій на майбутнє. Її активна в своїй поставі до життя вдача прагнула діла. Вона хотіла і рештою сил послужити своєму народові так, як служила йому все своє життя. В Болехові зав'язався жіночий комітет для допомоги Українському Червоному Хрестові, головно для підготови перев'язок для фронту. Від першого дня явилася там Кобринська. Праця для Червоного Хреста не була їй новиною. Коли формувалися Українські Січові Стрільці, скрізь по краю, отже теж і в Болехові відбувалися практичні курси червонохресної акції. Тоді до проводу запрошено Кобринську, при чому вона не відмовлялася від ніякої праці, підпираючись палицею ходила по хатам за грошевими збірками навіть у дощову негоду. "Наші можливості такі малі як наше середовище, але наша праця така велика, як наші цілі" — були її слова, що ними вона заохочувала других. Це був зворушливий вид, коли стара жінка в чорному приходила до Народного Дому в Болехові, щоб і своїми слабосилими руками причинитися до облегшення долі тих, що кривавилися за свою Батьківщину на фронті [22]).

З весною 1919 року наближався вже кінець молодої української державности в Галичині. Під натиском сформованої в ЗДА і в Франції та модерно вивінуваної армії Галлера захитався український фронт і розпочався відворот Української Галицької Армії за Збруч.

[22]) Там же, ч. 11, стор. 3.

В Болехові українське громадянство влаштувало свячене для вояків, що в ньому взяла участь уся місцева залога і вояки з фронтових частин. На тому свяченому Наталія Кобринська виступила з промовою. Про ту подію згадує Оксана Дучимінська, донька Ольги:

"...Ясно пам'ятаю Великдень 1919 року. Це був час відвороту й повної безнадійности, а за кілька днів усе остаточно скінчилося. Кобринська виступила з промовою на свяченім для війська, в якому брала участь ціла залога містечка. Її промова була така ентузіястична, якби нею хотіла перемогти безнадію дійсности, передати тим усім рядовикам, які щойно починали розуміти величину історичного моменту, всю віру в краще завтра, якою горіла все життя. Це була її лебедина пісня, але я певна, що вона допомогла багатьом дозріти душевно для того, щоб... перебороти важку дійсність надходячих літ" [23]).

Упадок української державности був для Кобринської найбільшим нещастям, що його зазнала вона впродовж цілого свого життя. Потрясло це нею так глибоко, що вже ніколи з того не піднеслася.

Не довго вже осталося їй життя. І гіркі були останні дні тієї великої жінки. В особистому житті не зазнала щастя та не його шукала. Громадсько-політичні її змагання не дали їй вдоволення творця, що закінчив своє діло. Старинні створили міт, що найбільшою покорою людини це прокляття, щоб пережила вона своїх рідних і близьких. Увесь тягар такого прокляття долі перенесла Наталія Кобринська на довгій дорозі свого життя: один за одним зійшли в могилу її чоловік о. Теофіль Кобринський, і батько о. Іван Озаркевич — перші різьбарі її душі, — потім улюблений брат, д-р Євген Озаркевич. Залишили цей світ і ті, що разом з нею пробивали вікно до свіжого повітря, Остап Терлецький, Євгенія Ярошинська, Михайло Павлик та Іван Франко, великий її товариш і учитель.

Трагедія самоти нівечить тільки малих людей, що в гаморі юрби шукають забуття. Великі душі виростають з трагічного світосприймання, з піднесеним чолом ідуть назустріч долі й гордо вмірають.

---

[23]) Там же, ч. 12, стор. 2 - 3.

Немов прочуваючи близьку смерть Кобринська в перших днях січня 1920 року змінила попереднє заві-щання:

"На випадок моєї смерти записую свою реальність, т. є хату з городом в Болехові-Волоскім селі на Українську Захоронку в Болехові, застерігаючи однак доживотне ужи-вання цеї реальности для своєї сестри Єроніми, замужної Величкової.

З ґрунтів положених в Белелуї, половину відказую Орисі і Калині Величко... по половині.

З другої половини цих ґрунтів відказую третю часть Олені, замужній Іванець, донці бл. п. Володимира Озарке-вича. Третю часть Іванові Озаркевичеві, синові дра Льон-ґіна Озаркевича, а третю часть Товариству ім. Т. Шевченка у Львові з тим, що тою останньою частю має заряджувати Товариство "Просвіта" у Львові.

Що до поля в Болехові, то часть його я вже продала, а диспозицію рештою поля застерігаю собі до пізнішого розпорядження.

Весь движимий маєток записую Калині Величко".

Денис Лукіянович дає відповідь, чому в усному за-вішанні нема згадки про бібліотеку й архів:

"...Тестаторка не хотіла їх трактувати на рівні з полем і рухомим майном, записаним Калині Величківні. (Не слід було декому із спадкоємців трактувати цеї річи як мате-ріяльну спадщину, не зважаючи, що це культурні надбання великого діяча, що це добро загально-національної вар-тости").

Від нього й знаємо про останню поїздку Кобрин-ської до Львова. Не дивлячись на зимову студінь Ко-бринська їхала туди, щоб забезпечити своє найцінніше добро — працю свого духа: рукописи своїх творів, свої спогади про пройдений шлях, окремо її автобіоґрафію: "Я і жіноче питання — до моєї біоґрафії, моменти з мо-го життя й життя нашої суспільности", її пребагате ли-стування, збережене від довгих десятків літ з найвиз-начнішими сучасниками, оригінальні світлини, й авто-ґрафи, "Листи до друга" — спогади її батька о. І. Озар-кевича й т. п. цінні пам'ятки. Лукіянович пам'ятає, що Кобринська в першій половині січня 1920 року зайшла до редакції "Громадської Думки" у Львові та запроси-ла редактора М. Струтинського, якого згадувала в пер-

шому завіщанні, до дому Величків для обговорення справи її архіву й бібліотеки. Там заявила Струтинському, що архів і бібліотеку передає Науковому Товариству ім. Т. Шевченка, в якого користь зробила запис у завіщанні. При тому додала, що після повороту до Болехова напише, коли має приїхати до неї делеґат Н. Т. Ш., щоб перебрати все добро.

Пошесть плямистого тифу, що шаліла тоді в Східній Україні і переллялася далеко поза її межі, збірала щедре жниво смерти серед українського народу. Немилосердно й так раптово досягла вона свою велику жертву, що Кобринська після приїзду до Болехова вже не написала наміреного листа до Наукового Товариства ім. Шевченка.

Чи при постелі конаючої була яка жива душа? Чи внаслідок матеріяльного недостатку, в якому перебувала Кобринська, покинула її теж стара і докучлива служниця? Чи в темну й холодну хату великої самотниці заглянула хоч добра "бабуся-зима", щоб облегчити передсмертні муки тої, що все шукала "вічности в переминаючій тутешности"?...

Як фінал драми день 21 січня 1920 року міг прозвучати голосити слова пращання українцям від Наталії Кобринської: "Мене вже серце не болить".

Тихо й непомітно поховано її. Ніхто не плакав над померщою ні не величав безсмертної. Зимова негода перешкодила й найближчим віддати їй останню прислугу.

Яка ж доля стрінула після смерті Кобринської її архів й бібліотеку? Про родинний епілог тієї справи пише Володимир Дорошенко[24]):

"...Зараз після смерті Кобринської д-р Величко негайно поїхав до Болехова... Кобринська мала в себе якісь компромітуючі її шваґра папери чи листи.

Прибувши до мешкання Покійної, він вчинив там справжній погром її архіву. Запалив піч і, бажаючи знищити все, що могло його компромітувати, почав цілими скрутнями кидати в огонь різні шпарґали та листи, не завдаючи собі навіть труду їх переглядати. З цього вандальського погрому

[24]) Володимир Дорошенко: Доля літературної спадщини Наталії Кобринської, Наше життя, Філядельфія, 1951, ч. 7 (липень), стор. 3.

Могила Кобринської
в Болехові

заціліли тільки фотографії й памятковий альбом, куди знайомі вписували свої присвяти письменниці. Були там і невідомі поезії Франка та його фотографії. Лишалася, розуміється, й бібліотека. Величко обіцяв мені, що всякого роду раритети — з-поміж рукописів, книжок та фотографій, що мають вартість для літературознавця чи історика, він передасть до бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка. Я навіть допоміг йому зладити список книжок, що лишилися по Кобринській. Він хотів, як казав, мати в себе такий спис як пам'ятку. На всякий випадок позазначував на списі, що забрав мені чимало часу, найбільш бажані для бібліотеки речі. Але Величко своєї обіцянки не додержав. Він просто хотів мати за дурно спис і, діставши його, побіг, нічого мені не кажучи, до антикварні С. Громницького й продав йому всі книжки. Хіба може Орися щось собі взяла з того скарбу. В усякому разі вона забрала згаданий памятковий альбом, Франкові фотографії, а, може, й які його листи, що їх не спалив її батько. До бібліотеки НТШ передати їх вона відмовилася, мовляв, вони потрібні їй самій для праці про взає-

мини тітки з Франком. Не віддала вона їх до бібліотеки, хоч як я її намовляв, навіть, як виїздила зо Львова на постійний побут до Харкова, куди вже передтим перенеслися її батьки в надії на наукову посаду, й сестра, що вийшла заміж за Дідушка, який перекинувся від Петлюри до большевиків і робив у них карієру"...

До тої справи находиться в праці Лукіяновича такий коментар:

"...Очевидно, Наукове Товариство ім. Шевченка повинно було пересправляти із спадкоємцями в справі архіву й бібліотеки, хоч би навіть на судовій дорозі. Тим легше й доцільніше, що й воно було спадкоємцем, покликаним до тестаментарних пертрактацій на основі болехівського суду під числом А 20/9200. Так не зроблено, читачі знають, що прочищений архів Кобринської вивезено до СССР, протереблену бібліотеку зложив пок. Величко у львівського адвоката Лисяка..." (ор. сіт., стор. 813).

З поміщеного в "Західній Україні" листа Франка до Кобринської (гл. стор. 82-84) та з нотатки до цього виходить, що О. Величко була тоді в посіданні недрукованих спогадів своєї тітки, бо впевняє, що їх варто видати для цінних матеріялів про Франка. В новіших статтях про Наталію Кобринську та в виданні її збірки оповідань (Наталія Кобринська — вибрані оповідання — Книжково-Журнальне Видавництво, Львів, 1954, стор. 214) попри признання її заслуг закидається їй брак зрозуміння, що "лише повалення капіталістичного ладу революційним шляхом принесе жінці повне визволення". І це правда, бо таке розуміння було далеке від Кобринської як чужим їй було всяке доктринерство.

Сучасну собі суспільність випередила Кобринська на довгі десятиліття, тимто й мало найшла серед неї зрозуміння. Хоч не можливо було ще в той час пірвати за собою широкі маси українського жіноцтва, але смолоскип, що запалила вона в темну й глуху ніч галицького загумінку, кинув промінь животворної надії по всій українській землі і не погас уже ніколи. Її погляд сягав далеко наперед і поставлена нею програма жіночої емансипації, внутрішньої повноцінности й громадського зрівнання української жінки в своїй суспільності бу-

ла така повна, вичерпна й завершена, що два покоління після її смерти нічого не могли до неї додати.

Вона змушувала суспільність приспішеним темпом ломити століттями нарослі пересуди і хоч сама в тих перегонах з часом не прийшла до обітованої землі, зате навстіж розкрила до неї двері для всіх своїх сестер, усіх суспільних прошарків, зрушивши з місця могутній резервуар селянського жіноцтва до кращого життя, до повного з'єднання зо своїм народом.

Ідеї, що їх кинула Кобринська впали на врожайну почву. Хоч довго прозябали вони в сучасному їй поколінні, зате глибоко пустили коріння в ґрунт і розрослися буйно після її смерти. Вони привели за собою сильний розвиток українського жіночого руху, що залишає свій слід у кожній ділянці нашого національного життя. Без нього українство залишилосьби недорозвиненою нацією.

І коли українська жінка включена в русло історичного ставання свого народу, то це мов невгасимий смолоскип світить над нею заповіт Наталії Кобринської: "*...добиватися вищого розвою людства ...пробивати свіжі шляхи в майбутнє!*"

Президія Комітету Українок Канади (в якого склад входять: Ліга Українських Католицьких Жінок Канади, Організація Українок Канади ім. Ольги Басараб, Союз Українок Канади) на святі 100-річчя народин Наталії Кобринської в Вінніпегу, 11 березня 1951 р. Промовляє Олена Кисілевська, тогочасна голова Світової Федерації Українських Жіночих Організацій.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОПОВНЕННЯ

З новіших писань про Наталію Кобринську в відсилачах до тексту не згадано:

Ольга Олександра Дучимінська, Спогад, Новий Час, Львів, 18 червня, 1934.

М. Лімницький, Спомини за роки 1913 - 1920, Новий Час, Львів, 25 червня, 1934.

Богдан Романенчук, З життя і творчости Наталії Кобринської — в 100-ті роковини з дня народження, відбитка з "Америки", Філядельфія, 1951.

Грушевський, Сучасне українське письменство в його типових представниках, ЛНВістник, 1908, кн. III, стор. 461 - 65.

Мілена Рудницька, Два ювілеї (з приводу 70-річчя основання першого українського жіночого товариства й 20-річчя Українського Жіночого Конгресу), Свобода, Джерзі Сити і Ню Йорк, чч. 235-39, 1954.

Жіночий Світ, Вінніпеґ, 1951, число присвячене Наталії Кобринській у 100-річчя народин, за редакцією Ірени Книш.

Марія Охримович, Н. Кобринська — за душу дітвори, Жіночий Світ, Вінніпеґ, червень, 1951.

Євгенія Вербицька, З духом часу, Жіночий Світ, червень, 1951.

Євгенія Ситник, За права посестер, Жіночий Світ, червень, 1951.

Ярослава Зорич, Зустріч у Кімполюнгу, Жіночий Світ, червень, 1951.

Ірена Книш, Апостолка українського жіноцтва, Наше життя, Філядельфія, лютий, 1951.

Ірена Книш, "Пробивати свіжі шляхи в майбутнє", Новий Шлях, Вінніпеґ, лютий, 1951.

Ірена Книш, Кобринська та її сучасники, Жіночий Світ, липень-серпень, 1951.

Ірена Книш, З приводу 70-річчя українського жіночого руху, Новий Шлях", 25 жовтня 1954.

Ірена Книш, Забута сторінка, Жіночий Світ, грудень, 1954.

Ірена Книш, Перед 70 роками, Канадійський Фармер, Вінніпеґ, 6 грудня, 1954.

Ірена Книш, 70-річчя українського жіночого руху, Новий Шлях, 6 грудня, 1954.

Ірена Книш, 35-річчя смерти Наталії Кобринської, Канадійський Фармер і Новий Шлях, Вінніпеґ, 24 січня, 1955.

Ірена Книш, Відгомін минулого кличе до голосу майбутнього, Новий Шлях, Вінніпеґ, 14 червня, 1957.

Ірена Книш, 70-річчя "Першого Вінка", Жіночий Світ, червень, 1957.

Ірена Книш, Найстарша книга українського жіноцтва, Український Голос, Вінніпеґ, серпень, 1957.

ВІД АВТОРКИ

Повна й вичерпна монографія про Наталію Кобринську належить майбутності, коли будуть доступні всі необхідні джерела для дослідів (львівська "Зоря — ілюстроване літературно-наукове письмо для родин", дотичні річники "Літературно-Наукового Вістника", тогочасна преса, листування й др.).

Оця публікація — готовлена до сторіччя народин Кобринської — виходить спізнено через видавничі труднощі. Проте й у цьому році буде вона пригадкою важливої події, коли сімдесять років тому надруковано у Львові "Перший вінок".

Завдяки збереженні української книжки в Канаді давніми й новими поселенцями вдалося зібрати цей матеріял, за що годиться скласти подяку тим особам і управам бібліотек, що визичали свої книжки й журнали. З правдивою вдячністю дозволю собі на цьому місці згадати імена (в азбучному порядку):

д-р Марко Антонович, пок. д-р Юліян Ґеник-Березовський (Торонто), інж. Лідія Бурачинська (Філядельфія), пані Ольга Войценко (Вінніпеґ), пані Христя Колесса-Ґерич (Торонто), пан Андрій Ґосподин (Вінніпеґ), пан Володимир Дорошенко (Філядельфія), пані Анна Франко-Ключко (Торонто), пані Наталія Когуська (Вінніпеґ), пані Тетяна Кошиць (Вінніпеґ), інж. Іван Озаркевич (Торонто), пані Марія Охримович (Торонто), д-р Ярослав Рудницький (Вінніпеґ), пані Анна Семенова (Вінніпеґ), пані Евгенія Ситник (Вінніпеґ), пані Савеля Стечишин (Саскатун), пан Іван Тиктор (Вінніпеґ), пан Микола Чачковський (Вінніпеґ), пані Тетяна Шкреметка (Вінніпеґ), проф. Павло Юзик (Вінніпеґ); та книгозбірні: Українського Народного Дому в Вінніпеґу, Українського Народного Дому в Торонті, Українського Національного Об'єднання Канади (УНО) в Монтреалі, Українського Осередку Культури й Освіти в Вінніпеґу, Українського Товариства "Просвіта" в Вінніпеґу, Українського Жіночого Т-ва ім. Л. Українки при Українському Народному Домі в Вінніпеґу.

Вінніпеґ, у травні, 1957 р.

Resumé

Natalia Ozarkevych-Kobrynska was born on June 8, 1851 (8. VI. 1851) in Beleluya near Snyatyn in Western Ukraine, where her father was parish priest. Pretty, intellectually gifted, she grew up in the aristocratic atmosphere of a traditional priestly family where in addition to an extended knowledge, she acquired a great social culture.

In 1871, she married the Reverend Theophil Kobrynsky. In 1882, having become a widow, she moved to Bolekhiw to live with her father John Ozarkevych, who was then a Member to the Austrian Parliament in Vienna. During her stay in Vienna, she belonged to "Sitch" a student organization, which also counted among its members her brothers Longin and Eugene and her two cousins, Theophil and Yaroslav Okunevsky. Ostap Terlecky, a prominent student leader, noticed that she had a talent for literature and urged her to write. In 1883 he read her first novel "Madame Shuminska" during a reunion of "Sitch". The novel met with great favor; it already showed her concern with the fate of woman in the contemporary social structure. In 1884 Kobrynska organized the first Ukrainian Women's Society in Stanislaw. In 1887 she published the first Ukrainian Women's Almanac "First Garland" to which the most distinguished women writers of the entire Ukraine contributed some of their works. It had a tremendous influence on the development of the Ukrainian women,s movement. That same year, Kobrynska left for Switzerland and continued her studies there. Having made connections with German and Czech women progressivists, she along with them sent in the name of Ukrainian women a petition to the Austrian Parliament for the admission of women to the universities; in this she outdid the Polish women. In the following year, 1891, she organized the first Ukrainian women's convention in Stryj. In 1893 - 96, she published three editions of the collections "Our Fate".

Simultaneously with her social and political activities, she engaged in purely literaly pursuits. Novels and tales made their appearance: in 1884 "For a Morsel of Bread", in 1899 "Spirit of the Time" (collection), in 1904 "Yadza and Catherine" (coll.) and "Folk Tales" (coll.). In 1912 - 13, she published two editions of "Woman's Library", and during the war a compendium of novels "War Tales". Her ideological and scientific articles and translations from foreign languages appeared in many Ukrainian newspapers and journals of her time.

Kobrynska's social, political and literary activities manifested tremendous force and fire and quickly interested all political groups of that time. She had to endure the blows dealt to her by prominent political leaders and statesmen. But the ones which hurt most came from the women of her own country, at a time when Czech, German and Polish women admired her greatly and printed translations of her works. Ignorance, superstition, envy, and spite alienated the Ukrainian women from their leader, to whom they were endebted for all the fundamental planks of their modern movement. It was only after her death that she was given recognition.

Natalia Kobrynska died in Bolekhiw an January 21, 1920, destined to be in the Ukrainian Hall of Fame.

З М І С Т

стор.

I. **Під небом Покуття:** Родинний дім у Белелуї — дитячі роки — світ книжок — Теофіль Кобринський — утвердження нових поглядів — найтяжчий удар 9- 20

II. **На овиді громадського життя:** Поїздка до Відня — "Січ" і Остап Терлецький — літературний дебют — літні вакації в Белелуї — "Задля кусника хліба" — студентське віче в Коломиї — переломовий рік 1884 21- 37

III. **Вибраним шляхом:** Чому з поступовцями? — галицьке жіноцтво — журнал "Лада" — голос алярму Володимира Барвінського — підготова організації — У Станиславові 8 грудня 1884 ..... 38- 58

IV. **На початковому етапі:** Реакція громадянства й жіноцтво — нове місце осідку в Болехові — станиславівське товариство й видавничі пляни — образки з життя: "Пан суддя", "Янова" — перші трудівниці — перед соборним виступом за права української жінки .. 59- 71

V. **Понад кордони:** Літературні взаємини — особисті зустрічі й непорозуміння — видавничі пляни — перші літературні спроби галичанок — підготова жіночого альманаху — компроміси 72- 94

VI. **Під стягом соборности:** Уклад альманаху — Ганна Барвінок і Олена Пчілка — поезії наддніпрянок — галичанки — Наталія Кобринська в "Першому вінку" 95-117

VII. **До нових обріїв:** Швайцарія — прийнятий визов — в яких жінках любується німецький автор? — Павлик у закоханні і в одчаї — "Виборець" — арешти 1889 р. — Петиція до віденського парляменту — Батько і донька 118-149

VIII. **Проти опору й нехтування:** Антифемінізм пресових видавців — радикали та їхній орган "Народ" — гумористична новеля — поїздка до Праги — Перше жіноче віче — Небуденний вияв признання — Альманах чи газета? — Похована "рівність" 150-180

IX. **На перехресті ідей і змагань:** Відгуки стрийського віча — Рух жіноцтва у Львові — Перед новим видавництвом — "Ядзя й Катруся" —Два недруковані оповідання — Вільна любов — "Наша доля" 181-212

X. **Крізь глум і ворожнечу:** Сердитий фінн — Нові літературні прямування — Ювілей Драгоманова — Другий випуск "Нашої долі" — Організація Буковинок — Жіночі товариства в Галичині — "Наша доля" 1896 р. 213-250

XI. **Трагедія правди:** Ціною особистих невдач — "Душа" і "Рожа" — Рік ювілеїв — Літературні й видавничі пляни — Чергові удари — Без Кобринської 251-269

XII. **В тихому кутку:** Львів чи Болехів? — Трудящі роки самоти — Перше завіщання і недруковані драми — Війна й "Воєнні оповідання" — Остання поїздка — "Мене вже серце не болить" 270-298

Бібліографічні доповнення 299
Від авторки 300
Resume 301
Зміст 302

» *Всі права застережені* «